

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra slovanských jazyků a literatur
Oddělení českého jazyka a literatury

Diplomová práce

Rozvoj slovní zásoby u žáků 2. stupně ZŠ

Vypracoval: Bc. Ondřej Peterka
Vedoucí práce: PhDr. Milena Nosková, Ph.D.

České Budějovice 2023

Poděkování

Rád bych poděkoval za ochotu, vstřícnost, cenné rady a mnoho předaných odborných zkušeností při vedení této práce paní doktorce PhDr. Mileně Noskové, Ph.D. Dále pak děkuji za toleranci, nekončící podporu a víru ve mě a mé schopnosti své manželce a celé své rodině. Samozřejmě také děkuji žákům a učitelům všech zúčastněných ZŠ za vyplnění dotazníků.

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum: 26. 6. 2023

.....

Ondřej Peterka

Anotace

Diplomová práce se zaměřuje na úroveň a rozvoj slovní zásoby žáků 2. stupně základních škol, zejména 6. a 9. ročníků. Práce je rozdělena na teoretickou a výzkumnou část. Cílem teoretické části práce je vymezit lexikologii, slovní zásobu a její jednotlivé prvky. Empirická část práce popisuje metodiku výzkumu, shrnuje a dále srovnává výsledky dotazníkového šetření ve třech základních školách.

Klíčová slova

Lexikologie, slovní zásoba, synonymie, antonymie, homonymie, jazyk s časovým příznakem, spisovný a nespisovný jazyk

Abstract

The thesis focuses on the level and development of vocabulary of upper primary school pupils, primarily in the 6th and 9th grade. The thesis is divided into the theoretical and empirical part. The aim of the theoretical part is to define the discipline of lexicology, the vocabulary and its individual elements. The empirical part of the thesis describes the research methodology and summarizes and further contrasts the results of a questionnaire survey conducted among pupils from three different primary schools.

Key words

Lexicology, vocabulary, synonyms, antonyms, homonyms, language with a temporal symptom, formal and informal language

Obsah

Úvod.....	11
TEORETICKÁ ČÁST	12
1 Lexikologie	12
1.1 Pojem lexikologie	12
1.2 Lexikologie v jazykových příručkách.....	13
1.3 Lexikologické metody a postupy	14
1.4 Dělení lexikologie a související disciplíny	14
2 Slovo	15
2.1 Pojem slovo a jeho významy	15
2.2 Varianty slova	16
2.3 Charakteristiky slova	17
2.4 Lexém, lexikální jednotka.....	18
Třídění (klasifikace) slov	19
3 Slovní zásoba	20
3.1 Kvantita české národní slovní zásoby.....	21
3.2 Individuální slovní zásoba	22
3.3 Aktivní a pasivní individuální slovní zásoba	22
3.3.1 Aktivní slovní zásoba.....	22
3.3.2 Pasivní slovní zásoba	23
3.4 Jádru a periferie slovní zásoby.....	24
3.4.1 Jádru slovní zásoby	24
3.4.2 Proměnlivá část a periferie slovní zásoby.....	27
4 Synonymie	28
4.1 Synonymum	28
4.1.1 Nesynonymní výrazy	29
4.2 Dělení synonym	30
4.2.1 Synonyma úplná	30

4.2.2	Synonyma částečná.....	30
4.2.3	Synonyma podle slovnědruhové příslušnosti dle Hausera (1980).....	32
4.2.4	Synonymní pole, synonymní (synonymické) řady	32
5	Antonymie (Opozitnost)	33
5.1	Antonymum	33
5.2	Dělení opozit dle významu a logiky	34
5.2.1	Antonymie	34
5.2.2	Komplementarita	35
5.2.3	Konverzívnost.....	35
5.2.4	Kontextová opozita	35
5.3	Dělení opozit podle vnitřní jazykové struktury	36
5.3.1	Lexikální opozita	36
5.3.2	Slovotvorná opozita	36
6	Homonymie	37
6.1	Homonymum	38
6.2	Homonymie x polysémie	38
6.3	Dělení homonym dle původu podle Hausera (1980)	38
6.3.1	Homonyma lexikální.....	38
6.3.2	Homonyma slovotvorná.....	39
6.3.3	Homonyma slovnědruhová	39
6.3.4	Homonyma z rozpadlé polysémie.....	39
6.2	Dělení homonym na základě rozsahu dle Hausera (1980)	40
6.2.1	Homonyma úplná – shodná ve všech mluvnických tvarech.....	40
6.2.2	Homonyma částečná – v některých tvarech odlišná.....	40
6.3	Dělení homonym nepravých podle Hausera (1980)	41
6.3.1	Homofony	41
6.3.2	Homografy	41
6.3.3	Mezislovní homonyma	41

6.3.4 Mezijazyková homonyma.....	41
7 Slovní zásoba s časovým příznakem	41
7.1 Neologie.....	42
7.2 Pojem neologismus.....	42
7.3 Vznik neologismů.....	43
7.4 Vznik, vývoj a změna neologismu v běžnou lexikální jednotku	43
7.5 Klasifikace neologismů.....	44
7.5.1 Klasifikace neologismů podle vzniku dle Filipce a Čermáka (1985).....	44
7.5.2 Klasifikace neologismů podle struktury a funkce dle Bachmannové (2002)	45
7.5.3 Klasifikace neologismů podle původu a způsobu tvoření dle Hausera (1980)	46
7.5.4 Klasifikace neologismů podle různých hledisek dle Martinové (1983)	47
7.6 Okazionalismy	48
7.7 Historismy.....	49
7.7.1 Dělení historismů dle Hausera (1980)	50
7.8 Archaismy	50
7.8.1 Dělení archaismů dle Hausera (1980).....	51
7.9 Užití historismů a archaismů	52
8 Spisovné a nespisovné útvary českého jazyka.....	52
8.1 Spisovný jazyk (standard).....	52
8.2 Nespisovný jazyk (substandard)	53
8.2.1 Argot	53
8.2.2 Profesní mluva	54
8.2.3 Slang	54
8.2.4 Dialekt.....	55
VÝZKUMNÁ ČÁST	59
9 Cíle a organizace práce	59
10 Metodika práce	59

10.1 Výzkumné otázky	60
11 Vyhodnocení a porovnání výsledků	60
11.1 Sociologická data	60
11.2 Vysvětlete pojem synonymum.....	61
11.3 Uved'te všechna synonyma, která vás napadnou k následujícím slovům	62
11.3.1 Obchod.....	62
11.3.2 Ukázat	63
11.3.3 Důležitý.....	63
11.4 Vysvětlete pojem homonymum	64
11.5 Uved'te všechny možné významy homonym, které vás napadnou k následujícím slovům.....	65
11.5.1 Raketa	66
11.5.2 Koruna	67
11.5.3 Travička	68
11.6 Vysvětlete pojem antonymum	69
11.7 Uved'te všechna antonyma, která vás napadnou k následujícím slovům.....	70
11.7.1 Vítězství.....	70
11.7.2 Sestavit.....	71
11.7.3 Hezký.....	71
11.8 Vysvětlete pojem neologismus	72
11.9 U následujících neologismů uved'te jejich význam	73
11.9.1 Kazítka.....	74
11.9.2 Hejtovat.....	74
11.9.3 Vysmažený.....	75
11.10 Vysvětlete pojem historismus	76
11.11 U následujících historismů uved'te jejich význam.....	77
11.11.1 Halapartna.....	77
11.11.2 Grešle	78

11.11.3 Píd'	78
11.12 Vysvětlete pojem archaismus	79
11.13 U následujících archaismů uveďte jejich význam	80
11.13.1 Apatyka	80
11.13.2 Pékti (já peku)	81
11.13.3 Drahný	81
11.14 Od následujícího kořene slova utvořte co nejvíce slov pomocí předpon, přípon, anebo obou zmíněných	82
11.14.1 -stav-	83
11.14.2 -jem-	85
11.14.3 -jev-	87
11.15 Napište, co je to slang	89
11.16 Uveďte o nejvíce příkladů slangových slov:	90
11.17 Napište, co je to argot	92
11.18 Uveďte co nejvíce příkladů slov patřících k argotu	93
11.19 Napište, co je to dialekt neboli nářečí	94
11.20 Uveďte co nejvíce příkladů z dialektu	95
11.21 Co podle Vás v nářečí znamenají tato slova	96
11.21.1 Šufánek/žufánek	97
11.21.2 Kominář/komeník	97
11.21.3 Kadlátko/slíva/trnka	98
11.22 Uveďte podle definice, o jaký pojem se jedná	99
11.22.1 Podstatné jméno – rozmlouvání dvou nebo několika lidí, rozmluva, dialog, interview	99
11.22.2 Sloveso – projevovat slovy nespokojenost či starosti, naříkat, podávat stížnost	100
11.22.3 Přídavné jméno – představující něco uchopitelného, vnímatelný smysly, skutečný, existující, opak abstraktního	100

11.23 Uved'te co nejvíce příkladů slov od písmene D.....	101
11.23.1 Podstatných jmen.....	101
11.23.2 Sloves.....	106
11.23.3 Přídavných jmen	110
11.23.4 Příslovcí	112
11.24 Následující dvojice slov užíjte ve větách tak, aby byl patrný význam každého z nich.....	114
11.24.1 psi x psí	115
11.24.2 hračka x hráčka	115
11.24.3 drahá x dráha.....	116
11.24.4 vir x vír.....	116
Diskuze	117
Závěr	120
Seznam použitých zkratk	121
Bibliografie	122
Internetové zdroje	128
Přílohy.....	130

Úvod

Pro svoji diplomovou práci jsem si zvolil téma lexikologie. Částí lexikologie, konkrétně neologismy a jejich znalostí u žáků 2. stupně základních škol jsem se zabýval už ve své bakalářské práci. Vzhledem k tomu, že mi toto téma přišlo velmi zajímavé, rozhodl jsem se, tentokrát z širšího hlediska, v tématu lexikologie pokračovat.

Vzhledem k nepříliš vysoké úrovni znalostí neologismů u žáků jsem se tentokrát rozhodl zkoumat více oblastí slovní zásoby, např. znalost synonym, antonym, homonym, slov s časovým příznakem (historismů, archaismů i již zmíněných neologismů), ale také znalost nespisovné češtiny (argotu, slangu, ale také dialektu).

Tato kvalifikační práce se člení na dvě části – teoretickou a výzkumnou. Teoretická část práce je tvořena jednotlivými kapitolami, které nejprve popisují lexikologii jako lingvistickou vědu, poté slovo a slovní zásobu obecně. Další kapitoly pak vymezují jednotlivé části slovní zásoby, které by žáci měli ovládat.

Výzkumná část mimo jiné popisuje metodiku práce či otázky tvořící dotazník, ale především porovnává a shrnuje výsledky všech 23 v něm obsažených otázek. Každá podkapitola v této části práce vymezuje právě jeden úkol z dotazníku.

Hlavním cílem empirické části této kvalifikační práce je zjistit a objasnit, na jaké úrovni jsou znalosti žáků v oblasti slovní zásoby vyučované na základní škole.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Lexikologie

1.1 Pojem lexikologie

Lingvistická disciplína lexikologie v širším slova smyslu pojednává o slovech, slovních významech a slovní zásobě čili lexikonu (Cvrček a kol., 2010, s. 16).

Pokorný (1991) ve své publikaci uvádí, že lexikologie pochází z řeckého adjektiva **lexikos** čili **vztahující se ke slovu**. Lexikologie spadá mezi obory lingvistiky a věnuje se výzkumu lexikálně sémantického subsystému jazyka, slovní zásobě, z pohledu celku i jejích jednotlivých prvků.

V užším smyslu se tato jazykovědná disciplína zaobírá formou, významem i užíváním lexikálních jednotek daného jazyka. Jako předmět jejího zájmu můžeme nazvat slovní zásobu (někdy nazývanou také jako lexikon), ale i vztahy mezi jejími jednotkami (lexémy) a stejně tak i vztahy k dalším jazykovým rovinám. Lexikologie může být obecná, která cílí na univerzální a speciální rysy slovní zásoby v jednotlivých jazycích. Lexikologie jednoho konkrétního jazyka se hlouběji zaměřuje pouze na jeden jazyk (v našem případě na češtinu), ovšem jako součást lexikologie vnímáme také vztahy k ostatním jazykům (např. v oblasti přejímání slov) (Cvrček a kol., 2010, s. 65).

Lexikologii můžeme vnímat jako nauku o lexikální zásobě, jejímž předmětem bádání je obsah, forma a funkce pojmenovaných jednotek, ale i vzájemné vztahy. Spojení slovní zásoba je však obsahově užší a podřizuje si terminologické spojení lexikální zásoba. Lexikální zásoba pojímá lexikální jednotky různých typů čili slov, sousloví, frazeologismů a idiomů. Díky tomu spojení lexikální jednotka vnímáme jako pojem širší ve srovnání s pojmem slovo, jež vystupuje pouze jako jeden typ lexikální jednotky (Jílek, 2005, s. 3).

Lexikologii spolu s lexikografií se věnuje ve své publikaci také Čejka (1992). Ten lexikologii vnímá jako lingvistickou disciplínu zkoumající lexikální jazykové jednotky jak z hlediska jejich významů a sémantických (významových) vztahů k ostatním lexikálním jednotkám jazyka, tak také z hlediska jejich pragmatických vlastností, spočívajících v tom, v jakých typech situací a textů se používají.

V největším zájmu lexikologie se tedy dle Čejky (1992) ocitají vnitrojazykové sémantické vztahy mezi jednotlivými jazykovými jednotkami, kterými jsou polysémie s homonymií, synonymie, hyponymie s hyperonymií, rozličné druhy antonymie a další.

Nauka o slovní zásobě, tedy lexikologie, není jedinou vědou v rámci lingvistiky (jazykovědy). Spolu s lexikologií sem řadíme ještě mluvnici neboli gramatiku. Obě zmíněné nauky se vzájemně prostupují, a tedy nenalézáme mezi nimi striktní hranice, což způsobuje jejich společný zájem o slovo buď z pohledu lexikálního, nebo mluvnického.

1.2 Lexikologie v jazykových příručkách

Slovník lingvistických termínů pro filology uvádí:

„lexikologie disciplína zabývající se teorií lexikonu jako součástí jazykového systému“
(Lotko, 2000, s. 67)

„lexikon, -ka, s. úhrn slovní zásoby jazyka, lexikum“ (Lotko, 2000, s. 68)

Příruční mluvnice češtiny říká, že:

*„Studiem lexikální roviny se zabývá lingvistická disciplína zvaná **lexikologie**“*
(Grepl a kol., 2008, s. 65)

V encyklopedickém slovníku češtiny se píše:

„LEXIKOLOGIE

Lingvistická disciplína zkoumající lexikální subsystém jaz. (↑ lexikon) a jeho vztahy k ostatním jaz. subsystémům. Zabývá se formou, významem (v propojení s pojmenovací funkcí) i užíváním lexikálních jednotek“ (Bachmannová a kol., 2002, s. 243).

Akademický slovník cizích slov nabízí vysvětlení:

„lexikologie, -e nauka o lexikální slovní zásobě, lexikonu, popisující lexémy, jejich funkce, význam a subsystémy“ (Internetová jazyková příručka, 2008-2023)

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost můžeme najít:

„lexikologie, -e teorie lexikální zásoby“ (Internetová jazyková příručka, 2008-2023)

1.3 Lexikologické metody a postupy

V lexikologii jsou uplatňovány jak metody společenskovední, např. logika, psychologie, statistika, strukturní analýza, ale i metody diachronní (historické) a synchronní. Podobně se využívají i metody specificky lexikologické, založené na chápání lexikální jednotky jako bilaterálního útvaru, skládajícího se z části obsahové a z části formální (zvukové, grafické či morfologické). Při zkoumání lexikální jednotky jsme schopni postupovat dvěma směry. První směr je od pojmenování k obsahu (co slovo znamená?), „např. *barva* = 1. *vlastnost hmoty*, 2. *barvicí látka*, 3. *vlastnost zvuku*, 4. *přirozené vzezření tváře*, 5. *symbol příslušnosti*, 6. (kniž.) *ráz, zdání*, 7. (kart.) *karty téže řady*, 8. *dětská hra*, 9. (mysl.) *krev*.“ Druhá možnost postupu směřuje od obsahu neboli pojmu k pojmenování (jak se ta věc jmenuje?), „např. *prostředek/nástroj k psaní* = *pero, průpiska, tužka, pisátko*...“ (Hubáček a kol., 1998, s. 57).

Prvním z výše zmíněných postupů je postup sémaziologický, jenž je využíván k bádání v oblasti významu slov. V pořadí druhým uvedeným postupem je postup onomaziologický, který se používá pro zkoumání slovní formy a způsobu pojmenování. Vysvětlit povahu lexikálního systému, jeho složek a vnitřních vztahů lze pouze při spojení obou zmíněných postupů (Hauser, 1980, s. 7-8).

1.4 Dělení lexikologie a související disciplíny

Nauka o slovní zásobě se dělí na několik samostatných disciplín. Jejich dělení a hranice mezi nimi se ovšem u různých autorů neshodují. Zpravidla jazykovědci vyčleňují jako samostatné obory sémaziologii a sémantiku (nauky o významu slov), onomaziologii (nauku o slovním pojmenování), frazeologii (nauku o frazeologických jednotkách), etymologii (nauku o původu slov), onomastiku (nauku o vlastních jménech) a lexikografii (nauku o slovnících a jejich tvoření) (Hauser, 1980, s. 7-8).

K předchozím lexikologickým vědám můžeme přiřadit také terminologii. Lexikologie se často dotýká i disciplín, které běžně neřadíme do filologie, spolupracuje s filozofií, logikou, ale také s psychologií a dalšími (Bachmannová a kol., 2002, s. 243).

S lexikologií se dále pojí též stylistika zkoumající, jaké varianty slovních prostředků byly v textu použity, jak byly zvoleny a uspořádány (Cvrček a kol., 2010, s. 65, 309).

Dalšími vědami, které s lexikologií spolupracují, jsou sociolingvistika (zkoumá postavení jazyka ve společnosti), jazykový zeměpis (věnuje se teritoriálním prvkům jazyka), dialektologie (bádající v oblasti nářečí), pragmatika (popisující vztahy jazykových znaků včetně slov a subjektů účastnících se komunikace s ohledem na kontext a situaci, ve které se komunikace uskutečňuje) (Cvrček a kol., 2010, s. 65).

2 Slovo

2.1 Pojem slovo a jeho významy

Slovo vnímáme jako skupinu hlásek, případně méně často jako hlásku jednu. Slovo s jazykově ustáleným významem označuje jistou skutečnost, např. „*ryba = vodní živočich s ploutvemi, dýchající žábrami*“ (Styblík a kol., 2004, s. 35).

Definice slova vždy pamatuje na fakt, že slovo má binární (dvojstránkovou) povahu, a tedy se jedná o souznění obsahu slova s jeho formou. Forma slova se může skládat ze zmíněné jedné hlásky, např. z citoslovce *ó*, spojky *a*, *i* či předložek *s*, *z*, *k*, *u*, *v* a dalších. Převážně se však slova skládají z také již zmíněné skupiny hlásek. Nejdelší slova v češtině tak bývají zcela logicky složeniny, např. *červenomodrobílý* nebo třetí stupně adjektiv, např. *nejnezapomenutelnější*.

Slovo bere lexikologie jako základní stavivo jazykového projevu. Obsah slova pak nejjednodušeji můžeme vyjádřit jako jeho význam směřující k dané skutečnosti, kterou slovo popisuje. Obsah slova *stůl* tedy můžeme vyjádřit jako *druh nábytku* (Hauser, 1980, s. 9).

Pro slovo je také typické, že má svoji platnost zpravidla pouze v jednom jazyce a v ostatních jazycích neexistuje, např. české slovo *smrk* v jiných jazycích slovem není. Můžeme se ale setkat i s tím, že české slovo v jiných jazycích existuje, ovšem s jiným významem, např. české příslovce *ven* se vyslovuje úplně stejně s německým *wenn* (*když*).

Výše popisovaný význam se označuje jako význam věcný. Dalším významem slova je význam mluvnický. Mluvnický význam o slovu prozrazuje jeho slovní druh, takže třeba slovo *dům* je *podstatné jméno*. Další součásti mluvnického významu jmen jsou pád, číslo a rod, u kterého se určuje dál i životnost. U sloves pak mluvnický význam sdružuje osobu, číslo, čas, slovesný rod a vid. Ohebná slova na sebe berou vícero různých podob, např. *muž – muže – muži* a mnoho dalších, stejně jako sloveso *nesu – neseš – nese* může mít také více dalších tvarů, jež spojuje zmíněný společný věcný význam (Styblík a kol., 2004, s. 35).

O slově se můžeme bavit tehdy, když se jedná o znak, jenž neoznačuje pouze sebe sama, ale mluvčí daného jazyka mu připíše dle konvence společnosti závazný význam. Právě mluvnický význam je to, co slovo odlišuje od slov ostatních (některá slova jich mohou mít i více) (Jílek, 2005, s. 3).

Lotko (2000) spatřuje slovo jakožto lexém mající jen jednu formu. Slovo zde vystupuje jako různě vymezovaná jednotka lexikonu a tedy jazyka. O různě vymezovaných jednotkách hovoříme zejména díky přemístitelnosti slov ve větě.

Slova se významově i po formální stránce začleňují do větných vztahů, jedná se tedy bezesporu o prostředky dorozumívání. Slovo můžeme chápat také jako základní jednotku slovní zásoby, ovšem jeho chápání je značně nesnadné. Tento fakt potvrzuje i to, že každá lingvistická disciplína slovo vnímá s přihlédnutím k oblasti, kterou zkoumá (Pokorný, 1991, s. 2-3).

Grepl a kol. (2008) uvádí, že uspokojivá definice, která by dostatečně odpovídala všem slovům a zároveň ji nebylo možné vztáhnout na jiné jazykové jednotky, nebyla dosud lingvisty předložena. Příčinu spatřuje autor v obrovské funkční, formální i významové různorodosti jazykového systému.

2.2 Varianty slova

Formu slova můžeme hodnotit jako ustálenou, jednotnou, v určitých situacích ale můžeme narazit na případ, v němž slovo totožného významu drobně obmění svoji formu. Této obměně říkáme slovní varianty neboli varianty (jednoho) slova. Tyto varianty členíme do tří druhů:

a) **Hláskové varianty** – Obměňuje se hláska na tomtéž místě ve slově.

- a. Samohlásky různé kvantity (*umyvadlo* a *umývadlo*)
- b. Samohlásky různé kvality (*polévka* a *polívka*, *okénko* a *okýnko*)
- c. Samohláska a prázdné místo (*více* a *víc*, *ihned* a *hned*)
- d. Souhlásky (*čistění* a *čištění*)

b) **Tvaroslovné varianty** – Dochází ke kolísání v rodě, slovo existuje ve dvou rodových kategoriích

- a. Rod mužský a ženský (*hřidel*, *rez*, *rádek* a *řádka* či *brambor* a *brambora*)
- b. Rod mužský a střední (*břich* a *břicho*, *pondělek* a *pondělí*)
- c. Roda ženský a střední (*náruč* a *náručí*, *snítka* a *snítka*, *líc* a *lice*)

- c) **Slovotvorné varianty** – Dochází k tvoření odvozenin od stejného základu. Zde je ale třeba dbát na to, aby odvozenina měla totožný způsob užití i lexikální význam, protože jinak se jedná o jiné slovo a nikoli o dvě varianty jednoho slova, např. *kytice* a *kytka*, *strniště* a *strnisko* nebo *radši* a *raději* (Hauser, 1980, s. 12-13)

2.3 Charakteristiky slova

Základní charakteristiky pojmu slovo nalezneme hned v několika publikacích. Veskrze se ohledně tohoto tématu shodují Encyklopedický slovník češtiny (Bachmannová a kol., 2002) a Příruční mluvnice češtiny (Grepl a kol. 2008), které shledávají, že tradičně uváděné charakteristiky by měl čtenář vnímat jako platné pouze relativně, jelikož částečně odpovídají i dalším jazykovým jednotkám.

Mezi výše zmíněné základní charakteristiky slova patří:

1) Formálně-významová jednotka

Zde hovoříme o neoddělitelné jednotě formy a významu, kde ani jednu složku nelze potlačit. Lze však jednu upřednostnit, jako je tomu u synonymie, kde se více forem váže na jeden význam. Upřednostnit lze však i opačný poměr u polysémie a homonymie, v němž jedna forma nasedá na více významů.

2) Fonetická a fonologická utvářenost

Slovo v proudu řeči vystupuje jako ucelená řada fonémů či zřídka pouze jeden foném, společné ale mají to, že jsou vydělitelné pomocí pauz. V reálu se ovšem leckdy pauzy a hranice slov neshodují. Čeština sdružuje přízvuky slov majoritně na první slabice, objevit můžeme ale i slova bez přízvuku, jako jsou příklony *ptal jsem se* nebo *dal mu ho*.

3) Grafická podoba

V psané podobě tvoří slovo řada grafémů (písmen), výjimečně může i pouze jediný. Ani toto ale vždy nemusí stačit jako kritérium rozlišení slov. Nedokonalost tohoto kritéria dokládá např. dvojí způsob zápisu spřežek *z jara* a *zjara*.

4) Významová stránka

Podle tohoto kritéria slovo umožňuje přesně nazývat předměty, jevy i vztahy mimojazykové reality, ale také nese význam gramatický (důležitý pro textové funkce). Dokonce může slovo zaujímat i význam pragmatický, který vyjadřuje postoje mluvčího k obsahu sdělení či jejímu adresátovi a situaci promluvy.

5) Přemístitelnost a nahraditelnost

V určitém omezeném rozsahu za podmínek daných aktuálním větným členěním a rytmické stavby textu smí slovo změnit své místo. Tuto možnost má slovo díky relativně volnému slovosledu.

Nahradit slovo pak mohu slovem ze stejné třídy zobecnění, např. *Mám/Nosím zelený/červený svetr/kabát*.

6) Ustálenost

V daném jazykovém společenství se slovo charakterizuje ustáleností a reprodukovatelností (viz písmena *l-o-m*, která mají jiný ustálený význam než stejná písmena v následujícím pořadí slova *m-o-l* a na rozdíl od kombinací *o-l-m* nebo *m-l-o* a jiných jsou skutečnými slovy) (Grepl a kol., 2008, s. 66-67).

2.4 Lexém, lexikální jednotka

Pojem slovo jsme si vymezili již výše i s jeho nejasnostmi. Naproti tomu pojem lexém blíže objasníme zde.

Hubáček (1998) ve své publikaci píše, že **lexémy** jsou v podstatě slovníková hesla, která mohou mít i více významů. Těmto jednovýznamovým (monosémickým) jednotkám se říká lexie, vícevýznamovým (polysémickým) lexémům poté hyperlexémy.

Častější vymezení lexému je ovšem takové, že termín lexém slouží k popisu lexikální jednotky. Vidíme ho tedy jako formálně samostatnou jednotku s vlastním významem a funkcí. Lexém u neohebných slov zahrnuje pouze jeden tvar (*bez, včera*), ale u slov ohebných pojme celé paradigma prvních čtyř slovních druhů (*žena, ženy, ženě...*), ale i sloves (*číst, čtu, budu číst, četl bych...*). Složen může být z jednoho grafického slova (*kočka, mluvit*), v tom případě mluvíme o lexému jednoslovném, ale může být složen také z více grafických slov (*oxid siřičitý, umělecké dílo* či *mít starosti nad hlavu*), tehdy půjde o lexém víceslovný (Cvrček a kol. 2010, s. 67).

Při zkoumání lexému se jistě setkáme také s pojmem **lemma** (slovníkový tvar). Lemmata jsou ve slovnících uvedené reprezentativní realizace lexému, např. pro substantiva (*kočky, kočkou, kočkami*) a další (Čermák, 2010, s. 233).

Pojem **lexikální jednotka** se někdy shoduje s pojmem lexém, jde tedy o synonymní pojmenování. Jedná-li se o lexém z více textových slov, můžeme ho nazvat víceslovnou lexikální jednotkou (Cvrček a kol. 2010, s. 67).

Třídění (klasifikace) slov

Všechna slova v jazykovém systému můžeme rozdělit podle mnoha kritérií.

1. Podle útvarů národního jazyka

- Slova spisovná
  - Neutrální
  - Knižní
  - Hovorová
- Slova nespisovná
  - Obecně česká
  - Oblastní/Regionalismy
  - Nářeční
  - Slangová/Slangismy
  - Profesní/Profesionalismy
  - Argotická/Argotismy

2. Podle původu

- Domáci
- Přejatá (cizího původu)
- Cizí

3. Z hlediska dobového lze některá slova označit jako

- Neologismy/slova s příchutí novosti
- Módní a v jisté době nadužívaná
- Archaismy/slova zastaralá
- Historismy/slova označující historické, zaniklé skutečnosti

4. Podle frekvence výskytu

- Frekventovaná (vysoký, střední a nižší stupeň)
- Řídká, popřípadě ojediněle se vyskytující
- Okazionalismy (slova příležitostně utvořená)
- Hapax legomena (slova vyskytující se jen jednou)

5. Podle expresivity

- Slova citově neutrální
- Slova citově příznaková, hodnotící
  - Kladně – např. lichotná, familiární
  - Záporně
    - posměšná
    - pejorativní/hanlivá až vulgární/vulgarismy

Některá zmíněná třídící hlediska se mohou prolínat nebo kombinovat, např. hledisko „útvárové,“ dobové, frekvenční a stylistické (slova archaická jsou stará, řídká, slohově příznaková) K podobnému křížení dochází i v mnoha dalších případech (Čechová a kol., 2011, s.80-81).

3 Slovní zásoba

Slovní zásobu tvoří všechna slova daného jazyka a můžeme tedy tvrdit, že objektem zájmu lexikologie je zcela nepochybně právě slovní zásoba, která se dále dělí do různých vrstev a rozlišuje se na spisovnou a nespisovnou (Styblík a kol., 2004, s. 37).

Lotko (2000) píše o slovní zásobě jakožto o základní složce přirozeného jazyka (stejně jako o gramatice), který se pronikavě mění, a to hlavně pod vlivem vnějších faktorů. Stejně tak ale ztotožňuje do jisté míry slovní zásobu s pojmy lexikon (v lexikografii naučný, jazykovědný slovník) či lexikum, znamenajícími také úhrn slovní zásoby jazyka.

Na slovní zásobu (lexikon) můžeme pohlížet také jako na souhrn všech lexikálních jednotek jazyka, a to jednovýznamových i vícevýznamových slov či slovních spojení. Nutné je též dodat, že počet zmíněných lexikálních jednotek se v rámci žádného živého jazyka nedá přesně zjistit, jelikož se téměř neustále proměňuje (Grepl a kol., 2008, s.92).

Filipec (1978) vnímá slovní (lexikální) zásobu současného živého jazyka jako velice členitý systém lexikálních jednotek, které jsou používány v určitém čase na určitém území. Společnost jí vyjadřuje svoje myšlení, citění a postoje. Stejně tak člověk pomocí jazyka, a tedy také slovní zásoby poznává svět a komunikuje s ním.

To, kolik slov se v daném jazyce (jeho slovní zásobě) objevuje, svědčí o bohatosti daného jazyka. Ovšem bohatost slovní zásoby jazyků se různí v závislosti na typu jazyků. Lexikální zásoba jazyků s rozvinutou schopností odvozování a skládání slov bude obsahovat více slov než v jazycích, které častěji tvoří nové jednotky pomocí přenesení významu slov stávajících, tvořením sémantickým (Hauser, 1980, s.13).

Slovní zásoba potažmo jazyk je systémem, jenž není uzavřen ani z jedné strany. Slova do sebe na jedné straně přijímá, na straně druhé z něj slova mizí a zanikají. Slova v systému zůstávají tak dlouho, dokud je aktuální skutečnost, kterou označují, a stejně tak je dostatečná i frekvence jejich užívání. Když určité slovo přestane být potřebné, protože zanikne skutečnost, kterou označovalo, snižuje se frekvence jeho používání a poté slovo zpravidla mizí, případně se objeví jako historismy (označení zaniklých reálií), např. *palcát* či *řemdih*. Případně slova ustoupí z toho důvodu, že více slov označuje tutéž skutečnost jako tomu bylo u slov *hodnostník*, *hodnosta* a *hodnostář*, kde v systému zůstalo pouze to poslední (Čechová a kol., 2011, s. 81).

3.1 Kvantita české národní slovní zásoby

Jak už bylo výše zmíněno, počet slov celonárodní lexikální zásoby se nedá přesně zjistit pro neustále se měnící počet slov. Orientačně ale o šíři slovní zásoby informují velké výkladové slovníky. Heslově nejširší výkladový slovník češtiny je Příruční slovník jazyka českého, který vznikl v období let 1935-1957 a obsahuje na 250 000 heslových slov. Ani tento slovník ale nezachycuje slovní zásobu češtiny v úplnosti stejně, jako celou slovní zásobu není schopen pojmut žádný mluvčí (Bachmannová a kol., 2002, s. 243-244).

3.2 Individuální slovní zásoba

Každý člověk mající češtinu jako mateřský jazyk ho ovládá v jiném rozsahu a jiným způsobem. Soubor prostředků, které tento člověk ovládá se pak nazývá idiolekt z řeckého *idios* = *vlastní*, *lego* = *mluvím*. Část idiolektu shrnující soubor lexémů i s jejich sémantikou nazýváme individuální slovní zásoba (Pokorný, 1991, s. 55).

Mezi národní (také celonárodní) slovní zásobou a individuální slovní zásobou jednotlivých mluvčích dochází samozřejmě ke značnému kvantitativnímu rozdílu, individuální slovní zásoba jedince je o mnoho nižší než slovní zásoba národní. Velké rozdíly ale můžeme pozorovat i mezi jednotlivými uživateli jazyka (Čechová, 2011, s. 81).

Zmíněné rozdíly v bohatosti individuální slovní zásoby jsou závislé zejména na mentálních schopnostech mluvčího, na jeho sociálním zařazení ve společnosti, na dosaženém vzdělání a dalších faktorech (Grepl a kol. 2008, s. 92).

Mezi další skutečnosti ovlivňující slovní zásobu řadíme prostředí, kde se jedinec pohybuje, povolání a jiné aktivity jedince či četbu, která ovlivňuje aktivní nebo pasivní slovní zásobu jedince (Čechová a kol., 2011, s.81).

3.3 Aktivní a pasivní individuální slovní zásoba

Každý mluvčí jazykového společenství se při komunikaci dostává do role mluvčího, ale i posluchače. Slova, která daný mluvčí poslouchá nebo čte, řadíme do jeho pasivní individuální slovní zásoby. Naopak slova, která mluvčí užívá při produkci řeči mluvením či psaním, spadají do jeho aktivní individuální slovní zásoby (Pokorný, 1991, s. 55-56).

Aktivní a pasivní individuální slovní zásobu podle Cvrčka a kol. (2010) označujeme také jako aktivní a pasivní individuální slovník.

3.3.1 Aktivní slovní zásoba

Čechová a kol. (2011) i Hubáček a kol. (1998) vysvětlují aktivní individuální slovní zásobu jako soubor těch slov, jimž mluvčí bez problému rozumí, chápe je a jež při projevu mluveném nebo psaném sám od sebe používá.

Ani aktivní slovní zásobu nelze jednoduše spočítat, a tak se v odborné literatuře seznámíme spíše s odhady hodnot aktivní lexikální zásoby průměrného Čecha. Cvrček a kol. (2010) píše o hodnotách 5000-10 000 slov. Stejně hodnoty lze nalézt i v publikaci Bachmannové a kol. (2002). Tatáž čísla si můžeme přecíst také u Grepla a kol. (2008). Hubáček a kol. (1998) ve své publikaci zase uvádí hodnoty aktivní slovní zásoby běžného

člověka 5000-8000 slov. Čechová a kol. (2011) se k tomuto tématu také vyjadřuje, a to v hodnotách 3000-10 000 slov. Průměr pak autorka spatřuje v hodnotě 5000 slov. Hauser (1980) pro aktivní slovník řečníků uvádí také hodnotu 5000 slov. Pokorný (1991) pak dokonce zveřejňuje odhadů více. Šestiletému dítěti odhaduje slovník kolem 2500 slov, dospělé městské ženě bez střední školy asi 5000 slov a aktivní slovní zásobu dnešního vzdělaného člověka vidí v hodnotách mezi 6000 a 9000 slov. Je ovšem nutné dodat, že všechna zmíněná data pochází sice od odborných autorů, ovšem jedná se skutečně jen o odhady.

Velmi zajímavý se zdá i fakt, že pro běžné dorozumění se v cizí řeči by mělo stačit aktivně používat 1000-1500 slov (Pokorný, 1991, s. 56).

Tomuto základnímu slovníku (aktivní individuální slovní zásobě) říkáme komunikační základ. Tento základ by měl umožnit naplnění vlastních komunikačních cílů i porozumět sdělením v daném jazyce (Jílek, 2005, s. 4).

3.3.2 Pasivní slovní zásoba

Pasivní slovní zásoba (pasivní slovník) je pak logicky širší než ta aktivní, jelikož každý mluvčí více slov zná, než kolik jich běžně používá. Předpokládáme, že průměrný středoškolsky vzdělaný člověk disponuje pasivní slovní zásobou o velikosti přibližně kolem 40 000 slov (Grepl a kol., 2008, s. 92).

Čechová a kol. (2011) se zmiňuje o pasivní slovní zásobě také pouze v souvislosti s její velikostí a souhlasí s tvrzením, že pasivní slovní zásoba jedince je vždy rozsáhlejší než ta aktivní a ovlivňují ji různé faktory (viz výše).

Hauser (1980) zase pasivní slovní zásobu označuje za soubor slov, kterým jejich posluchač rozumí, ale sám by je v mluvené ani psané podobě neužil. Autor zde také uvádí, že pasivní slovní zásoba jedince obvykle obsahuje pětikrát až šestkrát vyšší počet slov než jeho aktivní slovní zásoba (5000 slov), tedy podle autora v rozmezí 25 000-30 000 slov.

Hubáček a kol. (1998) považuje za ideální rozsah slovní zásoby vzdělaného rodilého mluvčího češtiny bezmála 50 000 slov, tedy přibližný rozsah Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1994).

Bachmannová a kol. (2002) také souhlasí s předešlými v tom, že pasivní slovní zásoba je značně širší než slovní zásoba aktivní. Na rozdíl od ostatních ale tvrdí, že její hodnota je šestkrát vyšší než u aktivní slovní zásoby. Rozsah pasivní slovní zásoby vzdělaného člověka rovněž připodobňuje množstvím ke Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1994), počet v něm uvedených heslových slov však zachycuje přesně, tedy 45 366 slov a 62 872 lexémů.

Pokorný (1991) ve své publikaci vymezuje pasivní slovní zásobu stejně jako předešní jazykovědci. Odlišuje se od nich opět jen v odhadu její šíře, když uvádí, že pasivní lexikální zásoba je třikrát až šestkrát početnější než ta aktivní, tedy u městské ženy bez střední školy 15 000-30 000 slov. U vzdělaného člověka se tak množství slov pasivně ovládaných pohybuje někde mezi 18 000 a 54 000 slov.

3.4 Jádru a periferie slovní zásoby

Už Mathesius (1972) se ve své publikaci zmiňuje o tom, že slovní zásoba obsahuje lexikální jednotky centrální a stejně tak i periferní. Svoji přítomnost v jádru si centrální jednotky vydobýly zejména tím, že jsou neutrální, tedy bezpříznakové. Zmíněná bezpříznakovost značí širší možnost uplatnění se v komunikačních situacích. Určení příznakovosti pak závisí na sémantice, původu slova, jeho frekvenci (kritériích lexikálních), ale i na kritériích stylistických. Oba druhy kritérií pak spolu souvisí.

Výše uvedenou příznakovost může tvořit hned několik příznaků, např. příznak ve vztahu k času a prostoru, příznak ve vztahu k jazykové normě, příznak expresivní či příznak stylový (Adámková a kol., 2013, s. 96).

Dalším kritériem pro rozdělení na jádro a periferii může být také frekvence. Pomocí frekvence hodnotí lexémy třeba Slovník spisovného jazyka českého, jenž rozlišuje na slova běžně užívaná, řidší (*hodinný, chlebný* či *epopeja*), dále na slova řádká (*jitří, kárce* nebo *chrabrota*) (Havránek, 1989, s. 11).

3.4.1 Jádru slovní zásoby

Centrum lexikální zásoby každého jazyka bývá vždy takzvané jádro. Toto jádro slovní zásoby je jakýsi souhrn nejdůležitějších základních slov. Zpravidla se jedná o slova životně důležitá, používaná při běžné každodenní komunikaci a pojmenovávající běžné věci a jevy. Tato slova denní potřeby tedy v běžné komunikaci nelze postrádat, např. *syn, voda, slunce, pes, dům* a mnoho dalších (Grepel a kol., 2008, s. 92-93).

Čechová a kol. (2011) jádro slovní zásoby označuje termínem základní slovní fond. Slovní fond podle autorky neobsahuje mnoho slov, ale o to důležitější a velice často

se vyskytující v komunikaci (frekventovaná). Ze základního slovního fondu pak uvádí další slova, např. *chléb, den, země* nebo slovesa *pít a brát*.

Jádro je možné chápat historicky jako kategorii slov s dlouhou existencí, týkající se úzce člověka a jeho života a okolí, tedy pojmenování přírody, prostoru, času, těla, potravy, obydlí, ošacení, rodinných vztahů, činností, práce, ale i zájmena a předložky (Hubáček a kol., 1998, s. 58-59).

Na jádro se lze dívat také pohledem synchronním jako na centrum současného lexikálního systému. Touto optikou se tedy na jádro díváme jako na slova v dnešní komunikaci zcela nepostradatelná, jejichž frekvence je obrovská, jak už bylo zmíněno výše, ale především tato slova tvoří přibližně 90 % z celkového počtu jazykovým společenstvím užívaných slov (Hubáček a kol., 1998, s. 59).

Jak bylo naznačeno výše, slova jádra slovní zásoby charakterizuje jejich původ a trvalost, struktura, význam a užívání. Tyto znaky můžeme objasnit následovně:

a) Původ a trvalost slov

Jak už jsme zmínili výše, jedná se o slova stará, v jazyce existující někdy i mnoho staletí, tato slova se často zasazují o jazykové dorozumívání mezi generacemi a mezi epochami. Jádro české lexikální zásoby je tvořeno:

1. Slova prajazyková, např. *matka, bratr, syn, ovce, moře, sůl*
2. Slova praslovanská či západoslovanská, např. *pole, řeka, stůl, kůň, pes, sad*
3. Slova pračeská, např. *hebký, hejno, nádoba, obloha, trpaslík*
4. Slova přejatá z jiných jazyků ve starých dobách, slova zdomácnělá, např. *růže, škola, kostel, kabát, sobota*
5. Slova později přijatá nebo později vzniklá, např. *vzduch, socialismus, republika, automobil, elektřina, časopis*

b) Struktura slov

Z hlediska struktury jádro slovní zásoby tvoří převážně slova nemotivovaná, jež se sama stávají základem pro další tvoření ať už odvozováním či skládáním, např. *les, voda, město, dřevo* či *pes*. Dle slovních druhů sem řadíme část substantiv, adjektiv, ale i verb. Dále sem řadíme část adverbii, takřka všechna pronomina a numeralia základní. A nakonec nemůžeme opomenout vlastní prepozice a konjunkce, stejně jako původní interjekce.

c) Význam slov

Co se týká významu, označují slova jádra slovní zásoby zaměřující se na skutečně spjaté s životem člověka viz výše. Jsou to:

1. Vztahy příbuzenské, např. *otec, matka, syn, dcera, teta, děd, bába*
2. Obydlí, jeho části, zařízení, např. *chalupa, stěna, zed', střecha, okno, dveře, dvůr, stůl*
3. Části lidského a zvířecího těla, např. *hlava, ruka, rameno, pata, oko, ucho, tlapa, vlas*
4. Zvířata domácí a divoká, např. *pes, kočka, koza, kuň, husa, slepice, jelen, zajíc, čáp*
5. Rostliny a jejich části, např. *žito, pšenice, ječmen, oves, proso, hrách, fazole, mák, len*
6. Skutečnosti přírodní, např. *země, slunce, kámen, měsíc, voda, řeka, oheň, hora*
7. Lidské výrobky jako nástroje, oděv, potřeby, jídlo, např. *nůž, lopata, klíč, motyka, pluh, šaty, boty, chléb, maso, mouka*
8. Základní vlastnosti věcí, např. *malý, velký, krátký, dobrý, zlý, bílý*
9. Nejdůležitější děje, např. *jít, stát, sedět, spát, jíst, vědět, vidět, slyšet, mluvit, nést, bít*
10. Základní prostorové a směrové vztahy, např. *zde, tam, v, za, od, pod, brzy, hned, již*

d) Užívání

Slova z jádra slovní zásoby jsou pro jazyk naprosto nepostradatelná. Ač jde o část slovní zásoby relativně úzkou, početně malou, tak musíme podotknout, že jde také o část s vysokou frekvencí výskytu v mluvených projevech. Budeme-li pozorovat hranici mezi jádrem a proměnlivou vrstvou jazyka z delšího časového hlediska, zjistíme, že i slova jádrová v jedné době, se mohou s časovým odstupem ocitnout v proměnlivé části slovní zásoby, a dokonce i na úplné periférii. Tento posun dokládají slova jako *luk, šíp* či *kněz*. Posun opačným směrem z periferie do centra pak demonstrují slova jako *motor, atom* nebo *republika* (Hauser, 1980, s. 14-15).

Nutno ještě dodat, že hranice mezi jádrem slovní zásoby a proměnlivou částí, periférií nejsou nikterak ostré a mohou se pohybovat (Hubáček a kol., 1998, s. 59).

3.4.2 Proměnlivá část a periferie slovní zásoby

Jako jakýsi protipól jádra slovní zásoby můžeme označit periferii jazykového (lexikálního) systému. Slova, která sem řadíme, se zde nachází kvůli své nízké frekvenci používání v komunikaci (Grepl a kol., 2008, s. 93).

Slovník lingvistických termínů pro filology (Lotko, 2000) uvádí, že periferie (slovní zásoby) je uvolněná část systému jazyka obalující kompaktní jádro. Jednotlivá slova periferie mají společnou vlastnost, konkrétně převážný stylistický příznak.

Na periférii se podle Cvrčka a kol. (2010) kromě již zmíněného nejčastěji ocitají slova zastarávající, např. *hudec*, *zľíbit se*; nebo malým počtem odborníků užívané termíny, např. *gnom*, *gonorea*, *kryoskopie* a další.

S periférií se někdy spojuje rovněž termín okrajové vrstvy, do nichž Bachmannová a kol. (2002) řadí oproti zmíněným navíc ještě slova knižní, neologismy či expresiva.

V této části slovní zásoby se můžeme setkat ještě s dalším rozdělením na proměnlivou část a teprve poté periferii. Proměnlivou částí můžeme nazvat díl slovní zásoby, jehož frekvence začíná klesat. Až pokud jejich výskyt v běžné mluvě klesne na extrémně nízké hodnoty, shledáváme tato slova periferními. Pokud se slovo dostane na periferii, neznamena to, že jeho život tím skončil. I slovo z periferie se totiž může pod vlivem určitých změn ve společnosti do jádra slovní zásoby vrátit, i když přitom někdy dojde k změně jeho původního významu, např. *trafika*, *pionýr* či *socialismus*. Do proměnlivé části či periferie patří také archaismy, např. *umnice* (logika), *fortelný* (silný) nebo *kšeft* (obchod). Do periferie se zařazují též historismy jako *píšťala* (střelná zbraň), *práče* či *knecht* (pacholek). V této části slovní zásoby se setkáme též neologismy, např. *myš*, *software* a *manažer*. U neologismů ale existuje jistá vyšší pravděpodobnost než u předešlých dvou zmíněných, že jejich frekvence užívání ještě poroste (Jílek, 2005, s. 6).

4 Synonymie

Synonymie, stejnoznačnost nebo také souznačnost je vztah dvou či více jazykových jednotek majících ekvivalentní význam, ale odlišnou formu. Na základě toho, že u synonymie jednomu významu odpovídá více slovních forem, bývá z hlediska spojení významu a formy někdy označována za opak homonymie nebo polysémie.

Při polysémii a homonymii užíváme postupu sémaziologického, při synonymii naopak využijeme postupu onomaziologického, budeme tedy postupovat od denotátu k pojmenování (Hubáček a kol., 1998, s. 63).

O významové ekvivalenci, na níž je synonymie založena, hovoříme nejen na úrovni slov, nýbrž také v nižších rovinách (morfémy), anebo na úrovních vyšších (slovo a víceslovná parafráze jako vysvětlení uvnitř slovníku) (Grepel a kol., 2008, s. 79).

Synonymii můžeme vnímat též jako sémantickou relaci formálně jiných jednotek jazyka se stejným či velmi podobným významem. Synonymie se může vyskytnout v morfematice, lexikologii i syntaxi, dokonce někdy spojuje jednotky přes hranice těchto oblastí (viz výše). Při zamyšlení nad pojmovou složkou významu je nutné konstatovat, že synonymie je lehce těsnějším a silnějším vztahem než sémantická ekvivalence (Bachmannová a kol., 2002, s. 472).

Čermák (2010) podobně jako předchozí autoři o synonymii píše jako o horizontálním paradigmatickém vztahu, v němž se uplatňuje sémantická podobnost mezi lexémy rozličné formy, jež se nazývají synonyma.

Synonymie je navíc v jazyce naprosto přirozeným jevem založeným na pojmenování představy z lidského vědomí, slouží k odstíněnosti a členitosti vyjádření. Dokladem přirozenosti a dlouhověkosti synonymie jsou praslovanské kořeny synonymních slov *dělati – činiti*, *horní – vrchní* nebo *kromě – mimo* (Pokorný, 1991, s. 60-61).

4.1 Synonymum

Slovník lingvistických termínů pro filology k tomuto pojmu uvádí:

„**Synonymum**, -nyma, s.

Slovo, výraz nebo gramatický tvar (téměř) stejného nebo podobného významu, stylistického zabarvení a kontextového užití, slovo souznačné, např. dopis – psaní, statečně – směle“ (Lotko, 2000, s. 113)

Podle Hausera (1980) je synonymum pojmenovávající jednotka slovní, ale stejně tak i víceslovná, různící se formou. Naopak společný mají synonyma význam a možnost kontextové zaměnitelnosti. Lišit se mohou menšími významovými znaky, ale i slohovými a expresivními příznaky nebo možnostmi užití. Pro synonyma je nezbytná shoda v denotaci. Další podmínkou synonym je slovnědruhá shoda, jelikož označují tu jistou skutečnost.

Synonymii můžeme zpozorovat u všech slovních druhů (Čermák, 2010, s. 263).

Synonymum je povahy sémantické a netýká se celých lexémů polysémních slov, nýbrž jen jejich jednotlivých významů. Např. slovo *uzel* je synonymní se slovem *ranec* jen tehdy, je-li zamýšlen jeho význam jako *zavazadlo* či *sbalené věci*. *Uzel na provaze* je synonymum slova *suk*, ale *ranec* a *suk* vzájemně ve vztahu synonymie nejsou. Z tohoto vyplývá, že průkazným znakem toho, zda jsou slova ve vztahu synonymním, je vzájemná zaměnitelnost či nahraditelnost bez změny významu. Jedná se ovšem o zaměnitelnost v komunikačním kontextu. Bez tohoto dodatku by totiž zaměnitelnost nebyla úplná, např. *tát – slézat: sníh taje – sníh slézá* tedy je synonymní dvojice, ale *světlo – papír* nikoli (Hauser, 1980, s. 85-86).

4.1.1 Nesynonymní výrazy

Snadno zaměnitelné se synonymy jsou kupříkladu hláskoslovné varianty, které ale synonymy nejsou, např. *polívka – polévka*, ale ani *město – místo*, kde došlo ke změně významu.

Synonymem nejsou ani mluvnické varianty rodové, např. *brambor – brambora* nebo *obrouček – obroučka*.

Ze slovo tvorných variant synonymem nejsou odvozeniny od stejného základu a s totožným významem, např. *strniště – strnisko*. Tyto však nelze zcela paušalizovat, jelikož existují i takové, které se postupně rozliší kontextově, konotací či významovým znakem. V tom případě už se ale z variant stává synonymum, např. *mladík* ve významu *jinoch* či ve významu *družba*.

V národním jazyce existují také tautonyma, lexikálně sémantické paralelnosti vnitrojazykové, pojmenování stejné skutečnosti slovem spisovným a slangovým či nářečním, jež rovněž nejsou synonyma, např. spisovně *paseka* a nářečně *seč*, anebo spisovně *oči* a slangově *světla*.

Za synonyma nepovažujeme ani různojazyčná shodná pojmenování, ekvivalenty, lexikální paralelnosti mezijazykové, např. *tužka*, rusky *karandaš*, německy *Bleistift* (Hauser, 1980, s. 86).

4.2 Dělení synonym

Dělení synonym je problematika, která na sebe u více autorů může brát více podob. Většinou se však shodují stejně jako Hauser (1980), Grepl a kol. (2008), Cvrček a kol. (2010) nebo Čechová a kol. (2011) v prvotním základním dělení podle rozsahu překrývání se na synonyma **úplná** (absolutní, striktní, totální) a **částečná**, v jejichž dělení se už ovšem autoři různí.

4.2.1 Synonyma úplná

Synonyma úplná, identická, se shodují v konotaci, distribuci, denotaci, ale hlavně ve všech svých příznacích (většinou jsou bezpříznaková) a lze je tedy naprosto ve všech svých kontextech nahradit druhým z dvojice. Část lexikologické literatury o existenci úplných synonym pochybuje, protože nezbytnost pro jejich existenci spatřujeme v hledání naprosté shody všech sémémů dvou formálně odlišných lexémů. Ty ale v řídké frekvenci skutečně nalézt můžeme. Jedná se o dvojice slov jako jsou domácí slova *hezký – pěkný*, *zvedat – zdvihát*, *louže – kaluž* či *kouř – dým* (Hauser, 1980, s. 87).

Tato synonyma existují v minimálním počtu hlavně proto, že je jazyk vytěsňuje ve snaze o co nejekonomičtější fungování jazykového systému a vnímá je jako nefunkční luxus (Grepl a kol., 2008, s. 80).

Absolutní synonyma nejčastěji tvoří dvojice, v nichž jedno slovo je z našeho pohledu domácí a druhé přejaté, tato skutečnost je nejběžnější obecně v terminologii díky své jednoznačnosti. Příkladem jsou dvojice *jazykověda – lingvistika*, *mluvnice – gramatika* nebo *tuha – grafit*. Některé domácí termíny (kalky) jsou vytvořené doslovným překladem z jiného jazyka, např. *dvojhláska – diftong* nebo *životopis – biografie*. Velmi zřídka se objevují příklady synonym, která jsou obě přejatá, např. *epos – epopie* či *wolfram – tungsten*. Totální synonymie se někdy vyskytuje i v rámci vlastní jmen, např. *Holandsko – Nizozemí*, *Etiopie – Habeš* a *Persie – Írán* (Hauser, 1980, s. 87-88).

4.2.2 Synonyma částečná

Částečná synonyma se shodují v základních významových rysech, avšak vzájemné rozdíly se projevují v rysech okrajových nebo v pragmatickém (emocionálním, stylistickém či jiném) odstínění. Tento jev je v jazyce velmi častý. Ač hovoříme o synonymii, zde je nasnadě označení významová podobnost (Grepl a kol., 2008, s. 80).

Dle Grepla a kol. (2008) dělíme částečná synonyma na:

a) Synonyma ideografická

Jako synonyma ideografická vystupují ty slovníkové jednotky, jež se navzájem liší v oblasti věcného významu. Jde o označení blízké skutečnosti, anebo o stejnou skutečnost nahlíženou z jiné perspektivy. Jako příklad lze uvést dvojice *hrdý* – *pyšný*, *les* – *háj* nebo *zemřít* – *zahynout*.

a. Synonyma specifikační

Tato synonyma také řadíme k ideografickým. Jedná se o určité zpřesnění jako v případě dvojice *červený* a *rudý* (*temně červený*).

b. Synonyma intenzifikační

Lexikální jednotky, které se liší intenzitou významového znaku jako např. *studený* – *ledový*.

Hauser (1980) uvádí, že tato synonyma vyjadřují zesílení základního významového znaku (*volat* – *křičet*, *velký* – *obrovský*), ale i zeslabení významu (*slábnout* – *tichnout* – *zanikat*). Do této skupiny řadíme také synonyma, jež se liší obecností denotátu, např. *kůň* – *tarpan*, *mustang* (rasa), *bělouš*, *hnědouš*, *vraník*, *ryzák* (barva), *tahoun*, *klusák*, *soumar* (funkce) či *hajtra* a *herka* (vlastnost).

b) Synonyma pragmatická

Synonyma se nemusí lišit pouze odstíny věcného významu, nýbrž také v jazyce zakotvenými pragmatickými rysy. Dle nich se tato skupina dělí dále na:

a. Synonyma emocionální

Pomocí nich mluvčí dle Hausera (1980) kladně nebo záporně hodnotí skutečnost, anebo jimi vyjadřují city, např. *děda* – *dědoušek* či *kouřit* – *hulit*. Sem můžeme zařadit také eufemismy a dysfemismy.

b. Synonyma stylistická

Tato rozlišují možnosti užívání slov v závislosti na funkci komunikátu, v němž se mají vyskytovat. Lišit je můžeme dle toho, zda jsou hovorová → neutrální → knižní, např. neutrálně *nehoda* → hovorově *malér* nebo neutrálně *ale* → knižně *leč*. Dále se odlišují dle funkčního stylu, např. neutrálně *zlomenina* → odborně *fraktura*, neutrálně *podnitit* → publicisticky *iniciovat* a podobně.

Hauser (1980) dělí částečná synonyma téměř stejně, navíc přidává ještě synonyma **dobová** (archaické *anobrž*, *anžto* a jejich novější varianty *nýbrž* a *protože*) a **frekvenční**, která se v komunikátech neobjevují příliš často, říkáme v lexikologii slova řídká (*přírodní* – *naturální* či *táti* – *jihnouti*).

4.2.3 Synonyma podle slovnědruhové příslušnosti dle Hausera (1980)

Synonyma můžeme nalézt v rámci všech slovních druhů, rozhodně tomu tak ale není rovnoměrně. Největší zastoupení synonym se objevuje mezi substantivy, adjektivy, verby a adverbii, v ostatních slovních druzích se vyskytují podstatně méně. U všech si ale můžeme uvést alespoň několik příkladů:

1. Podstatná jména: *chlapec* – *hoch* – *kluk*, *děvče* – *dívka*, *kobyła* – *klisna*, *ledňáček* – *rybařík*, *tác* – *podnos*, *deska* – *prkno*, *lov* – *hon*, *bitka* – *boj*, *teplota* – *horečka*, *nemoc* – *choroba*
2. Přídavná jména: *bílý* – *bělostný* – *sněhový* – *sněhobílý* – *alabastrový* – *křídový*, *mužský* – *chlapský*, *tatínkův* – *otcův*
3. Příslovce: *tu* – *zde* – *tady*, *potom* – *pak*, *ihned* – *okamžitě*, *brzy* – *záhy*
4. Slovesa: *dělat* – *pracovat* – *konat* – *činit*, *vidět* – *hledět* – *pozorovat* – *zřít* – *dívat se* – *koukat*, *umět* – *dovést* – *znát*
5. Předložky (spíše řídkěji): *okolo* – *kolem*, *mimo* – *kromě*, *vedle* – *u*
6. Citoslovce (jen ojediněle): *ach* – *ouvej* – *ouha*, *hola* – *hej*, *br* – *fuj*
7. Spojky, Částice (mají jen mluvnickou funkci): *ale* – *avšak* – *však*, *třebaže* – *přestože*, *ať* – *necht'* – *kéž*, *asi* – *snad* – *možná*
8. Zájmena (pouze řídké): *který* – *jenž*, *nikdo* – *žádný*
9. Číslovky (ojediněle): *jedna* – *raz* (*při počítání*), *málo* – *několik* – *pár*

4.2.4 Synonymní pole, synonymní (synonymické) řady

Některá synonyma oddělujeme od ostatní slovní zásoby do synonymních polí. Ve středu každého pole stojí pojmenování (dominanta) označující denotát a jsoucí bez dalších příznaků, tady neutrální. Charakteristické pro všechna synonyma v daném poli je, že jsou vždy synonymní směrem k dominantě, ale mezi sebou vždy synonymní být nemusí, např.: „*budova* → *stavba* → *stavení* → *obydlí* → *barák* → *barabizna* → *chatrč* → **DŮM** → *chajda* → *chalupa* → *chata* → *chýše* → *statek* → *usedlost* → *vila*“ (Hauser, 1980, s. 90)

Pokud nám synonyma nevytvoří pouhé dvojice nebo celé synonymní pole, mohou se shlukovat do takzvaných synonymních řad. Synonymní řady rovněž obsahují dominantu, která označuje skutečnost pojící se všemi členy řady a objevuje se ideálně v nejvyšší frekvenci. Rozdíl je však oproti synonymnímu poli v tom, že zde mohou vystupovat dominanty klidně dvě, ale především v tom, že se zde nacházejí členy synonymní s dominantou a poté synonymní bezprostředně po sobě stojící členy, ale člen z počátku a člen z konce řady už vzájemně synonymní být nemusí a často také nejsou, např.: „*odvážný* → *statečný* → *smělý* → *chrabrý* → *udatný* → *hrdinný* → *neohrožený* → *nebojácný* → *mužný* → *bohatýrský* → *srdnatý* → *heroický* → *zmužilý* → *rekovný* → *nezastrašitelný*“ (Grepl a kol., 2008, s. 81-82).

5 Antonymie (Opozitnost)

Nejpřesněji opozitnost, často označována také jako antonymie nebo protikladnost, je lexikální vztah mezi dvěma slovy, jenž existuje díky jejich společnému významovému základu. Musíme mít ovšem na paměti, že zadaná slova odlišuje jeden sémantický rys, např. *muž* x *žena*. Obě slova mají společný obecný význam, hovoříme tedy o *dospělých lidských bytostech*, které naopak odlišuje jeden sémantický rys pohlaví, jedná se tak o *bytost mužského pohlaví* x *bytost ženského pohlaví* (Cvrček a kol. 2010, s. 74).

K této problematice se dále uvádí, že antonymie je jev starší, ale také užší. K používání pojmu opozitnost začalo docházet zejména kvůli tomu, že antonymie postihuje pouze vzájemný opozitní vztah dvou lexémů, zatímco opozitnost zahrnuje protikladných vztahů lexémů víc (Čermák, 1983, s. 207-219).

Slovo antonymie je tedy dnes vnímáno jako jeden z druhů opozitnosti. Na první pohled by se mohlo zdát, že opozitnost je vztahem k synonymii opačným, avšak její jednotky jsou vzájemně významově velmi blízké (nejlépe souřadné) pouze s opačnou hodnotou (+/-), jak už bylo řečeno výše.

Opozitnost v jazyce není jevem příliš frekventovaným, což zapříčiňuje fakt, že valná část jednotek slovní zásoby vlastní opozitum nemá, např. *kniha*, *mouka*, *skříň* a další (Grepl a kol., 2008, s. 84-85).

5.1 Antonymum

Styblík a kol. (2004) uvádí základní definici, v níž píše, že antonymum je slovo opačného významu, jehož uvedením můžeme kvalitně objasnit význam slova, např. *bdít* – *spát*, *brzo* – *pozdě*, *příchod* – *odchod* a další.

Podle Lotkova slovníku (2000) je antonymum „slovo nebo výraz pojmenovávající denotát, který má ve srovnání s jiným slovem opačný význam, opozitum, např. *lásky – nenávisť, dobrý – zlý*.“

Čechová a kol. (2011) zase uvádí, že antonyma tvoří dvojice slov významem protikladných, např. *velký* a *malý*, *bohatý* a *chudý*. Zároveň však dodává, že polysémní slovo nebude mít pouze jedno antonymum, ale může jich mít maximálně právě tolik, kolik samo obsahuje významů, např. *těžký* x *snadný*, *lehký* → *těžký* x *lehký povoz* (nelze říci *snadný*), *těžký* x *snadný úkol*. Dále autorka upozorňuje na fakt, že do antonymních vztahů vstupují pouze slova mající takový znak, k němuž existuje v lexikální zásobě jazyka také nějaký opak.

5.2 Dělení opozit dle významu a logiky

5.2.1 Antonymie

Antonymie, kterou někteří autoři označují jako polární či graduální, je dle logiky většinou autorů nazývaná jako kontrární. Členy protikladné dvojice v tomto případě neobsahují celý rozsah nadřazeného pojmu, neplatí-li tedy jeden člen (*malý*), neznamená to nutně, že musí platit člen druhý, opačný (*velký*), ale může platit třetí člen (např. *střední*). Tato polární antonyma bychom si měli představit jako určité extrémy, póly jedné stupnice, jež mezi póly svírá minimálně jeden, ale často i více, přechodných stupňů, např. *ledový* → *studený* → *chladný* → *vlažný* → *teplý* → *horký*.

Máme-li dva póly (polární antonyma) určité stupnice, to, které stojí při pólu maxima stupnice, bývá bezpříznakové a často se používá pro označení celé stupnice, např. *Jak je to dítě staré?* (navzdory tomu, že se jedná o miminko), *Jak je ten muž vysoký?* (i pokud je evidentně malého vzrůstu). V těchto případech označované vlastnosti nazýváme jako *stáří* nebo *výšku*.

U graduálních antonym existuje skupina jakostních adjektiv, jež je možné stupňovat. Jejich primární význam zesílení vlastnosti dobře známe ze srovnávacích vět, např. *Marek je větší než já*. Komparativ těchto adjektiv ale může vystupovat i mimo věty srovnávací, a přesto srovnává s průměrem vlastnosti, např. *V kupé s námi seděl **starší** člověk., Věnoval se tomu **delší** čas.* Takto použitý druhý stupeň má funkci prostě zesilovací od středu stupnice a nazýváme ho elativ (Grepl a kol., 2008, s. 85).

5.2.2 Komplementarita

Opozita logicky vzato kontradiktorická či komplementární svým rozsahem zaujímají celé významové spektrum pojmu a nenechávají tedy místo pro žádné středové členy, čímž se také odlišují od kontrárních. Je tedy jasné, že v tomto případě platí buď jedno opozitum, anebo druhé, ale nepřipouští se jakákoli třetí možnost. Platí tedy, že neplatí-li možnost A, nutně musí platit možnost B a naopak (nazývá se kontradikce). Na rozdíl od polárních antonym kontradiktorická opozita nelze stupňovat. Příkladem komplementárních opozit jsou dvojice *rozbitný* a *nerozbitný* či *konečný* a *nekonečný* (Grepl a kol., 2008, s. 86).

5.2.3 Konverzivnost

Konverzivnost není vztah, který by se zakládal na přímém protikladu, nýbrž na pouhé protichůdnosti pohledu na věc. I přesto se konverzivnost zpravidla k opozitům řadí. Mezi dvojice řadící se ke konverzi patří kupříkladu *oženit se* x *provdat se*, *koupit* x *prodat*, ale také značení sociálních rolí *žák* x *učitel*, *pacient* x *lékař*, *otec* x *syn* a další.

K této skupině část autorů řadí také opozita vektorová. Ta se od ostatních, konverzí zasažených opozit, liší tím, že vzájemně popírají pouze část svého protikladu, jako je tomu u dvojic *přijít* x *odejít* či *napustit* x *vypustit*. Zde je část *jít* pro obě slova společná, nositelem protikladu se u této podskupiny často stávají předpony *do* x *z*, *nad* x *pod*, *k* x *od* a další (Grepl a kol., 2008, s. 86).

5.2.4 Kontextová opozita

V rámci této diferenciacie lze v určitém kontextu vymezit a dát do protikladného vztahu lexémy, které primárně opozitní nejsou, např. „*Nepřijede s **rodinou**, ale **sám**., Krev obsahuje **červené** a **bílé** krvinky*“ (Cvrček a kol., 2010, s. 75).

5.3 Dělení opozit podle vnitřní jazykové struktury

Tímto způsobem dělíme opozita na lexikální a slovotvorná.

5.3.1 Lexikální opozita

Lexikální antonyma tvoří dvojice slov, která nejsou vzájemně příbuzná, tedy nejsou tvořená stejným kořenem. Jedná se například o slova *mír – válka*, *pravda – lež*, *ticho – hluk*, *den – noc*, *rovný – křivý* nebo *moudrý – hloupý*.

5.3.2 Slovotvorná opozita

Tuto skupinu opozit tvoří dvojice slov příbuzných, která byla vytvořena pomocí odvozování nebo skládání.

a) Nositelem protikladného významu **odvozených slov** jsou předpony

1) Antonyma s předponou *ne-*

U sloves nepovažujeme slova se zápornkou *ne* za antonyma, nýbrž za slova obecně záporná. Ostatní slovní druhy však antonyma se zápornkou *ne* běžně jako antonyma kontradiktorická či kontrární. Patří sem kontradiktorická adjektiva *dokonavý – nedokonavý*, *přízvučný – nepřízvučný* či *slovesný – neslovesný*. Do této skupiny řadíme také kontradiktorické substantivní dvojice *kuřák – nekuřák*, *kov – nekov*. Také nesmíme opomenout kontrární substantivní a adjektivní dvojice *souhlas – nesouhlas* nebo *dospělý – nedospělý*. U těchto se tvoří středový člen pomocí příslovcí *trochu*, *málo*, *částečně* nebo *poněkud*, např. *pozorný → málo pozorný → nepozorný*, *vinný → částečně vinný → nevinný*. Jako střední člen někdy funguje také složeniny, kde figuruje slovní část *polo*, např. *negramotný → pologramotný → gramotný*. Patří sem i záporné formy od jinak lexikálních antonym, např. *ženatý – neženatý*, *mladý – nemladý*. Zde je na místě si uvědomit, že tato opozita jsou antonyma neplná, jelikož nevyjadřují úplný opak, jehož jsou zeslabením.

2) Antonyma s předponou *ni-*

Používání těchto antonym se vztahuje pouze k několika zájmenům a zájmenným příslovcím, jako jsou *nikdo*, *nic*, *ničť*; *nikde*, *nikam*, *nikdy*, *nikudy*, *nijak*. Jejich antonymy jsou kladné protiklady s předponou *ně-*. Výjimku tvoří pouze slovo *nijaký*, které nepředstavuje opozitum slova *nějaký*.

3) Antonyma s předponou *bez-*

Popisované odvozeniny tohoto charakteru vyjadřují nepřítomnost příslušné vlastnosti nebo předmětu. Patří sem kontrární antonyma *cenný – málo cenný – bezcenný*, *charakterní – málo charakterní – bezcharakterní*. Dále zde nalezneme kontradiktorické páry *třídní – beztřídní*, *předložkový – bezpředložkový* a *motorový – bezmotorový*. U

některých ovšem pozitivní opak nenajdeme, musíme ho tedy nahradit opisem, např. *mající ruce – bezruký, beznohý, bezesný* nebo *bezmocný*. U některých nalezneme dokonce antonymum lexikální, kupříkladu *bezradný – jistý*.

4) Antonyma s předponou *proti-*

Slov majících předponu *proti-*, a zároveň opozitní člen je v češtině poskrovnu. Patří sem *jed a protijed* nebo *hráč a protihráč*.

5) Antonyma s cizími předponami

K těmto opozitům řadíme slova přejatá, která si s sebou přenesla i svou původní předponu, např. *typický – atypický, organický – anorganický, racionální – iracionální, komunismus – antikomunismus, indikace – kontraindikace*.

6) Předpony se vzájemně antonymickým významem

Protiklad v této oblasti dostáváme pomocí protichůdného významu použitých předpon, např. *východ – západ, zahrabat – vyhrabat, svázat – rozvázat, nadzemní – podzemní*.

b) Složeniny

Protichůdnost významu složenin v češtině nejčastěji zajišťuje první část složenin, např. *mladočech – staročech, velkoobchod – maloobchod, pravotočivý – levotočivý* nebo *slaboproudý – silnoprudý*

c) Sousední antonyma

Zde v protikladném vztahu vystupují dvě sousloví, ale také sousloví se slovem, např. *mít rád – nenávidět, bílá káva – černá káva*. Antonyma mohou být také frazeologismy, např. *zůstat – vzít do zaječích, klímat – tlouct špačky* (Hauser, 1980, s. 93-96).

6 Homonymie

Homonymie je zvláštní případ náhodné formální shody dvou nebo více slov, avšak zcela rozdílného významu. Lze tedy říci, že v případě homonymie pro jedno slovo existuje více významů, stejně jako pro polysémii (Grepl a kol., 2008, s. 90).

Čermák (2010) s touto definicí v podstatě souhlasí, když uvádí, že formální shodu doprovází více významů, jež nemají společného nic sémanticky, funkčně, ani společný základ významů. Jako příklad homonymie pak uvádí slovo *travička* (žena, která někoho otráвила) a *travička* (mladá tráva). Dále autor poukazuje na to, že homonymie je jevem v jazyce nežádoucím, který nemá žádnou logickou funkci v komunikaci, ba naopak může do mezilidské komunikace zanést nedorozumění. Přesný význam, který má mluvčí na

myslí, odhalí až kontext, v kterém mluvčí dané slovo pronesl. Pro homonymii byl vymyšlen český ekvivalent *souzvučnost*, ale neujal se, a tedy se v češtině téměř neužívá.

Hauser (1980) pro homonymii nabízí ještě další český název, a to *stejnojmennost*.

6.1 Homonymum

Homonymum lze vnímat jako slovo mající pouze jednu formu, za to ale s více významy úplně rozdílnými, jejichž formální shoda je naprosto náhodná, tedy nedají se jeden od druhého vzájemně odvozovat, jak je tomu při polysémii (Hauser, 1980, s. 79).

6.2 Homonymie x polysémie

Co mají oba případy shody formy slova a více významů slova společného jsme si uvedli už výše, teď se ale zaměříme na rozdíly mezi nimi. Zatímco homonymie se zakládá na zcela náhodné shodě několika významů pro jedno slovo, (např. *takt* čili ohleduplné chování a *takt* jako rytmický celek), v rámci polysémie jednomu slovnímu tvaru odpovídají dva nebo více významů s evidentní přímou genetickou souvislostí (např. *zub* jakožto tvrdý útvar v čelisti a od něj metaforicky odvozený *zub* jako vrub na ostří) (Grepel a kol., 2008, s. 89-90).

6.3 Dělení homonym dle původu podle Hausera (1980)

6.3.1 Homonyma lexikální

Jejich významová odlišnost je etymologickým bádáním dokázána. Jedná se o slova naprosto odlišná jen se shodou formální. Tvoří je:

- a) **dvě slova domáci**, např. *vlna* – na vodě, srst; *topiti* – ve vodě, v kamnech (v tomto případě jednou vznikl slovní tvar od slova *teplo* střídáním hlásek v kořeni, konkrétně *tep* → *top* a ve druhém případě od slova *tonouti* předpokládanou změnou od původního *topnouti*)
- b) **slovo domáci a přejaté**, např. *kolej* – stopa kola (domáci), studentská ubytovna (z latinského *collegium*); *pas* – střed těla (domáci), cestovní doklad (z německého *Pass*); *čelo* – část hlavy (domáci), hudební nástroj (z italského *cello*)
- c) **dvě slova přejatá z různých jazyků**, např. *raketa* (pálka z francouzštiny), *raketa* (létací zařízení z němčiny)
- d) **dvě slova přejatá ze stejného jazyka**, např. *hyperbola* (kuželosečka z řečtiny), *hyperbola* (nadsázka)

6.3.2 Homonyma slovotvorná

Tento druh homonym může způsobit:

a) slovotvorný prostředek

a. **přípona**, např. *vaříč* – osoba / nástroj; *vinice* – místo / žena

b. **předpona**, např. *přeteče* – z jednoho do druhého / přes okraj

b) paralelní tvoření slov stejného slovotvorného typu – základní slovotvorný význam je totožný u všech slov, konkrétní významy jsou pak naprosto rozdílné, např. *červenka* – pták / nemoc vepřů / červená hlína / plemeno slepic / odrůda pšenice

6.3.3 Homonyma slovnědruhová

Základem těchto homonym je konverze čili přenesení slova od jednoho slovního druhu ke druhému, směr přenesení je zpravidla zřejmý a můžeme ho tedy určit, např. prepozice *během* vznikla určitě ze substantiva *běh*, jedná se ale o různé lexémy, nemůžeme zde však uvažovat o polysémii, ta přichází do úvahy pouze pokud nejde o změnu slovního druhu. Další příklady slovnědruhových homonym jsou *večer* či *ráno*, kde se jedná buď o substantivum, nebo o adverbium. Do této kategorie zařadíme i slova *dovolená*, *účetní*, *vedoucí*, která vystupují buď jako adjektiva, nebo jako substantiva.

6.3.4 Homonyma z rozpadlé polysémie

Významy slov vzniklých původně se stejným znakem se postupem času natolik vzdálí, že se jejich společný znak ztratí, v tom případě se z polysémie stává homonymum. Může se ale stát, že společný znak zůstává, jedná se tedy stále o polysémii, mluvčí jej však v běžné komunikaci není schopen odhalit. Tyto nepatrné rozdíly jsou odhalitelné jen skrze etymologické zkoumání. Příkladem je slovo *jeřáb* objevující se dnes ve významech 1. pták, 2. strom, 3. stroj na zvedání. Etymologie přichází s tím, že 1. a 2. význam jsou homonyma, ale význam 3. vznikl přenesením 1. významu, jedná se tedy o polysémii, ač se nám mohou zdát jako homonyma všechny tři významy.

Hranice mezi homonymií a polysémií je plynulá a registrujeme případy, které se nachází přímo na jejím pomezí, kde často nerozhodují jen znaky významové, nýbrž mluvnické (v paradigmatu), např. slovo *kohoutek* můžeme zaznamenat ve významu pták i ve významu uzávěr vodovodu. *Kohoutek* jako pták skloňujeme podle životného vzoru *pán* a odvozujeme od něj přídavné jméno *kohoutkův*, zatímco *kohoutek* jako uzávěr vodovodu skloňujeme podle neživotného vzoru *hrad* a odvozujeme od něj přídavné jméno *kohoutkový*.

6.2 Dělení homonym na základě rozsahu dle Hausera (1980)

Dle šíře překrytí jednotlivých významů homonyma rozdělujeme na úplná a částečná.

6.2.1 Homonyma úplná – shodná ve všech mluvnických tvarech

a) **mezi slovy domácimi**, např. *stopka* – rostlinná / sklenice; *zámek* – budova / zařízení na zamykání; *prapor* – vlajka / oddíl vojska

b) **mezi slovem domácím a přejatým**, např. *rula* – hornina / berní; *klika* – držadlo / skupina jednotlivců / štěstí

c) **mezi slovy přejatými vzájemně**, např. *pionýr* – průkopník / člen dětské organizace; *brigáda* – vojenský útvar / pracovní skupina / dobrovolná práce

6.2.2 Homonyma částečná – v některých tvarech odlišná

Většinou se takto jeví slova mužského rodu, u nichž je jedna varianta životná a druhá neživotná, např. *los* jako zvíře a *los* jako listina nebo *rys* jako zvíře a *rys* jako tah ve tváři.

V některých případech může u jednoho slova nastat případ, kdy se kombinuje homonymie úplná i částečná. Takto se jeví třeba zmíněné slovo *rys*.

Poměrně často se v češtině objevují případy, kdy se shodují slova jen v několika málo či pouze v jednom tvaru. V tomto případě se jedná o homoformy.

Tyto homoformy evidujeme v rámci jednoho slovního druhu, např. slovo *let* může být 1. nebo 4. pád plurálu od slova *let*, ale také 1. a 4. pád plurálu od slova *léto*. Homoformy ale evidujeme i mezi různými slovními druhy, jako je tomu u tvaru *tři*, který se vyskytuje v jazyce nejen jako číslovka, ale i jako sloveso *třít*.

Homonyma částečná i úplná jsou shodná v psané i mluvené formě, díky tomu o nich hovoříme jako o homonymech pravých, která se liší od nepravých právě svou stejností v obou podobách.

6.3 Dělení homonym nepravých podle Hausera (1980)

6.3.1 Homofony

Tato nepravá homonyma jsou shodná pouze ve své zvukové podobě, ve formě psané se od sebe vzájemně odlišují, a sice těmito jevy:

1. i/y v kořeni – *být* → *bít*, *lýč* → *líč*, *pyl* → *pil*, *mýval* → *míval*
2. souhláskovými skupinami – *vézt* → *vést*, *zpráva* → *správa*, *suší* → *suší*
3. souhláskami na konci – *led* → *let*, *dub* → *dup*, *lez* → *les*, *zed'* → *zet'*
4. velkými a malými písmeny (jména obecná a vlastní) – *písek* → *Písek*, *most* → *Most*, *hejtman* → *Hejtman*

6.3.2 Homografy

Homografy jsou nepravá homonyma, která se shodují pouze ve své grafické podobě, v mluvené řeči jsou pak odlišné. Tento jev není v češtině příliš častý, na rozdíl od angličtiny nebo francouzštiny, které jsou na homografy velmi bohaté. Patří sem např. *panický* → panika [-ny-] nebo → panic [-ni-]

6.3.3 Mezislovní homonyma

Tato homonyma jsou spojením jednoho slova a proti němu slovního spojení či předložkové vazby. Jsou to např. *zapět* → *za pět*, *seskokem* → *se skokem*, *dohry* → *do hry*, *máti* → *má ti*, *stoje* → *sto je* nebo třeba *Nebud'te ve při!* → *Nebud'te vepři!*, což může být také obsahem kalambúrů.

6.3.4 Mezijazyková homonyma

Jedná se homonyma stojící mezi dvěma jazyky. Častěji se objevují na pomezí jazyků příbuzných (čeština je tvoří spíše se slovanskými jazyky) a v každém jazyce mají jiný význam, např. Slovenština: *chudý* → *hubený* nebo *sprostý* → *hloupý*; Ruština: *palec* → *prst*, *kapusta* → *zelí*; Srbochorvatština: *brod* → *parník*, *hrana* → *pokrm*; Slovinština: *les* → *dřevo* a *kruh* → *chléb*.

7 Slovní zásoba s časovým příznakem

Z běžné slovní zásoby se vydělují dvě kategorie slov, která nespádají přímo do jejího jádra. Těmito jsou slova nová (neologismy) na jedné straně periferie, na jejím druhém pólu se pak jedná o slova zastaralá a zastarávající (historismy a archaismy) (Grepel a kol., 2008, s. 94).

7.1 Neologie

„*Neologie je lingvistická disciplína zkoumající neologismy*“ (Lotko, 2000, s. 78).

Podle jiné definice zas neologie představuje subdisciplínu lexikologie, jež bádá v oblasti problematiky tvoření a užívání nových lexikálních jednotek, takzvaných neologismů (Adámková a kol., 2013, s. 105).

7.2 Pojem neologismus

V Greplově Příruční mluvnice češtiny (1995) se dočteme o neologismech jako o relativně nových slovech, dosud pevně nevžitých v paměti mluvčích, nebo tak pocíťovaných. Tato slova postupně ztrácí příznak novosti, objevují se stále častěji a postupem času se stávají součástí lexikálního systému. Jako příklad předkládá tato publikace slova *chlebánek*, *sjetina* či *zohlednit*. Proces systematizace neologismů může trvat různě dlouhou dobu, ale některá nová slova nezakotví a zmizí stejně jako většina obrozeneckých neologismů typu *zpěvořečnost* (básnictví), *člověkosloví* (antropologie) nebo *páchnidlo* (voňavka). Dnes pochází značné množství neologismů z cizích jazyků, zejména z angličtiny (Grepl, 1995, s. 95).

Bachmannová a kol. (2002) naproti tomu neologismus popisuje jako lexikální jednotku lišící se od ostatních součástí aktuální slovní zásoby svou novostí z hlediska vzniku i z hlediska funkce. Neologismy obohacují jazyk podle autorky proto, aby nahradily dosavadní výraz výrazem přesnějším nebo výraznějším. Vznikají ve všech komunikačních sférách a útvarech národního jazyka a v jejich tvoření se uplatňují jak obecné i lexikálně sémantické či slohotvorné procesy, které v dané době nejsou zřetelné. Jelikož jsou neologismy svým vznikem spjaté s určitým obdobím a mívají odlišnou stylistickou hodnotu, hovoříme o nich jako o dobově příznakových prostředcích současné slovní zásoby. Vytváří tak jakýsi opak prostředků zastaralých a archaismů (Bachmannová a kol., 2002, s. 284).

Česká lexikologie (1985) nahlíží na neologismy jako na lexikální jednotky určité části slovní zásoby, které můžeme hodnotit z hlediska současně platných jazykových norem proti jednotkám v té době běžně používaným, z časového hlediska novým a perspektivním. Nejde nám však jen o časový příznak, velký vliv zde má také psycholingvistika, sociolingvistika a v neposlední řadě také generace mluvčích. Neologismy jsou jednotky, které se snaží stát součástí běžné lexikální zásoby, ať už se jedná o slova přejatá, původně slangová, termíny, odvozeniny, složeniny nebo kolokvialismy (Filipec, Čermák, 1985, s. 98-99).

„Jinými slovy řečeno, co bylo nedávno ještě nové, je dnes už běžné (či staré)“ (Čermák, 2010, s. 219).

7.3 Vznik neologismů

Neologismy vznikají, protože společnost si žádá pojmenovávat nové věci, ale také starší výrazy nahrazuje výrazem přesnějším a výraznějším. Člověk vytváří nová slova tehdy, když záměrně hledá působivé jazykové vyjádření. Vznik novotvarů pak můžeme očekávat ve všech vrstvách národního jazyka. Jelikož je jejich vznik vázán na určitou dobu vzniku, označují se jako prostředky dobově příznakové (Bachmannová a kol., 2002, s. 284).

Neologismy většinou přichází na svět pomocí textů, hlavně publicistických a mediálních, kam pronikají z běžně mluveného jazyka. Méně často se objevují nová slova v textech odborných, uměleckých, též i v běžně mluvených (Adámková a kol., 2013, s. 107-108).

7.4 Vznik, vývoj a změna neologismu v běžnou lexikální jednotku

Neologismus se většinou podaří lexikograficky objevit a zapsat až se značným zpožděním, vzhledem k momentu, v němž se poprvé objevil. Ve slovnících je zaznamenán až po určité době a zpravidla tak v čase vydání lexikografické publikace už vůbec neologismem není (Čermák, 2010, s. 219).

Nové slovo při proniknutí do jazyka zná a využívá jen velmi malá skupina mluvčích, případně dokonce jen jediný mluvčí (autor slova). Postupně se neologismus šíří a ve chvíli, kdy se začne čteněji obecně užívat, ztrácí příznak novosti a přestává být neologismem. Tento proces se svou rychlostí může různit a každé slovo se tak chová individuálně (Hauser, 1980, s. 43).

Výše popsany proces reflektují i autoři Filipec s Čermákem ve své publikaci (1985) a nazývají ho *Změna neologismu v jednotku běžného jazyka*. Změna pak probíhá v těchto 4 krocích:

„1. Časový moment, kdy se nová jednotka objeví

2. Nová jednotka se užije v projevu, textu, patří k periférii systému, není reprodukovatelná a má nízkou frekvenci

3. Jednotka se užívá, ale má příznak novosti, přechází z periférie k centru systému a je omezeně reprodukovatelná

4. Jednotka se užívá běžně, stává se jazykovou a společenskou hodnotou v komunikační praxi, je reprodukovatelná a frekventovaná“ (Filipec, Čermák, 1985, s. 100).

7.5 Klasifikace neologismů

Klasifikace neologismů není zcela jednoznačná, lingvisté provádí jejich třídění z několika odlišných hledisek.

7.5.1 Klasifikace neologismů podle vzniku dle Filipce a Čermáka (1985)

a) Neologismy vzniklé z existujících lexikálních forem:

I. změnou těchto forem (ne vždy se jedná o spisovné):

1) **Derivací** (odvozením): *bagrák*, *nedělák* (ten, kdo nedělá); *kontaktník* (ten, kdo navazuje kontakty); *jednačka* (jednání, nebo jednací síň); *zpěvule* (zpěvačka)

2) **Kompozicí** (skládáním): *celosvařovaný*; *rychlózávěr*; *čtyřčočkový* (objektiv); *mezosobní* (vztahy); některé složeniny se nachází bezprostředně na hranici samé únosnosti: *hlavostroj*, *hrdlomandle*, *poleřadí*

3) **Krácením**: *agitbrigáda*; *hávées* (Hlavní výrobní správa); *zéteška* (Zemědělská technická škola); *pšeto* (kříženec pšenice a žita)

4) **Zpětnou derivací**: *plzeň* (pivo); *gothaj* (salám)

5) **Souslovím**: *raketojaderné odzbrojení*; *koksochemická situace*

6) **Frazémem**: *dát do kupy* (manšaft); *mít všechno na zádech* (na starosti)
a některé kolokvialismy

7) **Metajazykové neologismy**: *bokovost*; *předozadnost*; *zokolnostnění*

II. využitím, či zachováním stejné lexikální formy:

- 1) Neologismy, vzniklé změnou slovního druhu, popřípadě konverzí**
- 2) Sémantické neologismy, nové významy slovních forem, vznikající především sémaziologicko-onomaziologickou derivací**
- 3) Nová užití již existujících slov v existujících významech**

b) Neologismy vzniklé přejímáním lexikální jednotky, zejména cizojazyčné:

I. Citátová slova a termíny: *ajatolláh* (iránský náboženský titul); *jazzman*; *gastarbajtr*; *aquaplanning* (smyk vozidla na vodě); *buqarie* (strunný nástroj v tamburašském souboru)

II. Odvozeniny: *anihilace* (hmoty); *derniéra* (opak premiéry); *algoritmizovat*; *cyklovat* (akumulátor)

III. Složeniny, i hybridní: *agroekologie*; *alfanumerický*; *antiromantik*; *multivitamínový*; *supergigant*

c) Neologismy vzniklé tvořením pojmenování, tedy nových lexikálních forem (převažují cizí lexémy):

I. Objevena byla například odvozenina *krikrikovat* z českého citoslovce *kri* (*krtinožka si krikrikovala*) (Filipec, Čermák, 1985, s. 100-101).

7.5.2 Klasifikace neologismů podle struktury a funkce dle Bachmannové (2002)

a) Strukturní hledisko a dělení dle něj:

I. Slovo tvorné neologismy, například *stánkař*, *videozáznam*, *videokavárna*, *ekozboží*, či slova utvořená ze zkratk jako *eseróčko*, *cédéčko* nebo *písíčko*

II. Přejatá slova, jako třeba *gambler* a *snowboarding*

III. Neosémantismy, slova s novým významem, například *divize* (oddělení nebo skupina, úsek určité organizace podniku), *hvězdný* (vynikající, špičkový)

IV. Víceslovná (sdružená) pojmenování jako *sametová revoluce*, *divoká karta*, *mobilní telefon*, daň z přidané hodnoty

V. Frazémy, například *být stejné krevní skupiny*, či *být mimo mísu*

b) Funkční hledisko

Dle tohoto hlediska chápeme jako neologismy i takové jednotky, které se vážou na pracovní, zájmové a sociální a další prostředí. Tato slova se obměňují a dochází k přehodnocování jejich prvotní (profesní, slangové, odborné, či jiné) příznakovosti. Podle tohoto hlediska vystupují jako neologismy i ty pojmy, které se dříve přestaly užívat, ale po určité době se jejich užívání obnovilo, např. *radní* (člen obecní rady) (Bachmannová a kol., 2002, s. 285).

7.5.3 Klasifikace neologismů podle původu a způsobu tvoření dle Hausera (1980)

a) Domácí neologismy

Tvoříme je pomocí běžných produktivních postupů a prostředků. Dle způsobu utváření můžeme rozlišit několik typů novotvarů:

I. Slovotvorné neologismy – Nová pojmenování, která jsou tvořena převážně odvozováním a zastoupena u mnoha slovotvorných typů:

- 1) Konatelské názvy s příponou *-ář*: *rostlinář, údržbář, výsadkář*
- 2) Přechýlená jména s příponou *-ka*: *pedagožka, kosmonautka, dispečerka*
- 3) Přechýlená jména s příponou *-yně/-kyně*: *ministřyně, běžkyně*
- 4) Přechýlená jména s příponou *-ice*: *jeřábnice, poručice, zdravotnice*
- 5) Názvy prostředků zařízení a nástrojů s příponou *-č*: *čítač, děrovač*
- 6) Názvy prostředků zařízení a nástrojů s příponou *-ka/-čka*: *převodovka, mraznička*
- 7) Názvy frekvencí jevů s příponou *-ost*: *sledovanost, porodnost, sňatečnost*
- 8) Dokonavá slovesa tvořená předponou: *združstevnit, znárodnit, odsouhlasit*
- 9) Složeniny (méně časté): *ropovod, rychlodráha, vícestupňový*
- 10) Hybridní složeniny s první částí cizího původu: *autobrzdy, elektrospotřebiče*; a slova s první částí cizího původu: *minisukně, minipovídka*; domácí slovo v kombinaci s cizím: *sklolaminát*
- 11) Zkratky (názvů podniků a institucí): *VÚMS* (Výzkumný ústav matematických strojů), *OZB* (osobní zdravotnický balíček); a slova zkratková: *jekor, alobal, koval*

II. Souslovné neologismy – Z běžných slov se utváří nová sousloví, např. *nosná raketa, neutronová bomba, vodní slalom, přenosový vůz, bytová jednotka, domov důchodců*

III. Frazeologické neologismy – Díky publicistice bylo zjištěno, že neologismy jsou vytvářeny i ve frazeologické oblasti, např. přirovnání *hučí jako buldozer* nebo frazeologismy *mírová ofenzíva, raketový nástup* (zejména ve sportu).

IV. Sémantické neologismy – Nové významy dostávají i slova, která jsou v jazyce běžná, jako třeba *pionýr* (nově příslušník dětské organizace), *družina* (školní zařízení) nebo *ještěrka* (vozík).

b) Neologismy cizího původu

Tyto byly obsaženy v jazyce vždy a vytvářely základní princip tvoření nových slov. Oproti domácím neologismům jsou to pojmy nemotivované, které vystupují jako značková pojmenování. Přejímání slov se dnes uplatňuje v podstatě ve všech oborech, jak dokazují slova jako *kosmonaut, neutron, stereotyp, laser, gril* či *raketoplán*.

7.5.4 Klasifikace neologismů podle různých hledisek dle Martincové (1983)

a) Neologismy z hlediska vztahu jazyka a společnosti

Zde se uplatňují vnitřně jazykové i mimojazykové faktory, a to v různém poměru. Tato problematika vyžaduje sociolingvistický přístup. Jako jejich příklad můžeme zmínit *jánabráchismus, dřevodrt'* nebo třeba *reportér* (Martincová, 1983, s.23).

b) Neologismy z hlediska genetického

Zde hovoříme o pojmenování osob, věcí, dějů, vlastností a dalších. Tato pojmenování získávají svou podobu z jiných jazyků, nebo vznikají pojmenování nová.

Do této skupiny spadají též neologismy pojmenovávající myšlenkový obsah novou formou. Vytváří je kategorie mutační (*rozborář, karosář, koučovat, učebnicový*), kategorie modifikační (*gynekoložka, fakturantka, nemačkový, doprojektovat*) a kategorie transpoziční (*odlesnění, rozcrčelý, bezúročně*).

Do toho hlediska řadíme také neologismy pojmenovávající obsah a dělící se na víceslovná pojmenování (*civilní obrana, korunkový uzávěr*) a na sémanticky tvořená pojmenování (*mánička* jako dlouhovlasý mladík nebo *buldoček* jako revolver).

Další součástí této skupiny jsou neologismy, které pojmenovávají již dříve pojmenovaný obsah. Tyto se dále člení na neologismy jednoslovné, vzniknuvší z víceslovného pojmenování (*občanka* z občanské legitimace, či *náklad'ák* z nákladního automobilu), neologismy vytvořené úpravou fundujícího slova (*sváča* ze svačiny, *hydrodoprava* z vodní dopravy) a neologismy utvořené na základě totožné onomaziologické struktury (*tramvaják* z tramvajář, či *baculátko* od baculáček).

c) Neologismy z hlediska funkčního

Zde se každá nová jednotka zakládá na již existujícím, motivujícím slovu, je tedy určena rysem novosti. Takto utvořená nová slova mohou být motivovaná i nemotivovaná (přejímaná). Motivované jednotky nazývají skutečnost pomocí výrazu, který je považován za základ označení jisté osoby, vlastnosti, věci a podobně, např. *dramaturgovat*, *režimování*, *placht'ák* na pozadí slova větroň.

d) Lexikální neologismy

Za lexikální neologismy považujeme slova, která se alespoň v některém rysu značícím nové pojmenování vyznačují příznakovostí, která do současné slovní zásoby ještě nepronikla, ale má dobrý předpoklad uplatnit se z hlediska významové, formální a stylové slovní zásoby.

e) Neologismy okazionální

Stejně jako ostatní neologismy i okazionalismy jsou tvořeny rysem novosti. Na rozdíl od lexikálních neologismů nepředpokládáme, že budou platnou a ustálenou součástí slovní zásoby. Frekvence objevování okazionalismů není tak vysoká jako u ostatních druhů neologismů. Označujeme je jako neologismy básnické, individuální či stylistické. Jako příklad můžeme uvést slova *čvachtavé moře*, *adélismus* a *polopatismus* (Martincová, 1983, s. 23-142).

7.6 Okazionalismy

Okazionalismy nazýváme někdy příležitostnými neologismy. Tato slova ale nedisponují potenciálem začlenit se do centra slovní zásoby jazyka. Nejčastěji jsou použity okazionalismy jen jednorázově k ozvláštnění situace či vyjadřují vlastní postoj autora, mluvčího, tudíž je jejich komunikativní funkce zanedbatelná.

Objevují se především v poezii, kde vystupují jako autorská slova a mají hlavně estetickou funkci, jedná se tak o stylistické prvky. Jejich výskyt není ojedinělý ani v publicistice (avšak ne tak častý jako v poezii). Okazionalismy se na rozdíl od neologismů objevují překvapivě a nenadále. Můžeme je tak považovat za lexikální jazykový prostředek vyjadřující postoj pisatele či mluvčího k předmětu sdělení. Okazionalismus může být jakýkoli slovní druh. Jako příklad můžeme uvést slova jako *koukač* Roberta Křesťana, *přesvědčovač* Václava Havla nebo *třeťocestismus* Václava Klause (Staněk, 2002, s. 57-67).

Lotko (2000) vidí okazionalismus jako „*slovo nebo jiný jazykový prostředek užitý nebo vyskytující se v řeči náhodně, řídce, příležitostně, mimořádně, okazionalismy zřídka pojmenovávají nové předměty, jevy apod., častěji vyjadřují citově hodnotící postoje mluvčího, např. osvětřený (turista), mlčitel*“ (Lotko, 2000, s. 81).

7.7 Historismy

Grepl a kol. (2008) uvádí, že pokud hovoříme o historismech, máme na mysli pojmenování zastaralých či již zaniklých, aktuálně neexistujících historických skutečností.

Historismy jsou slova, která byla dříve v jazyce hojně užívána, dnes se ovšem z důvodů neexistence označované skutečnosti užívají v dnešním jazyce jen zřídka nebo je můžeme zaznamenat v historických románech (Styblík a kol., 2004, s. 38).

Lotko (2000) nám předkládá definici tvrdící, že historismus je „*pojmenování označující jev už zaniklý, spjatý s minulostí*“ (Lotko, 2000, s. 44). Autor zde ovšem nerozlišuje významově pojmy historismus a archaismus a používá je jako synonyma.

Historismy mohou vystupovat i jako slova stylově neutrální, ovšem pouze v odborných textech či historických dílech, v ostatních případech vystupují jako prostředky stylově zabarvené.

Na rozdíl od archaismů nemají tato zastaralá slova v dnešním jazyce funkční synonyma, jelikož jejich obsah v dnešním jazyce už převážně neexistuje. (Bachmannová a kol., 2002, s. 166).

7.7.1 Dělení historismů dle Hausera (1980)

Historismů bývá užíváno především v kontextu doby, v níž vznikly, takže bychom mohli diferencovat na historismy římské (*atrium, prétor, liktor, cirkus, legie* nebo *falanx*) a středověké (*purkmistr, cimbuří, parkán*).

Dělit historismy lze i podle jejich původu na domácí (*vozataj, koloděj, parolod*) a na ty, které mají cizí původ (*rathaus* jako radnice, *ungelt* jako celnice, *knecht* jako pacholek).

Nejčastější a zřejmě i pro běžného uživatele jazyka nejpřehlednější je dělení historismů na věcné okruhy, do nichž se sdružují:

- názvy starých zbraní – *řemdich, sudlice, kuše, samostříl, píšťala, halapartna, tulich, palach, totach* nebo *hmoždíř*
- staré vojenské tituly a poměry – *verbíř, kaprál, lajtnant, soldát, lancknecht, mušketyr, arkebuzýr, práče* či *ztrazenec*
- obecně názvy zařízení – *hubataka* (nádoba na pivo), *měděnice, okřín* (mísa)
- názvy peněz – *groš, tolar, zlatka, denár, rýnský* a *šesták*
- názvy řemeslníků a zaměstnání – *mečíř, svíčkař, svícník, platněř, kolomazník, forman, psář, poklasný, žnec, mlatec*
- společensko-politické historismy podle jednotlivých epoch
  - feudalismus: *léno, leník, man panoš, svobodník, robota, nevolník, poddaný, desátek, dráb* či *panské*
  - kapitalismus: *továrník, nádeník, deputátník, ratejna, čeledín, čeládka, děvečka, pacholek, pastouška, žebračenka, četník* nebo *exekutor*

7.8 Archaismy

Archaismy se dají charakterizovat jako „slova, která byla z užívání vytlačena jinými slovy“ (Styblík a kol., 2004. s. 38) nebo jako *slova, která se přestávají používat*“ (Cvrček a kol., 2010, s. 77).

Grepl a kol. (2008) zase píše, že archaismus je takové zastarávající slovo, které postupně ustupuje jinému, běžnějšímu a novějšímu pojmenování. Zároveň autor připomíná, že se často objevují jako stylistická synonyma.

Archaismus může být vnímán jako zastaralý jazykový prvek uchovaný z předchozích dob a nezapadající do synchronního jazykového systému. Případně jeho zastaralost nemusí být v běžné komunikaci ani objevena, jako je tomu u duálních tvarů *oči* a *uši* (*očima* a *ušima*).

Protože archaismus je běžná skutečnost, která existuje, pouze její název byl nahrazen v systému novějším či lépe vyhovujícím, můžeme ve velkém počtu případů najít archaismu jeho nynější variantní či synonymní protějšek (pojem, který slovo nahradil) (Bachmannová a kol., 2002, s. 45).

7.8.1 Dělení archaismů dle Hausera (1980)

I archaismy lze dělit podle několika kritérií. Rozlišit můžeme slova podle stupně zastaralosti na **poněkud zastaralá (zastarávající)** a na **slova zastaralá**. SSJČ spatřuje jako zastarávající např. slova *chmelovina* (pivo), *dospělec*, *dvořenín*, *funerbrák*, *avizo*, *hojič*. Jako slova zastaralá pak uvádí slova *bradýř* (holič), *drahný* (dlouhý), *kávník* (kávový ubrus).

Z hlediska významu se na rozdíl od historismů archaismy neomezuji jen na několik oblastí, ale zaujímají jich celou škálu, a tak výjimkou nejsou ani spojky *anžto*, *anobrž* nebo *ačkolivěk* či citoslovce *medle*, *namoutě* a *ajta*.

Podle jazykové struktury rozřazujeme archaismy na:

1) Lexikální

- a. Se současnými synonymy nepřibuznými – *an* (který), *šuba* (kožich), *šlojř* (závoj), *škorně* (vysoké boty), *frejř* (hejsek), *vypulérovaný* (vyčištěný)
- b. Některé poetismy – *truchlenec*, *hvězdojasný*
- c. Slova knižní – *arci*, *oslyšet*
- d. Některá hovorová slova původem z němčiny – *almara*, *šifonér*, *kasír*, *kšeft*
- e. Odborné názvy vědeckých oborů z 19. století – *silozpyt* (fyzika), *krásověda* (estetika), *lučba* (chemie), *dušesloví* (psychologie), *libomudrctví* (filosofie)
- f. Některé termíny jednotlivých oborů – *šasoslovo* (sloveso), *mluno* (elektřina)

2) Hláskové (staré hláskové varianty dnes používaných slov)

- *biryť* (baret), *ohořalý*, *šenkéř*, *tejně*, *mučedlník*

3) Slovotvorné (tvořené příponami zastaralými pro konkrétní typ)

- *kabátec*, *houfec*, *mlýnec*, *praporec*, *sýrec*, *truhlice*, *lahvice*, *přátelstvo*

4) Sémantické (jeden z významů mnohoznačného slova)

- *kus* je běžné pro označení části, ale archaismus ve významu *dělo*
- *branný* je archaismus ve významu *hlídač v bráně*
- *loket* je archaismus ve významu *délková míra*
- *kupec* je archaické ve významu *obchodník*
- *hotovost* je archaismus ve významu *vojsko*
- *znamenitý* je archaické ve významu *sloužící jako znamení*

7.9 Užití historismů a archaismů

Oba druhy slov zastaralých bývají přítomny zvláště v uměleckých textech situovaných do minulých dob (zejména v historickém románu). Zde plní funkci navození dobové atmosféry. Vyskytují se např. v dílech Aloise Jiráska, Zikmunda Wintra, Václava Kaplického či v Haškově *Dobrému vojáku Švejkovi*. Některá už mrtvá slova byla v minulosti znovu přivedena k životu, zejména se o to zaslouhoval Josef Dobrovský v době národního obrození, který dával přednost podobným vzkříšením před vymyšlením slov nových.

Archaismy mohou být v textu nositelem vyššího stylu, patetičnosti, slavnosti, ale i komičnosti (takto jsou slohově příznakové). Dále mohou být užité také ve frazeologismech (nepříznakově).

Historismy kromě uměleckých textů objevíme také v odborném stylu v historických vědeckých pojednáních či učebnicích dějepisu, dále pak v odborných historických časopisech (Hauser, 1980, s. 43).

8 Spisovné a nespisovné útvary českého jazyka

8.1 Spisovný jazyk (standard)

Spisovná čeština je útvar kodifikovaného národního jazyka, plnící reprezentativní funkci. Využití nalezne především v oficiální veřejné komunikaci, úřední dokumentaci či odborných pracích. Pro tento útvar je typické závazné dodržování určitých systémových pravidel, jež předkládá norma stejně jako ortoepii. Kodifikace pravidel bývá obsažena v jazykových příručkách, zejména v Pravidlech českého pravopisu, ve Slovníku spisovného jazyka českého a ve Slovníku spisovné češtiny. Tuto kodifikaci utváří především Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky.

Na pomezí spisovného a nespisovného jazyka stojí hovorová čeština, která pohlcuje hlavně mluvenou formu spisovného jazyka, takže ji řadíme spíše k jazyku spisovnému (Hugo a kol., 2009, s.10).

8.2 Nespisovný jazyk (substandard)

Nespisovnou vrstvu jazyka, která je členěna teritoriálně, nazýváme nářečí (dialekt). V Čechách se toto vyskytuje pouze nárazově na Chodsku či Podkrkonoší, ale na Moravě stále existují tradiční nářečí hanácké, moravskoslovenské a lašské. Toto označení je pouze pro mluvu pro menší oblast, pro oblasti větší se vžilo označení interdialekt, který srovnává menší rozdíly výslovnosti. Nejznámějším interdialektem je obecná čeština vzniknuvší ze středočeského nářečí.

Do nespisovného jazyka řadíme také vulgární a obscenní lexikální zásobu. Toto jsou výrazy společensky pokleslé, zpravidla sexuálního podtextu.

Za další součásti nespisovného jazyka považujeme sociolekty, jmenovitě argot, žargon, slang či profesní mluvu. Sociolekty jsou vlastně sociální dialekty. Pojem dialekt znamená nespisovný útvar národního jazyka, který využívá poměrně nízký počet mluvčích v omezeném prostoru nebo stejné sociální vrstvě. Sociolekty se od spisovného jazyka odlišují převážně slovní zásobou, frazeologií a sémantickými dominantami. Zajímavostí také je, že sociolekt není jedinou jazykovou výbavou svých mluvčích, nýbrž doplněk užívaný jen v úzkém sociálním či pracovním okruhu mluvčích (Hugo a kol., c2009, s. 10-11).

8.2.1 Argot

Lotko (2000) popisuje argot jako „*typ sociolektu (někdy záměrně polosrozumitelné) výrazivo, popř. i způsob jeho užívání, typické pro okrajovou skupinu*“ (Lotko, 2000, s. 17).

Slovo argot pochází z francouzštiny a řadí se mezi nejstarší sociolekty. Občasné označuje jazyk lidí ze stejného pracovního nebo sociálního prostředí, zejména je však vnímán jako mluva společenských „vyvrženců“ (zlodějů, žebráků, pašeráků, bezdomovců, podvodníků, zabijáků a dalších). Hlavním rysem argotu je jeho expresivita a nápadně snížená slovní zásoba a frazeologie. Typickým shledáváme také utajovací charakter argotu, přetrvávající už od počátků argotu. Uživatelé argotu takto mluví proto, aby se izolovali od lidí, kteří podle nich danou informaci nemají dostat. Děje se tak z důvodů obranných před zákonem, zachování profesního tajemství, z důvodu odlišení spolupachatelů od oběti či nepřítele a dalších.

Při častém používání ztrácí slova jednotlivých prostředí argotu svoji úlohu šifry, protože jejich pravý význam odhalí postupně širší veřejnost. Taková slova pak mohou přejít do sféry profesní mluvy, slangu, obecné češtiny, ale dokonce mají šanci v delším časovém horizontu proniknout až do spisovného jazyka (Hugo a kol., c2009, s. 11-12).

Argot není záležitostí módní ani moderní, jeho části máme dokumentovány ve slovnících např. už z 16. století (Hugo a kol., c2009, s. 25).

V minulém století popsal argot ve své stati jihočeský jazykovědec František Jílek-Oberpfalcer toto: „*Lidé bez stálého povolání, tuláci, žebráci, falešní hráči, zloději apod. vytvářejí si zvláštní mluvu také ze snahy, aby se jí dorozumívali jen mezi sebou. Je to nástroj jejich boje s ostatní společností*“ (Jílek-Oberpfalcer, 1934).

Hugo a kol. (c2009) ve svém slovníku přináší obrovské množství příkladů argotu, my si zde uvedeme pouze malé množství z nich. Jsou to např. *gauner, šoufl, čachrovat, pajzl, kóbr, šábnout se, šinagle, melouch, čór, bengá, šilingr, buzně, čúro, kérka, arábek, balda, bašta, betlém, blbákov, boksny, búra, cen, cinknutý, mergele, chlupatý* a další (Hugo a kol., c2009, s. 26-27).

8.2.2 Profesní mluva

Profesní mluva je část jazyka, využívaná jednotlivými představiteli různých profesí. Daná slova, zvaná profesionalismy se objevují zejména díky potřebě nazvat určitý profesní předmět či problém, jenž v jazyce dodnes nemá své pojmenování, anebo díky nutnosti zjednodušit složitý odborný název (termín).

S argotem má profesní mluva společné to, že postrádá pevně oddělené hranice a plynně přechází do ostatních sociolektů. Ve vymezení tedy nezřídka dochází ke sporům, jestli je daný výraz součástí profesní mluvy, anebo už zájmového slangu (např. myslivecký slang). Pokud nemá daný obor ještě kodifikovanou terminologii, můžeme dále balancovat na pomezí mezi profesionalismy odbornými termíny. Profesní mluva se také setkává s tendencí nazývat ji jako profesní žargon, anebo ji vnímat jako šířeji pojatý slang (Hugo a kol., c2009, s. 12-13).

Od slangu lze ale profesní mluvu odlišit jednoduše, pokud vezmeme do úvahy, že profesionalismy jsou ve srovnání se slangem mnohem více dlouhověké, tedy stabilní. Pro existenci profesní mluvy jako samostatného sociolektu hovoří také fakt, že mezi profesionalismy dochází k minimální synonymitě, což potvrzuje funkčnost profesní mluvy a její účel pojmenovat jednoznačně profesní záležitosti (Mokienko, Walter, 2004).

Existenci profesní mluvy dokládá také jeden z odborných průzkumů, podle něhož v hornické mluvě existuje synonymum pouze pro 13,15 % slov, zatímco ve slangu studentů je tato hodnota 95,2 % (Klimeš, 1997).

8.2.3 Slang

O původu slova slang není do dnešních dnů jasno, ač jedna teorie říká, že slovo pochází z angličtiny a znamená něčí jazyk. Dnes jej vnímáme v širším slova smyslu

(viz 8.2.2) jako mluvu lidí, fungujících ve stejném pracovním či zájmovém prostředí i s profesní mluvou. V užším smyslu se slang omezuje jen na zájmovou skupinu a rovněž i účel je jiný. Není zde zásadní vytvořit nový pojem, nýbrž překódovat a zhodnotit již existující skutečnosti, čímž se tvoří stylisticky nižší synonymní řady (Mokienko, Walter, 2004).

Charakteristické pro slang jsou také jazyková hravost a vazba na společensko-politické dění, stejně tak i jazyková móda, což je dalším odlišným znakem oproti profesní mluvě. Slangová slova vznikají v určitých sociálních uskupeních, v nichž existují a spolu s nimi také zanikají, některá slova vznikají dokonce jen pro jednu příležitost fráze či anekdoty, a tedy jejich životnost závisí především na mimojazykových okolnostech (Stavytska, 2005).

Hugo a kol. (2009) uvádí několik druhů slangu a stejně tak i jejich příklady. My si zde uvedeme pro přehlednost pouze zlomek z nich:

- mluva světských (na pomezí argotu a slangu): *dylina, gádžo, chalovat* či *ventra*
- vězeňský a kriminální slang (nejedná se o vězeňský argot, jeho podstatou není zakrývání skutečnosti): *amina, čúro, dyliňák, kamikóry, koňovat* a *magorák*
- vojenský slang: *absík, atombordel, bagr, bažant, blembák, buzerplac, guma*
- řemeslnický a technický slang: *bakna, blenda, bórcajk, cintyla, cípant, jejl*
- železničářský slang: *bánmajstr, bobina, datel, fircimra, fofrák, kuple, rnžír, šíbr*
- slang pracovníků městské dopravy: *angličan, babosed, černoch, čočky, fárplán*
- motoristický slang: *blembák, čipovat, drapák, ešela, fára, fofrklacek, gabrio*
- brněnská mluva (složena z hanáckého nářečí, německých slov a místního argotu): *čurina, fligna, glajze, hokna, lajvont, mantl, rola, sajtna, škopek, špiznót*
- sportovní slang: *australan, bafík, bezlajna, betlém, čendž, čtvrtka, banán, flastr*
- cirkusový slang: *abtajl, ausgust, bauchperš, blutrauš, celťák, domptér, fale,*
- divadelní slang: *aktšlus, bidýlko, doják, ferman, gašpíl, kasaštyk, hauptka*
- hudební slang: *altka, basák, baspíča, bicák, cajdák, luftpauza, frakoun, ságo*
- slang pracovníků médií: *časák, čuchák, kašlátko, klopák, mikrák, podkres*
- školní a studentský slang: *anglina, baňa, hnojař, laborky, matura, potítiko*
- drogový slang: *brko, halušky, peří, piko, smažka* (Hugo a kol., c2009, s. 25-39)

8.2.4 Dialekt

Dialekty neboli nářečími se zabývá dialektologie, jedno z odvětví jazykovědy. Dialekt můžeme vidět jako převážně ustálenou místní obměnu celonárodního jazyka,

zeměpisně vymežitelný soubor jazykových prostředků, sloužící jako nástroj dorozumívání pouze určité části národa, a to pouze v oblasti každodenního běžného styku (Cuřín, 1971, s. 157).

Slovo dialekt pochází z řečtiny, ve které „diáлектos“ znamenalo způsob mluvy, řeči. Odtud jsme také převzali už zmíněný český ekvivalent „nářečí“, který zdůrazňuje primárně právě mluvenou formu jazyka, tedy řeč. Na fakt, že se jedná o mluvený jazyk ukazují i označení z ostatních slovanských jazyků: *govor*, *gwara*, *nářečie*, *nářečije* a další (Bogoczová, 2012, s. 106).

Různosti nářečí na jednotlivých územích jsou důsledkem procesů vývojově minulých, a tudíž jejich studium vede k poznávání složitostí vývoje národního jazyka jako celku, případně i k odhalování příčin tohoto vývoje. Studium vývojového pohybu, jenž se děje v nářečích v dnešní době, poskytuje oporu zjišťování, jakým směrem se vyvíjí jazyk i jeho dílčí jevy do budoucnosti. Statické srovnávání nářečních systémů se systémem spisovného jazyka ukazuje různá specifika jazykové stavby. Vede tedy k hlubšímu poznání struktury jazyka a jeho fungování (Bělič, 1972, s. 5).

Dialekty rozdělujeme na strukturní a nestrukturní a mezi dialekty rovněž řadíme i sociolekty (také vrstevné dialekty), biolekty (genderové a generační dialekty), idiolekty (individuální dialekty). Sociálními dialekty se ovšem nezabývá tradiční dialektologie, nýbrž spíše stylistika a lexikologie. Dialektologií totiž rozumíme vědu o teritoriálních, zeměpisných (geografických) či lokálních (místních) dialektech národního jazyka, o územních nářečích, nadnářečních skupinách, podskupinách, úsecích a nářečních typech, což jsou dialekty, lišící se od spisovného jazyka ve všech jazykových rovinách, v celé struktuře, nikoli pouze ve slovní zásobě a podobně. Dialektem nazýváme mluvený útvar národního jazyka, používající se na omezeném území omezeným počtem mluvčích (Cuřín, 1971 s. 157).

Rozdíly dialektů známe buď areálové, či systémové. Jako areálové rozdíly chápeme například rozdílnost slova *seno* v různých dialektech, kdy se v jednom dialektu řekne *seno*, jinde *sieno*, *šeno* či *šeno*. Jako systémové rozdíly chápeme ty, které přiřazují dané nářečí systémově již k jinému národnímu jazyku, například slovo *śano*, ale jeho již polský ekvivalent *las* (Bogoczová, 2012, s. 106-107).

Každé nářeční území má: a) svou nářeční normu, b) hranice dialektu, c) jádro dialektu, d) periferii dialektu. Dialekty na mapě jsou vymezeny svazkem izoglos, čar, které oddělují místa s přítomností jedno jazykového jevu od území s přítomností jevu odlišného. Tyto izoglosy se mohou shodovat s geofyzikálními překážkami (pohoří, řeky,

bažiny), stejně tak jako s překážkami administrativními, správními, politickými, nebo i překážkami církevní povahy. Tyto překážky se mohou tedy postupem času měnit.

Nářečí je územně omezeno, což ovšem neplatí pro spisovný jazyk, který by měl být srozumitelný pro všechny mluvčí konkrétního jazyka. Znamená to tedy, že každý mluvčí ovládá minimálně dva útvary daného národního jazyka. Musíme ovšem vzít v potaz, že mluvená podoba spisovného jazyka může být dosti modifikována slovní zásobou konkrétního mluvčího a může dojít k záměně spisovného výrazu. Dialektismy jsou slova z daného nářečí, jejichž obdobou spisovná čeština nedisponuje, proto je mluvčí použije i v jinak spisovně zamýšleném projevu (Bogoczová, 2012, s. 108-111).

„Základní členění českých nářečí

1. Nářeční skupina česká v užším slova smyslu:

- A) Středočeská podskupina
- B) Jihozápadočeská podskupina
- C) Severovýchodočeská podskupina
- D) Jihovýchodočeská (českomoravská) podskupina

2. Nářeční skupina středomoravská (hanácká)

- A) Jižní středomoravská podskupina
- B) Centrální (severní) středomoravská podskupina
- C) Západní (okrajové) úseky středomoravských nářečí
- D) Východní středomoravská nářečí

3. Nářeční skupina východomoravská (moravskoslovenská)

- A) Jižní (slovácká) východomoravská podskupina
- B) Severní (valašská) východomoravská podskupina
- C) Západní okrajové úseky východomoravských nářečí
- D) Kopaničářská nářečí

4. Nářeční skupina slezská (lašská)

- A) Jižní (moravská) podskupina slezských nářečí
- B) Západní (opavská) podskupina slezských nářečí
- C) Východní (ostravská) podskupina slezských nářečí

5. Nářečí polsko-českého smíšeného pruhu“ (Bělič, 1972, s. 217-318)

Tento smíšený pruh nalézáme v příhraničí. Objevují se zde nářečí různorodá ještě v kombinaci s cizími jazyky. To je způsobeno vysokým počtem cizinců žijících v těchto místech. Jedná se například o území měst Liberec, Jablonec nad Nisou, Česká Lípa, Děčín, Most, Cheb, Karlovy Vary či Tachov (Bogoczová, 2012, str. 62).

VÝZKUMNÁ ČÁST

9 Cíle a organizace práce

Cílem této práce bylo zjistit, nakolik rozvinutá je v dnešní době aktivní i pasivní slovní zásoba žáků 2. stupně vybraných základních škol. Pro výzkum byla zvolena metoda dotazníkového šetření. Dotazník obsahoval otázky uzavřené, v nichž žáci vybírali z uvedených možností, a otevřené, které vyžadovaly krátké produkční odpovědi. Celkem dotazník sestával z 23 cvičení. Před samotným vyplněním dotazníku byli žáci informováni, že získaná data budou anonymizována a využijí se pouze v rámci diplomové práce autora dotazníku. Časová dotace na vyplnění dotazníku byla 90 minut, tedy 2 vyučovací hodiny.

Vzhledem k tomu, že výzkumná část práce byla uskutečněna v době mezi 1. a 2. vlnou pandemie nemoci COVID-19 v České republice (duben až červen 2021), kdy byly značně omezené možnosti kvůli různým restrikcím, zadávaly žákům dotazníky jejich učitelky českého jazyka a literatury.

Do výzkumu se zapojilo celkem 294 žáků ze 6. a 9. ročníků tří základních škol na území Jihočeského kraje. Dvě základní školy leží v menších městech, jejichž počet obyvatel nepřesahuje 5 100 obyvatel. Naopak jedna základní škola se nachází ve větším městě, jehož počet obyvatel přesahuje hranici 20 000. Školy byly k účasti ve výzkumu osloveny prostřednictvím e-mailů. Celkově bylo k výzkumu vyzváno více škol, ale do výzkumu se zapojily pouze školy, v nichž měl autor práce konexe.

Zúčastněné školy zajišťují vzdělání na 1. i 2. stupni. Škola z většího města má v každém ročníku vždy 3 paralelní třídy a školy z menších měst sdružují v rámci jednoho ročníku třídy 2. Ve všech základních školách byli dotazováni žáci paralelních tříd 6. a 9. ročníků. Zmíněné školy v práci označujeme písmeny A, B a C, což nám ukládá zákon č. 101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů. Písmenem A označujeme školu z většího města, B a C pak značíme školy z menších měst.

V každé ze tříd, v nichž výzkum probíhal, byl vždy alespoň jeden žák se specifickými poruchami učení.

10 Metodika práce

Pro výzkum byl zvolen kvantitativní způsob, jenž se zakládá na dotazníkovém šetření. Dotazník se skládá z kratší sociologické části dotazující se na ročník, třídu a pohlaví respondentů, a z delší části, jež cílí na zjišťování rozvinutí slovní zásoby žáků.

Tato část dotazníku obsahovala 23 otázek, z nichž 11 obsahovalo ještě podotázky a), b), c), a v některých případech i d). Všechny otázky v dotazníku byly doplňovací. Přibližně třetina otázek po žácích vyžadovala vysvětlení (definici) pojmů (viz např. *synonymum, homonymum, antonymum, neologismus, historismus, archaismus, slang, argot* či *dialekt*).

Další typ otázek přímo souvisel s výše zmíněným definováním jednotlivých pojmů a cílil na praktické užití žákovských znalostí. Žáci zde měli uvést např. *všechna synonyma, která je napadnou ke slovu obchod* nebo *všechna antonyma, která je napadnou ke slovu hezký*; *význam archaismu apatyka* či *co nejvíce příkladů slangových slov* atd.

V neposlední řadě se otázky zaměřovaly na vysvětlování významu slov, určení slovního druhu, vytváření slov, či na odvozování slov (viz např. *Co podle vás v nářečí znamenají slova šufánek/žufánek? Od následujícího kořene slova utvořte co nejvíce slov pomocí předpon, přípon, anebo obou zmíněných: (-stav-); Uvedte podle definice, o jaký pojem se jedná: Podstatné jméno – rozmlouvání dvou nebo několika lidí, rozmluva, dialog, interview* → _____ apod.) Všechny typy otázek se v testu střídají a prolínají, jsou seřazeny tematicky. Celý dotazník je uveden v části Přílohy.

10.1 Výzkumné otázky

Pro naše dotazníkové šetření jsme si stanovili 2 výzkumné otázky, na které odpovíme v kapitole Diskuze:

Otázka 1 – Bude zkoumaná část slovní zásoby u žáků 6. ročníků celkově na výrazně nižší úrovni než u žáků 9. ročníků?

Otázka 2 – Budou mít žáci škol z větších měst znatelně více znalostí ve zkoumané oblasti slovní zásoby než žáci škol z menších měst?

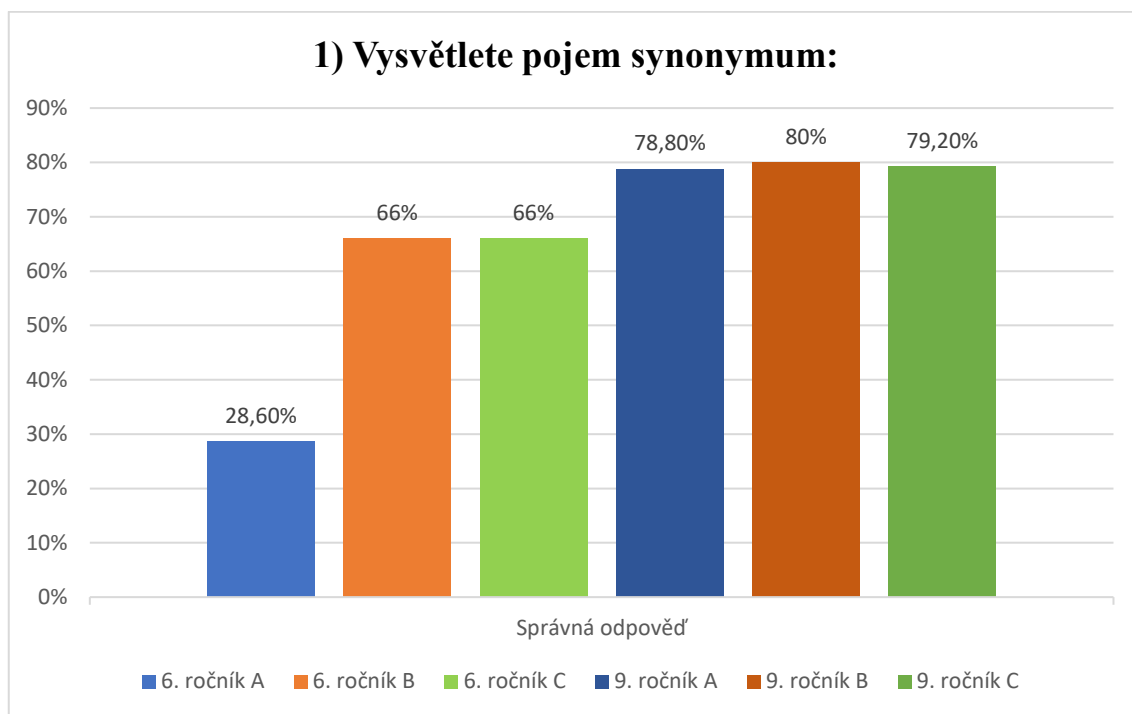
11 Vyhodnocení a porovnání výsledků

11.1 Sociologická data

V rámci našeho výzkumu jsme shromáždili dotazníky od 294 žáků 3 základních škol. Ze školy A se výzkumu zúčastnilo 101 žáků (43 dívek a 58 chlapců). Ze školy B jsme dostali zpět 87 dotazníků (48 od dívek a 39 chlapců). Ve škole C pak vyplnilo dotazník dokonce 106 dětí (57 dívek a 49 chlapců). Celkově na otázky odpovědělo 148 děvčat a 146 chlapců. Napříč všemi školami se výzkumu zúčastnilo 149 žáků 6. ročníků a 145 žáků 9. ročníků.

11.2 Vysvětlete pojem synonymum

Graf 1

(zdroj: vlastní)

V této úloze měli žáci za úkol vysvětlit, co znamená pojem *synonymum*. Správnou definicí tohoto pojmu je podle ASCS: „*slovo, výraz n. gramatický tvar (téměř) stejného n. podobného významu, slovo souznačné*.“

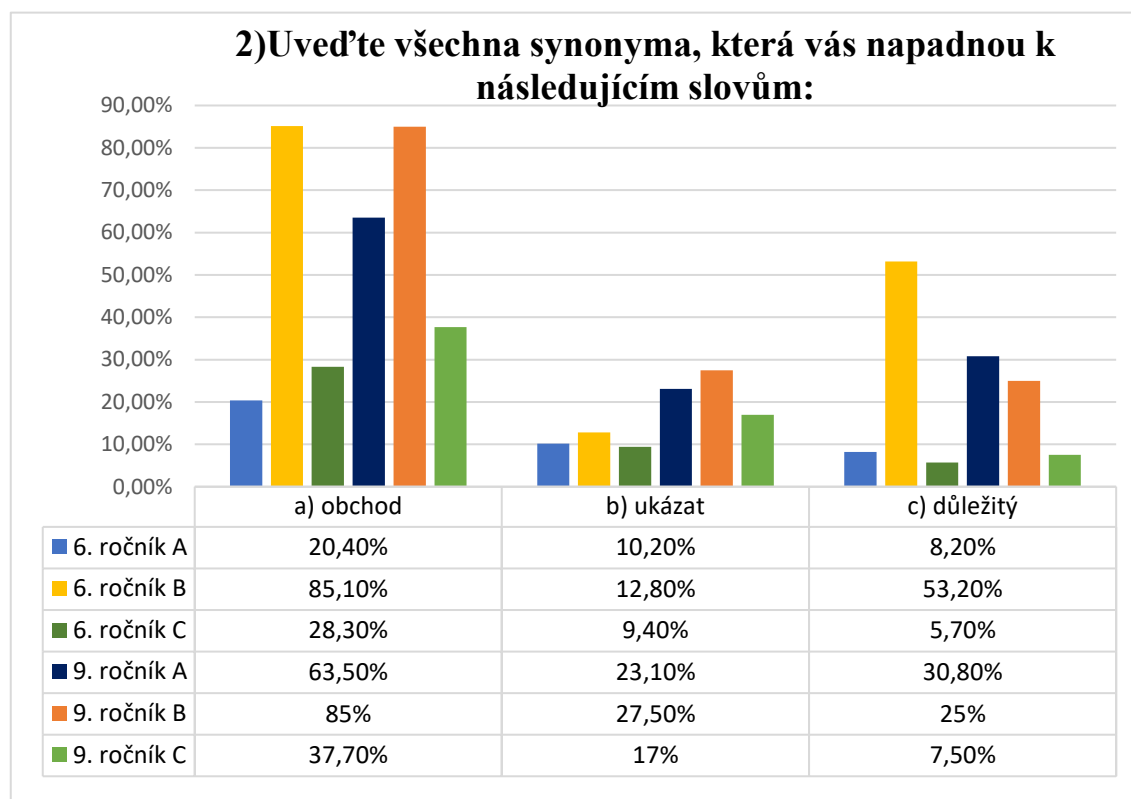
Jako správné byly hodnoceny tyto odpovědi: *slova stejného významu, slova stejného nebo podobného významu, odlišná slova se stejným či podobným významem, slova podobného významu, slova stejného významu s jiným kořenem či jinak znějící slova se stejným významem* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

Mezi odpověďmi, které byly hodnocené jako chybné, se vyskytly *slova nadřazená, příbuzná slova, opak slova, slovo, význam, stejný kořen* či *slova příbuzného významu*.

V této první úloze si zcela totožně vedli žáci 6. ročníku škol z menších měst (B a C), kteří odpovídali správně v 66 % případů. Oproti tomu žáci z velkého města odpovídali správně jen v 28,6 % případů. V 9. ročnících nebyl pozorovatelný téměř žádný rozdíl. Žáci devátých ročníků všech tří škol odpovídali na tuto otázku ve valné většině případů takřka totožně (A 78,8 %; B 80 %; C 79,2 %). Celkově na tuto otázku významně hůře proti svým vrstevníkům odpovídali pouze žáci 6. ročníku z většího města.

11.3 Uved'te všechna synonyma, která vás napadnou k následujícím slovům

Graf 2

(zdroj: vlastní)

Ve druhém úkolu žáci uváděli synonyma ke třem v češtině poměrně frekventovaným slovům. Do tohoto úkolu jsme úmyslně vybrali po jednom podstatném jménu, slovesu a přídavném jménu, abychom prozkoumali slovní zásobu z širší perspektivy. Správné výsledky byly kontrolovány s internetovým ABZ slovníkem českých synonym.

11.3.1 Obchod

Správnými synonymy ke slovu *obchod* byly pojmy *prodejna*, *krám*, *kšeft*, ale i *byznys*, *podnik* nebo *závod* (ABZ slovník českých synonym, (2008-2023)).

Nejčastěji uváděnými chybnými odpověďmi se staly pojmy *supermarket*, *hypermarket*, *trh*, *večerka*, *obchodník*, *nákupák*, *nákupní* či *obchodní centrum*. Kromě školy B se také v každé třídě objevilo minimálně 5 dotazníků, v nichž respondenti nezanechali žádnou odpověď.

Zajímavým zjištěním vyplývajícím z výsledků šetření je, že nejlepších výsledků dosáhli žáci ze školy B, tedy z menšího města (6. ročník 85,1 % a 9. ročník 85 % správných odpovědí). Velký rozdíl v úspěšnosti odpovědí zde nastal ve škole A, v níž žáci 6. ročníku odpovídali s úspěšností pouhých 20,4 %, což byl vůbec nejhorší výsledek ze všech škol. Ale 9. ročník stejné školy dosáhl úspěšnosti 63,5 %. Nejmenší rozdíl mezi 6.(28,3 %) a 9.(37,7 %) ročníkem potom nastal ve škole C, a to pouze 9,4 %.

11.3.2 Ukázat

V tomto případě byly jako správné hodnoceny odpovědi *dát najevo, uvést, odhalit, vykreslit, představit, odkrýt, předvést a projevit* (ABZ slovník českých synonym, (2008-2023)).

Nejčastěji uváděnými nesprávnými odpověďmi zde byla slova *ukázat, ukazovat, označit, naznačit, vidět* či *pochlubit se*. Na tuto otázku v obou testovaných ročnících všech třech škol neodpovědělo více než 50 % žáků.

Tato úloha byla pro žáky prokazatelně náročnější, což dosvědčuje fakt, že procentuální úspěšnost z úlohy *a) Obchod* se u všech šesti vzorků snížil. Největší pokles zaznamenal 6. ročník školy B, konkrétně 72,3 %. Celkově byl tento úkol v rámci druhého cvičení nejméně úspěšný, nejlepšího výsledku zde dosáhli respondenti 9. ročníku školy B, kteří odpověděli správně ve 27,5 %. Všechny dotazované třídy v 6. ročníku odpovídaly v této otázce s velmi podobnou úspěšností, takže rozdíl mezi nejúspěšnějším 6. ročníkem školy B a nejméně úspěšným 6. ročníkem školy C byl pouhé 3,4 %.

11.3.3 Důležitý

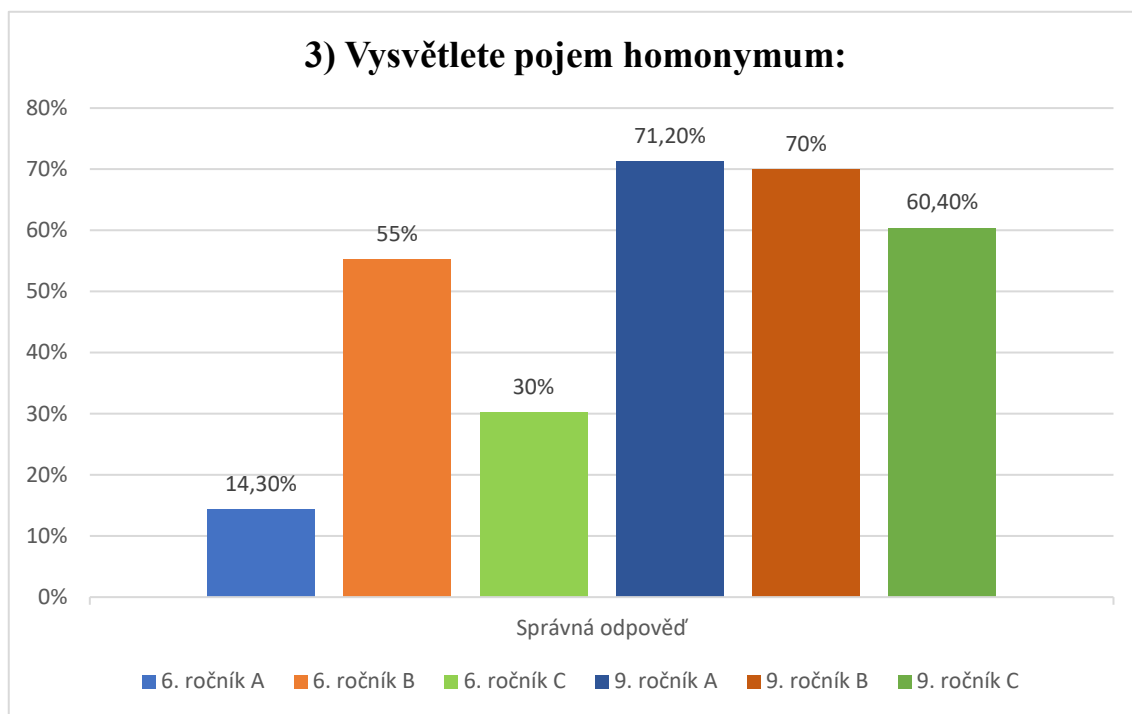
Slova, která byla hodnocena jako správná synonyma k slovesu *důležitý*, jsou *vážný, klíčový, významný* (ABZ slovník českých synonym, 2008-2023).

Mezi nejčastější špatné odpovědi na tuto otázku patřila slova *potřebný, užitečný, nezbytný, naléhavý, hlavní* nebo *nutný*. Více než třetina ze všech chybných odpovědí na tuto otázku napříč všemi dotazovanými byla zcela bez odpovědi.

V rámci celého 2. cvičení jsme právě v části c) zaznamenali u skupiny 6. ročník C nejnižší procentuální úspěšnost odpovědí, a to 5,7 %. Naproti tomu nejlepšího výsledku zde dosáhl 6. ročník školy B, který odpovídal s úspěšností 53,2 % a dosáhl tak o 23,6 % lepšího výsledku než druhý nejúspěšnější 9. ročník školy A.

11.4 Vysvětlete pojem homonymum

Graf 3

(zdroj: vlastní)

Třetí cvičení požadovalo po žácích, aby správně vysvětlili pojem *homonymum*. Správné odpovědi byly zjištěny v Internetové jazykové příručce (IJP). Konkrétní odpověď pak pochází ze Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ).

Správnou odpovědí v tomto úkolu bylo vysvětlení, že se jedná o *slovo znějící stejně jako slovo jiného významu (např. kolej, pila)* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023). Jako dobrou odpověď bylo možné zapsat, že homonyma *jsou slova stejně znějící, různého původu, ale především odlišného významu* (Homonyma, (1997-2023).

Jako správné byly uznány tyto žáky uvedené varianty: *stejně slovo různých významů; slovo, které má více významů; slova, která stejně znějí, ale mají jiný význam; slova, které se stejně píšou, ale mají jiný význam; slova stejné formy, ale jiného významu; stejná slova znamenající něco jiného; stejná slova s jinými významy.*

Naopak nejčastěji žáci uváděli chybné odpovědi *slovo s více pojmy; více významů; podobná slova* či *více slov*. Nejčastější chybně hodnocenou odpovědí na tuto otázku ve všech třech školách bylo ponechání prázdného místa, a to ve více než 50 % chybných odpovědí.

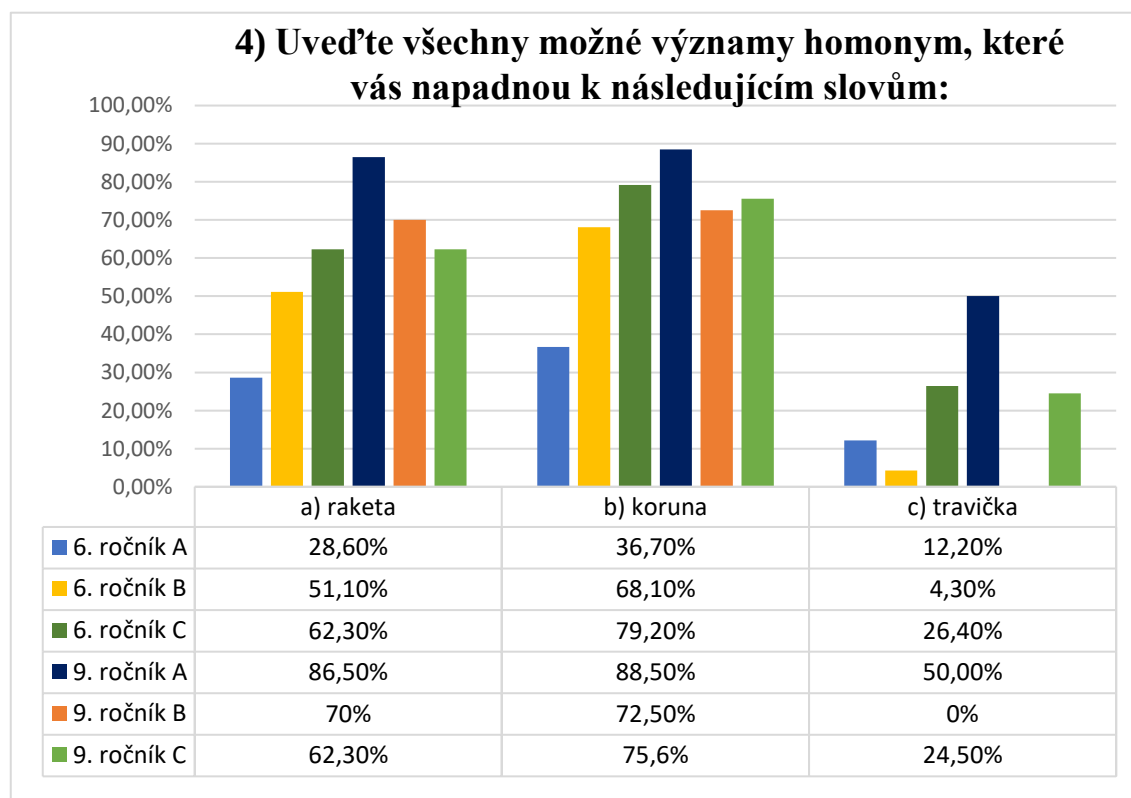

Mezi žáky 6. ročníků byl v tomto cvičení značný rozdíl v množství správných odpovědí. Zatímco ze školy A (větší město) odpovědělo správně 14,3 % dětí ze 6. ročníků, ve škole C to bylo 30 %, a ve škole B zvládlo správně odpovědět dokonce 55 % dotazovaných.

Dle očekávání se v tomto úkolu lépe vedlo žákům 9. ročníků, když všichni překonali nejlepší třídu 6. ročníku o 5 % a více. Výsledky zde dokazují mnohem větší vyrovnanost správných odpovědí napříč školami. Nejméně úspěšný 9. ročník ve škole C odpovídal s úspěšností 60,4 %, ve škole B 70 %, a ve škole A 71,2 %.

11.5 Uved'te všechny možné významy homonym, které vás napadnou k následujícím slovům

Graf 4

(zdroj: vlastní)

Ve čtvrtém cvičení měli žáci za úkol uvést všechny významy podstatných jmen *raketa*, *koruna* a *travička*. Správné odpovědi byly ověřeny v IJP.

11.5.1 Raketa

Správnými významy homonyma *raketa* jsou dle Akademického slovníku cizích slov (ASCS) (Internetová jazyková příručka, 2008-2023):

1. *náčiní s pružným výpletem k odrážení míče: tenisová, badmintonová r.*
2. *pyrotechnický náboj způsobující světelný a zvukový efekt*
3. *létací zařízení poháněné reaktivním motorem: kosmická, meteorologická r.*
4. *voj. reaktivní střela poháněná raketovým motorem: mezikontinentální r.*

Chybné odpovědi zde zastupovaly pouze nevyplněné dotazníky. V této úloze se setkáváme s faktem, že kromě 6. ročníku na škole A (28,6 %) všechny skupiny odpověděly ve více než polovině případů správně. Nejúspěšnějším vzorkem se stal 9. ročník školy A s úspěšností 86,5 %. Z výše zmíněného je patrné, že 6. a 9. ročník školy A dělilo téměř 60 % úspěšnosti odpovědí, škola A se tak stala školou s největším rozdílem mezi ročníky.

V tomto cvičení se objevily dotazníky, v nichž bylo uvedeno více správných odpovědí, většinou dvě, nanejvýše pak tři. U jednotlivých ročníků to bylo v tomto množství (% ze všech správných odpovědí):

- 6. ročník A – 2 významy 28,6%, 3 významy 0 %
- 6. ročník B – 2 významy 12,5 %, 3 významy 4,2 %
- 6. ročník C – 2 významy 39,4 %, 3 významy 9,1 %

- 9. ročník A – 2 významy 62,2 %, 3 významy 0 %
- 9. ročník B – 2 významy 46,4 %, 3 významy 10,7 %
- 9. ročník C – 2 významy 63,6 %, 3 významy 12,1 %

Z výše uvedeného plyne, že ve škole A žádný dotazník neobsahoval 3 správné odpovědi, naproti tomu 9. ročníky škol A a C uvedl více než v 60 % správných odpovědí hned 2 významy homonyma *raketa*.

11.5.2 Koruna

Mezi správné významy homonyma *koruna* jsme zařadili podle Slovníku spisovné češtiny (SSČ) tyto významy (Internetová jazyková příručka, 2008-2023):

- *kruhová ozdoba hlavy jako odznak panovnické hodnosti: nést na hlavě korunu*
- *panovnická hodnost: ucházet se o českou korunu*
- *království: země Koruny české*
- *jednotka měny; platidlo této hodnoty: česká, slovenská, švédská koruna*
- *rozvětvená část stromu: košatá koruna jabloně*
- *vyvrcholení, vrchol 2: sbírka je korunou básnickova díla*
- *bot. vnitřní květní obal (zprav. barevný)*
- *hud. znaménko prodloužení tónu ap.*

I v tomto úkolu jsme zaznamenali jako nesprávné odpovědi pouze nevyplněné dotazníky. Dle výsledků bylo homonymum *koruna* pro žáky nejjednodušší, jelikož se druhým nejméně úspěšným stal 6. ročník školy B s 68,1 % a na nejlepší 9. ročník školy A ztrácel jen 22,4 %. Největší rozdíl v rámci jedné školy se opakoval ve škole A (větší město), když 6. ročník ztrácel 51,8 % na své o tři roky starší kolegy ze školy.

I nyní se vyskytly dotazníky, v nichž žáci uvedli více správných odpovědí, většinou dvě, ale maximálně tři. Více významů bylo uvedeno v tomto množství (% ze všech správných odpovědí):

- 6. ročník A – 2 významy 33,3%, 3 významy 16,7 %
- 6. ročník B – 2 významy 46,9 %, 3 významy 18,8 %
- 6. ročník C – 2 významy 57,1 %, 3 významy 23,8 %

- 9. ročník A – 2 významy 69,6 %, 3 významy 17,4 %
- 9. ročník B – 2 významy 48,3 %, 3 významy 17,2 %
- 9. ročník C – 2 významy 50 %, 3 významy 40 %

Výše zmíněné výsledky dokazují, že v obou ročnících všech zapojených škol uvedla třetina těch, kteří odpověděli správně, dvě správné odpovědi. V 9. ročníku školy C dokonce 40 % správných odpovědí tvořili žáci se třemi uvedenými významy homonyma *koruna*.

11.5.3 Travička

Jako správné 2 významy homonyma *travička* shledáváme 1) definici *nízké byliny s úzkými listy tvořící zprav. souvislý porost (na lukách, v sadech a podobně.)*; - y ž *zdrobněle* a také 2) *kdo tráví, otravuje: travič studní, přeneseně hanlivě, kdo otravuje vzájemné vztahy*; -y ž ze SSČ (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

K tomuto homonymu někteří žáci uvedli také chybné odpovědi, a to *zelená, vysoká, suchá* či *otravná*, anebo *ten, kdo dobře tráví ve střevech*. Většinu chybných odpovědí ale opět tvořily dotazníky bez odpovědi.

Toto homonymum bylo pro žáky zjevně nejobtížnější, protože dle výsledků hned 3 dotazované skupiny ze 6 neměly vyšší úspěšnost než 13 %, jedna pak dokonce nezaznamenala žádnou správnou odpověď. O stejném faktu hovoří také výsledek nejúspěšnější skupiny, kterou byl 9. ročník školy A (větší město) s 50 % správných odpovědí. Překvapením může být 2. nejvyšší skóre 6. ročníku školy C, které dokonce překonalo o 1,9 % 9. ročník stejné školy.

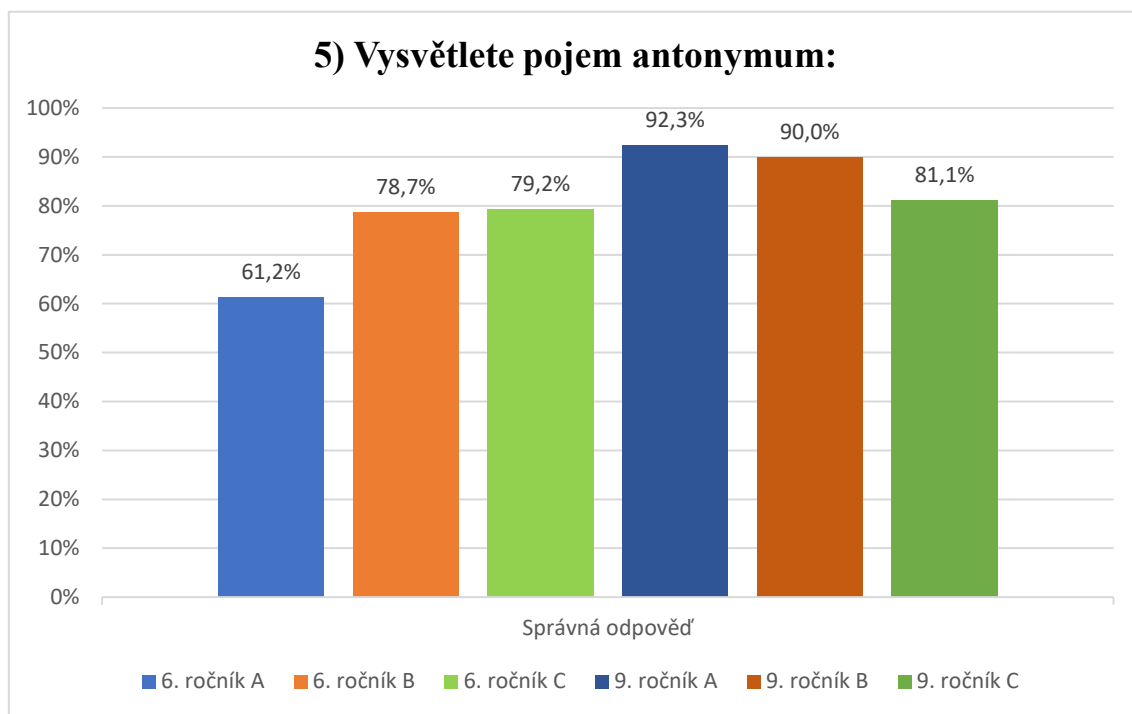
V tomto úkolu se také objevily dotazníky, v nichž žáci uvedli dvě správné odpovědi. Dva významy byly uvedeny v tomto množství (% ze všech správných odpovědí):

- 6. ročník A – 2 významy 0 %
- 6. ročník B – 2 významy 0 %
- 6. ročník C – 2 významy 21,4 %

- 9. ročník A – 2 významy 38,5 %
- 9. ročník B – 2 významy 0 %
- 9. ročník C – 2 významy 7,7 %

Z výše uvedeného je jisté, že 3 ze 6 skupin žáků přišly pouze na jeden význam homonyma *travička*. Naopak nejlepšího výsledku dosáhl 9. ročník školy A, v rámci něhož 38,5 % ze všech správných odpovědí tvořily dotazníky s oběma významy.

11.6 Vysvětlete pojem antonymum

Graf 5

(zdroj: vlastní)

Pátá úloha vyžadovala po žácích objasnění pojmu *antonymum*. Správné odpovědi byly načerpány z IJP, konkrétně z SSČ a ASCS. Pravdivou definicí pojmu *antonymum* je *slovo opačného významu* (např. *vysoký – nízký*) (SSČ) nebo *slovo, výraz protikladného významu, opozitum* (ASCS) (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

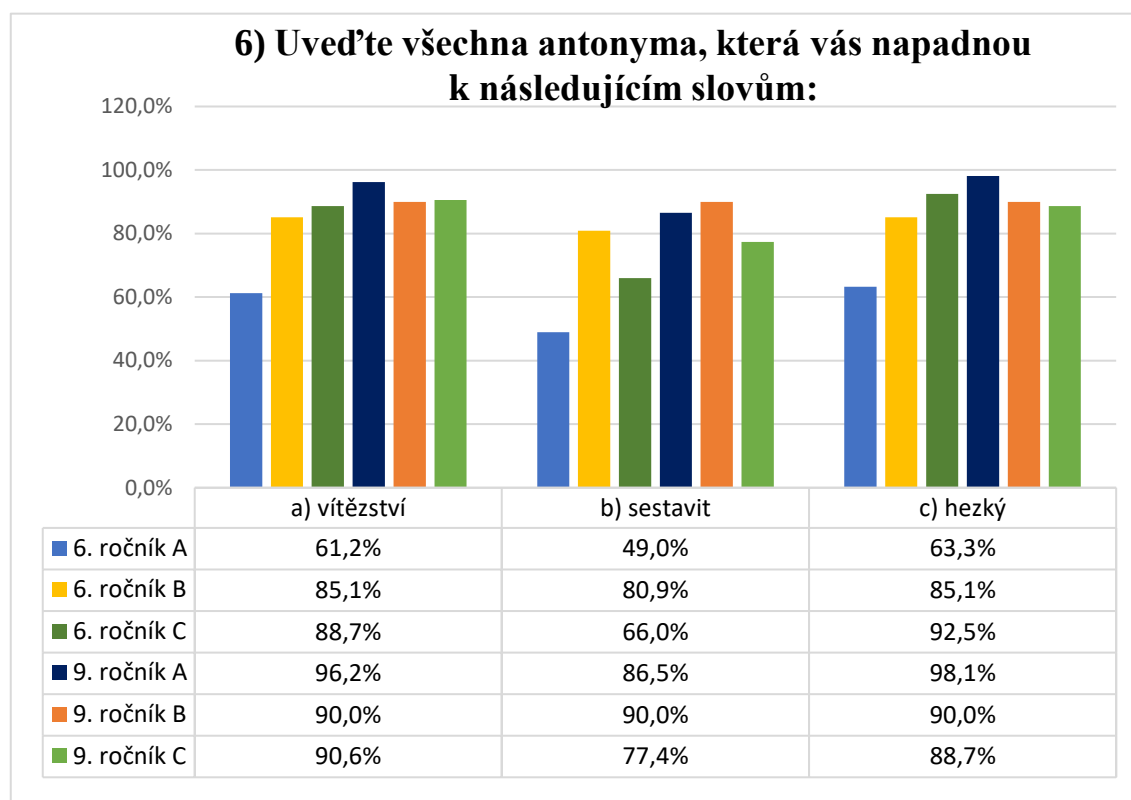
Jako dostatečně kvalitní jsme vyhodnotili odpovědi *protikladné slovo, opačné slovo, slovo opačného významu, opak daného slova, opačný význam slova, opačný a význam slova*.

Mezi špatnými odpověďmi se objevovala vysvětlení *slova jiného významu, opačný, stejné slovo, proti, slova odlišného významu*, či dokonce *slova ve větách*. Žádnou odpověď na tuto otázku neuvedla více než polovina těch, jejichž odpověď byla hodnocena jako chybná. Celkově se však jednalo o maximálně 4 jedince v rámci jedné dotazované skupiny.

V tomto cvičení absolutně nejnižší úspěšnosti, a sice 61, 2 %, dosáhla skupina 6. ročník A. Mezi 6. ročníky si nejlépe vedl ten ze školy C (79,2 %), ač pouze o půl procentního bodu před školou B. Absolutně nejvyššího skóre zde dosáhl 9. ročník školy A s 92,3 %. I nejhorší skupina v rámci 9. ročníků však předčila nejúspěšnější skupinu z 6. ročníků. Zajímavostí je, že zatímco 6. ročník školy A dosáhl celkově nejhoršího výsledku, 9. ročník stejné školy byl v tomto úkolu nejšíkovnější.

11.7 Uved'te všechna antonyma, která vás napadnou k následujícím slovům

Graf 6

(zdroj: vlastní)

V šestém cvičení jsme po žácích skrze 3 dílčí úlohy požadovali, aby vymysleli co nejvíce antonym k substantivu *vítězství*, k verbu *sestavit* a k adjektivu *hezký*. Záměrně se jednalo o tři různé slovní druhy, aby byla slovní zásoba prověřena co nejkomplexněji.

11.7.1 Vítězství

Správným antonymem ke slovu *vítězství* jsou dle webu Umíme česky hesla *porážka*, *prohra* (Antonyma (slova protikladná), 2010). Toto jsme ověřili i v IJP respektive SSČ, kde je uvedeno, že *vítězství* je *získání konečné převahy ve voj. střetnutí, v utkání, sporu ap. (× porážka 1): vítězství ve válce; vítězství v lehkooatletickém utkání; vítězství ve volbách (× prohra)* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

V tomto případě jsme zaznamenali pouze 2 varianty špatných odpovědí, a to slova *vítězové* (6x) a *vítězství* (1x). Veškeré ostatní dotazníky napříč všemi skupinami dotazovaných, které neobsahovaly správnou odpověď, zůstaly zcela bez odpovědi.

Nejnižší úspěšnost správných odpovědí v této úloze zaznamenal 6. ročník školy A s 61,2 %. Zbýlých 5 testovaných skupin odpovídalo s velkou vyrovnaností a seřadilo

se v rozmezí 10 %. Nejúspěšnější skupinou dotazovaných se v tomto úkolu stal 9. ročník školy A, který odpověděl dobře v 96,2 % případů. Opět se ukázalo, že nejúspěšnější (9. ročník) i nejméně úspěšná skupina (6. ročník) vzešla ze školy A.

11.7.2 Sestavit

Ke slovesu *sestavit* existují antonyma *rozebrat*, *rozmontovat*, *rozložit*, *rozdělat* a *nesestavit*, ale také *rozbořit* či *zbourat* (Slovník českých synonym a antonym, 2007, s. 366 a 387). Zmíněná antonyma jsou v tomto případě také jediné uznávané správné odpovědi.

Z odpovědí, které byly hodnoceny jako chybné, jsme v dotaznících nejčastěji objevovali slova *postavit*, *rozestavit*, *poskládat*, *odstavit*, *zbortit*, *odmontovat* a *odendat*. Dosavadní výjimkou bylo toto cvičení v tom, že počet dotazníků bez odpovědi nepřesáhl 50 % všech chybných odpovědí.

Celkově nejméně úspěšní zde byli žáci 6. ročníku školy A mající 49 % úspěšnosti odpovědí. Naproti tomu 90% úspěšnost zde udrželi žáci 9. ročníku školy B, kteří této úspěšnosti dosáhli už ve 2. cvičení po sobě. Nutno dodat, že v tomto případě byl rozptyl mezi 9. ročníky všech škol pouze 13 %, zatímco rozdíl mezi nejhorším a nejlepším 6. ročníkem byl 31,9 %.

11.7.3 Hezký

K přídavnému jménu *hezký* přísluší antonyma *ošklivý*, *škaradý*, *hnusný*, *nehezký*, *nepěkný*, *ohyzdný*, *nevzhledný* nebo *šeredný* (Slovník českých synonym a antonym, 2007, s. 97, str. 263).

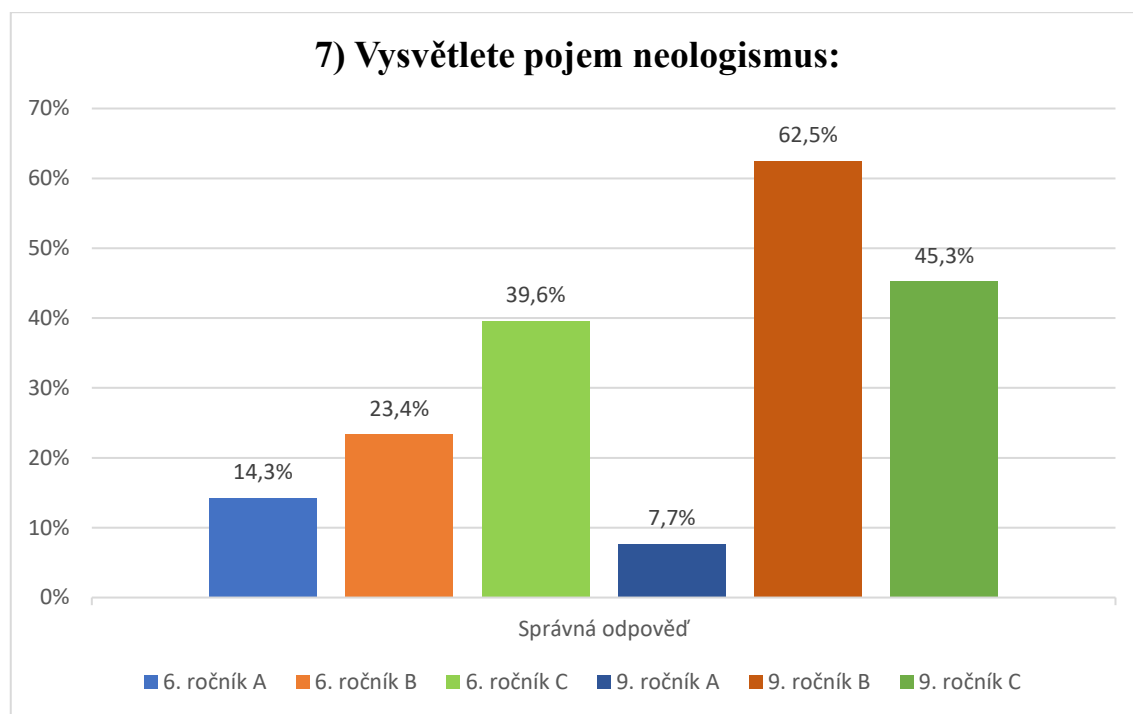
Jako správné byly v tomto případě shledány pouze výše uvedená antonyma. Více než ve třetině zaznamenaných správných odpovědí se vyskytovalo více správných antonym (2-3). Celkově nejčastěji uvedeným správným antonymem se stalo heslo *hnusný*, následované slovem *škaradý*. Třetím nejčastěji uváděným antonymem se stalo slovo *ošklivý*.

Chybných odpovědí jsme v této úloze zaznamenali jen velmi málo, takže je uvádíme všechny: *pěkný*, *strašný*, *hezky*, *krásný* a *hezoučký*. Veškeré ostatní odpovědi hodnocené jako nesprávné byly prázdné dotazníky.

Antonyma ke slovu *hezký* dokázalo v 5 ze 6 dotazovaných skupin uvést alespoň 85 % dotazovaných. Pouze žáci 6. ročníku školy A odpovídali výrazně hůře, konkrétně v 63,3 %. Nejlépe odpovídali na tuto otázku žáci 9. ročníku školy A, kteří tak učinili v 98,1 %. Opět tak nastal největší rozdíl mezi žáky školy A, který činil 34,8 %.

11.8 Vysvětlete pojem neologismus

Graf 7

(zdroj: vlastní)

V tomto cvičení měli žáci vysvětlit pojem *neologismus*. Dle Hausera (1980) je správnou odpovědí na tuto otázku definice, podle níž „*neologismus vnímáme jako protipól historismů a slov zastaralých. Jedná se o slova ze začátku užívaná jen malým množstvím mluvčích či jen samotným autorem konkrétního slova. Až postupem času vchází slovo do povědomí více mluvčích, obecného užívání, čímž už ztrácí příznak novosti*“ (Hauser, 1980, s. 43).

Další definice uvádí, že „*neologismus můžeme vnímat jako nevžitý, neustálený tvar slova nebo nové slovo, případně jeho nové použití, anebo jinou, v jazyce nově vzniklou skutečnost. Tato skutečnost může být do jazyka převzatá odjinud pro potřebu pojmenování něčeho nově vzniklého, nového*“ (Lotko, 2000, s. 78).

Vzhledem k omezenější slovní zásobě žáků 2. stupně základních škol byly jako správné hodnoceny i odpovědi, které se výše zmíněným definicím pouze přiblížily. Jednalo se například o odpovědi říkající, že neologismy jsou *nová slova, často přejatá*

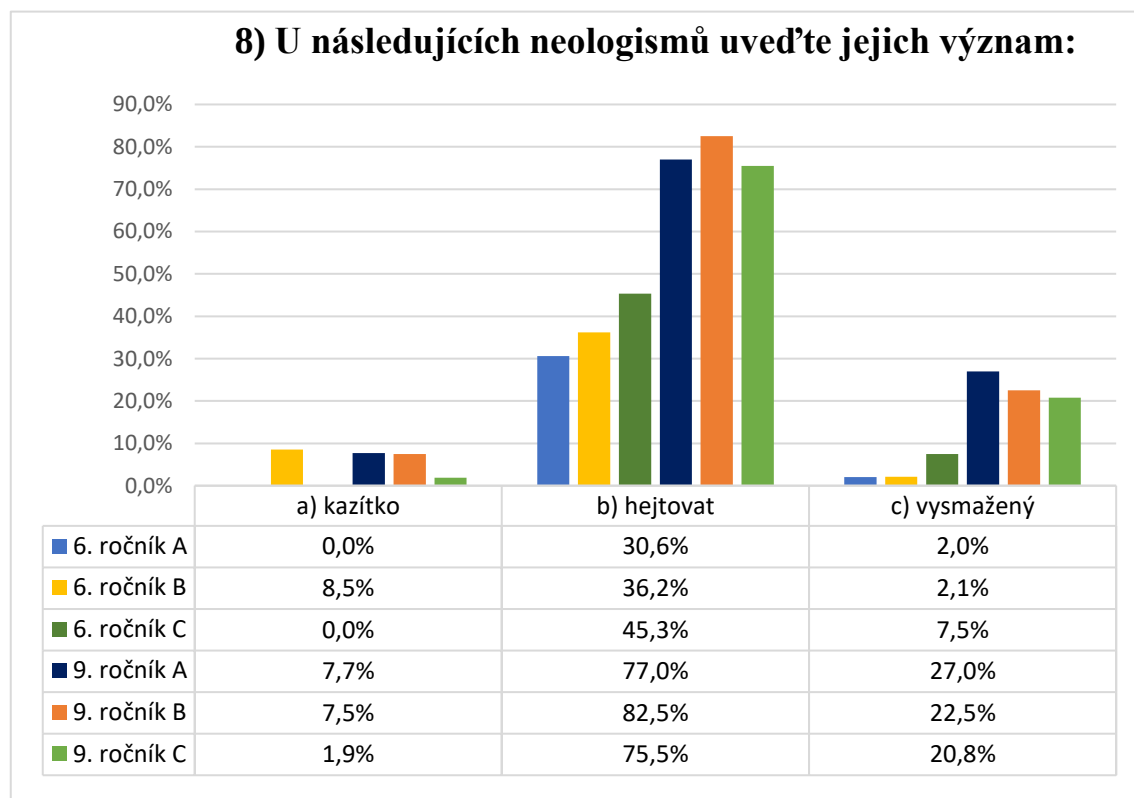
z jiných jazyků; nová slova; nově vzniklá slova zavedená do jazyka; slova s novým významem; nově vzniklá slova; novotvary.

Odpovědi hodnocené jako špatné uvádíme rovněž v neúplném výčtu. Jedná se o odpovědi *počeštělá slova, moderní slova, novodobá slova, přejatá slova, nová, hezká slova, slang* či *zlepšená slova*.

Ve výsledcích tohoto cvičení jsme zaznamenali, že 9. ročníky škol B a C měly vyšší úspěšnost odpovědí než 6. ročníky stejných škol. Naopak ve škole A zaznamenal 6. ročník vyšší úspěšnost (14,3 %) než 9. ročník (7,7 %), který zde odpovídal nejhůře ze všech skupin. Největší rozdíl ve výsledcích jedné školy nastal na škole B, kde 9. ročník předčil 6. ročník o 39,1 %. Devátý ročník školy B byl zároveň v této úloze nejúspěšnějším, když odpovídal správně s 62,5% úspěšností.

11.9 U následujících neologismů uveďte jejich význam

Graf 8

(zdroj: vlastní)

V úkolu číslo 8 jsme chtěli, aby žáci postupně uvedli správný význam substantiva *kazítko*, verba *hejtovat* a adjektiva *vysmažený*. I zde byl záměr testovat slovní zásobu z více úhlů.

11.9.1 Kazítko

Pojem *kazítko* má dvě definice, které jsou rovněž správnými odpověďmi. Jedna zmíněná definice říká, že *kazítka jsou součástky, jejichž jediným cílem je poškodit funkčnost výrobku a donutit majitele vyhledat servis či koupit výrobek nový* (Databáze excerpčního materiálu Neomat, 2013). Druhá definice říká, že *kazítko je údajně součástka, která po uplynutí záruční doby schválně pokazí zakoupený přístroj, a zákazník si proto musí zakoupit přístroj nový* (Databáze excerpčního materiálu Neomat, 2013).

Vzhledem k jazykové náročnosti byly v našem výzkumu uznávány jako správné i odpovědi, které významově alespoň z části zmíněným dvěma definicím odpovídaly. Jako správné jsme tedy hodnotili odpovědi *věc, co něco kazí; věc, která něco kazí (např. přístroj); součástka kazící přístroj*.

V tomto cvičení jsme zaznamenali velké množství chybných odpovědí, mezi nimi např. *ten kdo nic neumí a neví; ničitel; bělítko; razítko; někdo nebo něco, kdo nebo co vše zkazí (třeba partu); lízátko; zkaženost*. Nejčastěji (více než v 50 % dotazníků) však v dotazníku zůstalo prázdné místo, tedy nevyplněná odpověď.

Žáci 6. ročníků ze škol A a C nedokázali vymyslet ani jeden vyhovující význam slova *kazítko*. Žáci 9. ročníků si tedy vedli v průměru lépe, nicméně ani oni neodpovídali s vysokou úspěšností (maximálně 7,7 %). Nejúspěšnější se stal 6. ročník školy B, v němž si věděli rady 4 žáci představující 8,5 % této skupiny.

11.9.2 Hejtovat

Pro neologické sloveso *hejtovat* existuje hned několik významů čili správných odpovědí. Ten první, podle článku Jazykové zákampí: Hejtovat ze serveru literárky.cz, vychází z anglického slovesa *hate*, čili nesnášet, nenávidět, či nemít rád. Jedná se o opak slova *like*. V češtině se tento pojem přizpůsobil časování tak, že vznikla právě infinitivní podoba *hejtovat* (Prokšová, 2019). Tuto informaci se podařilo ověřit také v Databázi excerpčního materiálu Neomat (2013), která uvádí tutéž informaci. Příspěvek *Čeština už není cool* v rámci serveru Novinky.cz přináší rubriku Angločeština – slovník, v níž je uvedeno, že hesla *hate (hejt)/hejtr, hejtovat* znamenají *nenávistnou kritiku/člověka, který takto kritizuje* (Sotona, (2003-2023)).

Žákům byly uznávány jako správné i odpovědi, které se správnému významu slova *hejtovat* alespoň přiblížily. Byly to například odpovědi *nesnášet, nenávidět, kritizovat, nemít rád, psát ošklivé komentáře, pomlouvat, nadávat někomu, urážet, ale i ponižovat někoho*.

Naopak z chybných odpovědí nejčastěji respondenti napsali *prudit, křičet, šikanovat, nepodporovat, naštvat se*, či *být špatný*. Více než dvě třetiny všech nesprávných odpovědí ale zastupovaly dotazníky bez odpovědi.

Novotvar *hejtovat* byl pro žáky evidentně ze všech uvedených neologismů nejlépe vysvětlitelný, jelikož v něm byly všechny dotazované skupiny o 20 a více % úspěšnější než u vysvětlování ostatních neologismů.

Mezi 6. ročníky dosáhl nejlepšího výsledku ten ze školy C (45,3 %), v rámci 9. ročníků stejnou pozici zastávala skupina ze školy B (82,5 %). Zároveň na každé škole obstál o 30 a více % lépe 9. ročník než 6. ročník.

11.9.3 Vysmažený

Přídavné jméno *vysmažený* si můžeme vykládat jako vlastnost člověka, který holduje drogám (*smažit* má význam *fetovat, užívat drogy*). Právý význam bychom tak popsali přibližně jako *zfetovaný, zkouřený, zhulený, zdrogovaný* apod. (Databáze excerpčního materiálu Neomat, 2013).

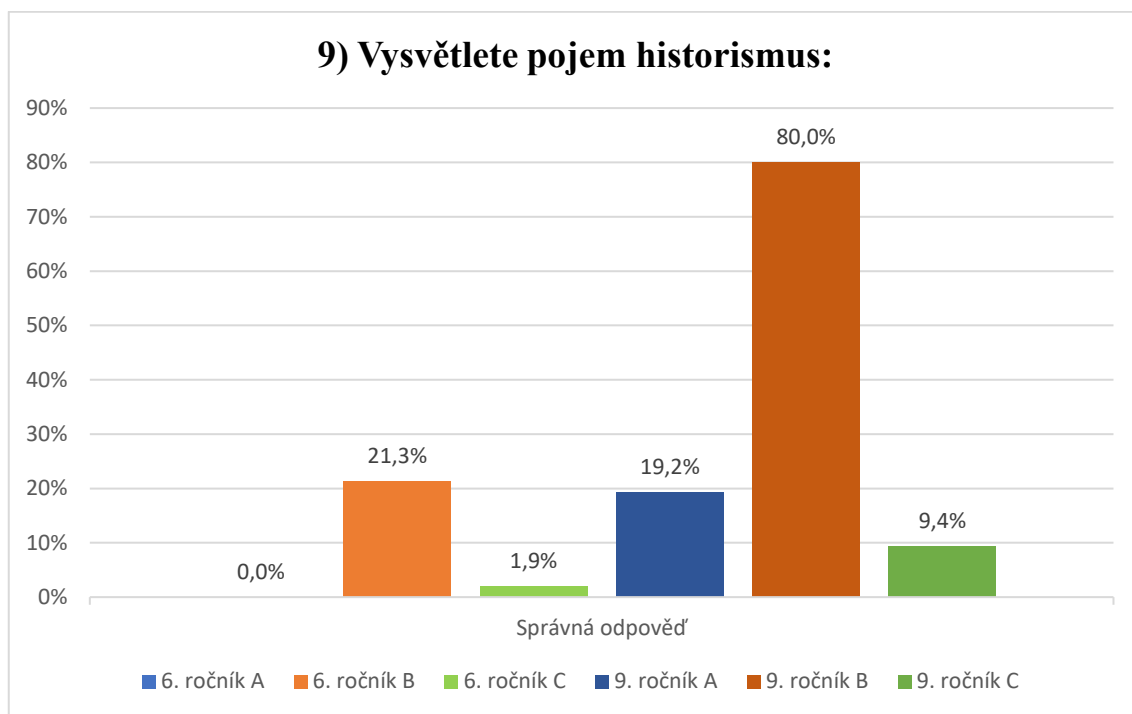
Žáci se v některých případech dokázali výše zmíněnému vysvětlení přiblížit odpověďmi *zhulený, vyfetovaný, zfetovaný, zdrogovaný, zkouřený člověk* nebo *člověk na drogách*.

Zaznamenali jsme ale také řadu nesprávných odpovědí, kupříkladu *blbý, hloupý, vygumovaný* či *vypatlaný člověk, kterému to nemyslí; zabitý člověk; mazaný, vyčůraný a chytrý člověk; naštvaný člověk; vyprázdněný člověk*. V tomto případě zůstalo nevyplněných méně než 50 % všech dotazníků.

V každé testované skupině se našel alespoň jeden žák, který popsal správně význam neologismu *vysmažený*. Dotazovaní z 6. ročníků odpovídali správně v rozmezí mezi 2 % (škola A) a 7,5 % (škola C). V 9. ročnících byla úspěšnost vyšší a pohybovala se mezi 20,8 % (škola C) a 27 % (škola A). Je tedy zřejmé, že nejvyšší frekvence dobrých odpovědí byla nalezena v 9. ročníku školy A, opět se tak stalo, že nejlepší i nejhorší úspěšnost odpovědí se vyskytovala ve škole A (větší město).

11.10 Vysvětlete pojem historismus

Graf 9

(zdroj: vlastní)

Význam pojmu *historismus* nejlépe vysvětluje IJP respektive ASCS. Konkrétně se v ASCS uvádí, že *historismus* je *pojmenování označující jev už zaniklý, spjatý s minulostí (např. palcát, kopiník, léno, zlatka)* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

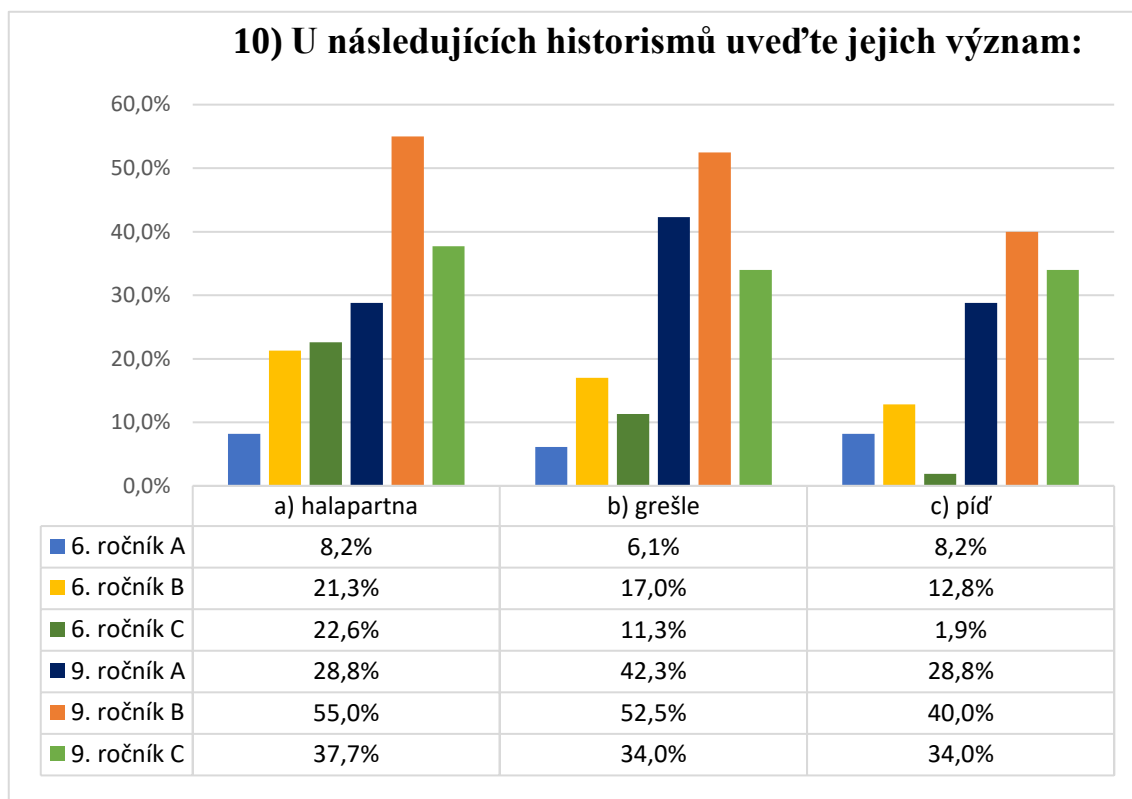
Mezi správné odpovědi mimo jiné zařadili i ty, které se svou povahou alespoň přiblížily výše zmíněné definici, například *název dříve používaných, ale dnes už nepoužívaných věcí; označení už zaniklých věcí; název starých, dnes už nepoužívaných věcí*.

Z chybných odpovědí žáci nejčastěji uváděli *stará slova; slova z dějepisu; starý název věci, která už má název nový; historie slova* či *slova zastaralá*. I v tomto případě bylo více než 50 % dotazníků ponecháno prázdných.

Zcela bez správné odpovědi v tomto případě zůstal 6. ročník školy A. Jen o málo lepší s jedinou správnou odpovědí byl 6. ročník školy C. Celkově na tuto otázku odpovědělo správně v 5 ze 6 dotazovaných skupin méně než 25 % žáků, pouze v 9. ročníku školy B bylo správně zodpovězeno v 80 % dotazníků. Ve všech případech platilo, že na jedné škole vždy s větší úspěšností odpovídal 9. ročník.

11.11 U následujících historismů uveďte jejich význam

Graf 10

(zdroj: vlastní)

Zde měli žáci za úkol uvést význam historismů *halapartna*, *grešle* a *píd'*.

11.11.1 Halapartna

Význam historismu *halapartna* je dle IJP, konkrétně ASČS *středověká bodná a sečná dřevcová zbraň v podobě těžké sekery s hrotem a hákem; později zbraň a odznak ponocných; dekorační zbraň palácových stráží, např. též papežské gardy*. Podle SSČ je pak významem slova *halapartna sekera s hrotem a hákem na dlouhé násadě* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

Nejčastějšími žáky uváděnými správnými odpověďmi se staly významy *dlouhá zbraň, zbraň podobná kopí a sekeře, nástroj podobný kopí a sekeře, nástroj podobný kopí a oštěpu, pomůcka držaná hejtmanem při masopustu*.

Ze špatných odpovědí žáků na tuto otázku pak uvádíme například *hudební nástroj, něco starého, lovice, sekerka, kuše, kopí a puška*.

Nejnižšího skóre dosáhl v tomto cvičení 6. ročník školy A (větší město) s 8,2 %. Naopak nejlepších výsledků dosáhla skupina z 9. ročníku školy B, která odpovídala správně v 55 % případů a jako jediná ze všech skupin přesáhla svou úspěšností 50% hranici. Platilo zde také, že všechny 9. ročníky měly vyšší úspěšnost než 6. ročníky.

11.11.2 Grešle

Pojem *grešle* má podle SSJČ význam *stará drobná mince (v hodnotě čtvrt groše) nebo nepatrný peníz (prodávat, dostat něco za grešli; nestojí to ani za zlámanou grešli; nemá ani grešli)* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

Žáci zde uváděli správné odpovědi *peníz, peníze, platidlo, mince* či *měna*.

Víc než 75 % všech chybných odpovědí bylo způsobeno tím, že žáci na danou otázku vůbec neodpovídali. Odpovědi, které byly hodnoceny jako chybné, ale přesto je žáci zanechali, jsou *měšec, hůlka pro důchodce, družka, peněženka, chudý člověk, lakomec, bota, kšandy, štafle, židle, strašpytel, žena, noha, babička* ale také *mušle* nebo *košile*.

V tomto cvičení stejně jako v úkolu 11.11.1 *Halapartna* nejméně správných odpovědí zaznamenal 6. ročník školy A, tentokrát 6,1 %. Rovněž shodná je i pomyslná první pozice, kterou zaujal opět 9. ročník školy B s 52,5 % správných odpovědí. Stejný zůstal i fakt, že 9. ročníky odpovídaly s vyšší úspěšností. Změnil se však rozdíl mezi nejúspěšnějším 6. ročníkem a nejméně úspěšným 9. ročníkem. Zatímco v předchozí úloze rozdíl čítal 6,2 %, nyní se pomyslné nůžky rozevřely až na 17 %.

11.11.3 Píd'

Heslo *píd'* má podle SSČ význam *stará délková míra (vzdálenost mezi palcem a malíčkem, asi 20 cm) nebo nepatrná vzdálenost (hájit každou píd' země) či přeneseně neslevit ze svého názoru (neustoupit ani o píd')* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

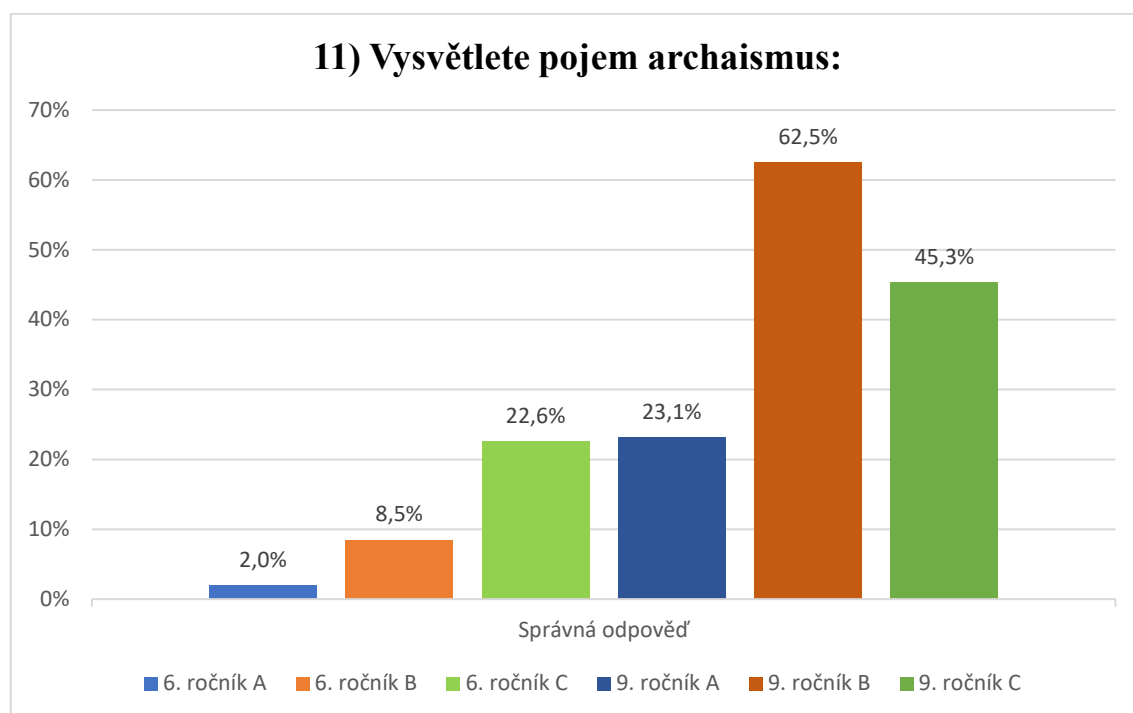
Jako správné odpovědi byly žákům uznány významy jako *kousek (ve smyslu vzdálenost), jednotka délky, délková míra*.

Žáci uváděli ale i chybné odpovědi. Více než dvě třetiny z nich zastupovaly dotazníky bez uvedené odpovědi. Mezi ty, které se objevovaly nejčastěji, patří *pískat, pít, kus, housenka, víra, pýcha, málo, pídít se* nebo *příd' lodi*.

V rámci 10. cvičení se heslo *píd'* jeví jako nejtěžší, protože kromě 6. ročníku školy A, který svůj výsledek oproti historismu *grešle* zlepšil o 2,1 %, se všech 5 ostatních skupin ve své úspěšnosti odpovědí zhoršilo, nejcitelněji 9. ročník školy A o 13,5 %. Oproti posledním cvičením nastala změna i ohledně nejhoršího výsledku odpovědí. Nejhuře zde odpovídal 6. ročník školy C s 1,9 %, nejlépe pak opět 9. ročník školy B stejně jako v předchozích otázkách s historismy (40 %).

11.12 Vysvětlete pojem archaismus

Graf 11

(zdroj: vlastní)

Pojem *archaismus* vysvětlujeme podle ASCS jako *zastaralý jazykový prostředek, stylově využitý v umělecké literatuře* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

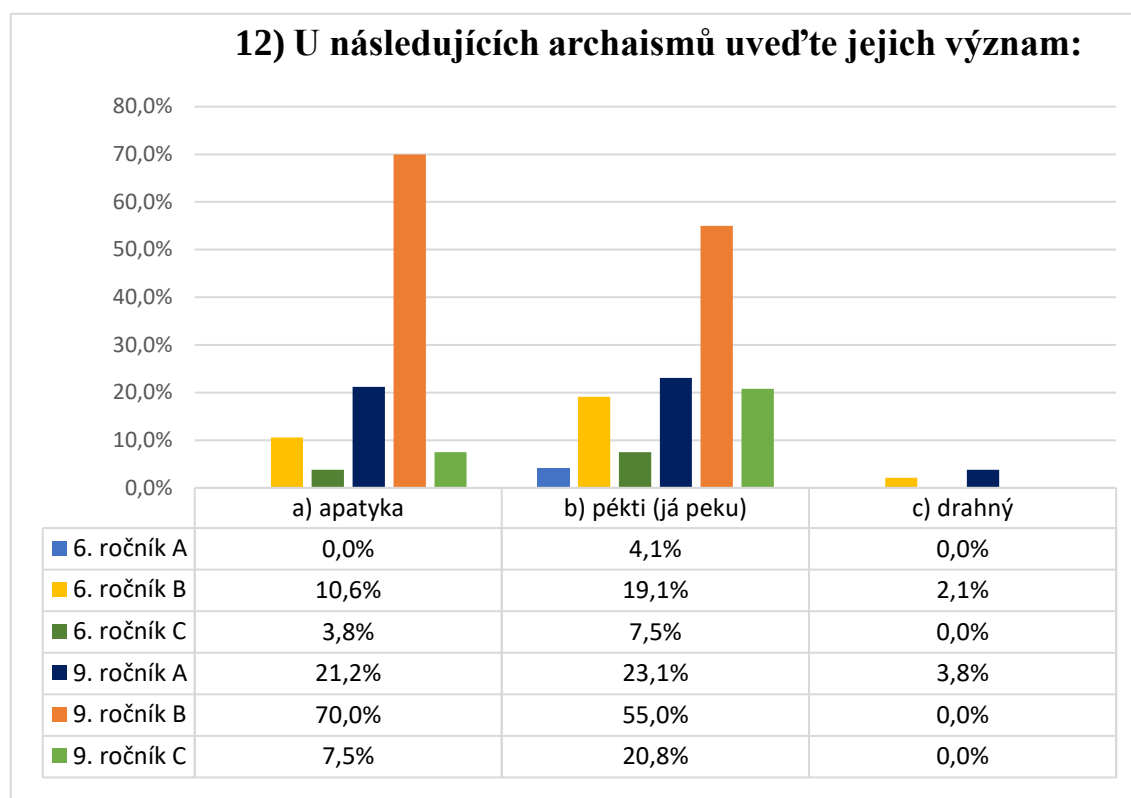
Jako správné jsme vyhodnotili odpovědi *slovo zastaralé; zastaralý jazykový prvek; zastaralý jazykový jev; staré označení jevu, který byl nahrazený novým*.

Z odpovědí, které jsme shledali chybnými, bylo víc než 70 % dotazníků bez odpovědi. Mezi zbývajících špatnými odpověďmi se objevily pojmy jako *architekt, archeologie, stará slova, nepoužívaná slova, slova starého původu, nejstarší česká slova, nářečí, náhrada slov, knižní slovo, zachovalé slovo* či *staročeské slovo*.

Nejméně správných odpovědí v této úloze zanechali žáci 6. ročníku ze školy A (2 %), nejvíce správných odpovědí jsme pak zaznamenali v 9. ročníku školy B (62,5 %). I zde platí, že všechny 9. ročníky odpovídaly lépe než nejlepší 6. ročník (škola C). Zmíněný 6. ročník školy C a 9. ročník školy A dělí pouze 0,5 %.

11.13 U následujících archaismů uveďte jejich význam

Graf 12

(zdroj: vlastní)

Cvičení 12 obsahovalo požadavek na vysvětlení archaismů *apatyka*, *pékti* a *drahný*. Opět se tedy jednalo o substantivum, verbum a adjektivum.

11.13.1 Apatyka

Slovo znamená podle Slovníku českých synonym a antonym zastaralé neutrální pojmenování významově shodné se slovem *lékárna* (Slovník českých synonym a antonym, 2007, s. 16, 163). Podobně mluví i ASCS, který uvádí, že heslo *apatyka* je zastaralé a obecné slovo, které znamená *zdravotnické zařízení, kde se vydávají a popřípadě i připravují léky, lékárna* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

Pro slovo *apatyka* vymysleli žáci jedinou správnou odpověď, a to odpověď *lékárna*, jiná správná odpověď nebyla zaznamenána.

Naproti tomu dotazování uvedli velkou škálu chybných odpovědí, které se více či méně odklonily od správného významu. Jedná se kupříkladu o slova *kovárna*, *historie*, *obchod*, *lék*, *kavárna*, *dioptrie*, *(indiánský) náčelník*, *lékařka*, *kostel*, *klášter* a další. I v tomto případě více než dvě třetiny dotazníků neuváděly vůbec žádnou odpověď.

Nejnižší podíl (0 %) správných odpovědí měl zde 6. ročník školy A, nejvíce správných odpovědí v rámci 9. ročníků i celkově ze všech testovaných skupin uvedl

9. ročník ze školy B. Dotazovaní z této skupiny odpovídali správně ze 70 % a druhou nejlépe odpovídající skupinu (9. ročník školy A) za sebou nechali o 48,8 %.

11.13.2 Pékti (já peku)

Sloveso *pékti* znamená podle SSČ *zastaralé nedokonavé sloveso znamenající připravovat (pokrmu) přímým teplem n. sáláním v uzavřeném prostoru*, takže se jedná o zastaralou formu dnes frekventovaného slovesa *péct* či *péci* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023). Tuto informaci se navíc podařilo ověřit také v sekci archaismy na webu Moje čeština (Moje čeština, 2008).

Jedinou žáky uvedenou správnou odpovědí na tuto otázku byly již uvedené infinitivní tvary *péct* a *péci*.

Naprostá většina chybně uvedených odpovědí byla tvořena prázdnými kolonkami. Jedinou chybně uvedenou odpovědí ze všech 6 testovaných skupin žáků bylo slovo *praskat*.

Část týkající se slovesa *pékti* se stala ve 12. cvičení tou pro žáky nejjednodušší, všechny skupiny vyjma 9. ročníku školy B zde zanechaly nejvyšší procento správných odpovědí, což dokládá fakt, že pouze 2 z celkových 6 skupin odpovídaly správně v méně než 19 %.

I přes procentuální pokles zde nejvíce správných odpovědí uvedl 9. ročník školy B, nyní 55 %. I nejméně správných odpovědí si připsal stejný ročník jako u slova *apatyka* (6. ročník školy A), zde ovšem zaznamenal 4,1 % správných odpovědí.

11.13.3 Drahný

Přídavné jméno *drahný* má podle Akademického slovníku současné češtiny (ASSČ) významy *dlouho trvající, dlouhý* a *časově velmi vzdálený, dávný* (Akademický slovník současné češtiny, 2023). SSJČ pak mimo zmíněný význam nabízí ještě vysvětlení, že zastaralé knižní slovo *drahný* znamená *hojný, značný* či *velký*, ale také uvádí význam *dávný* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

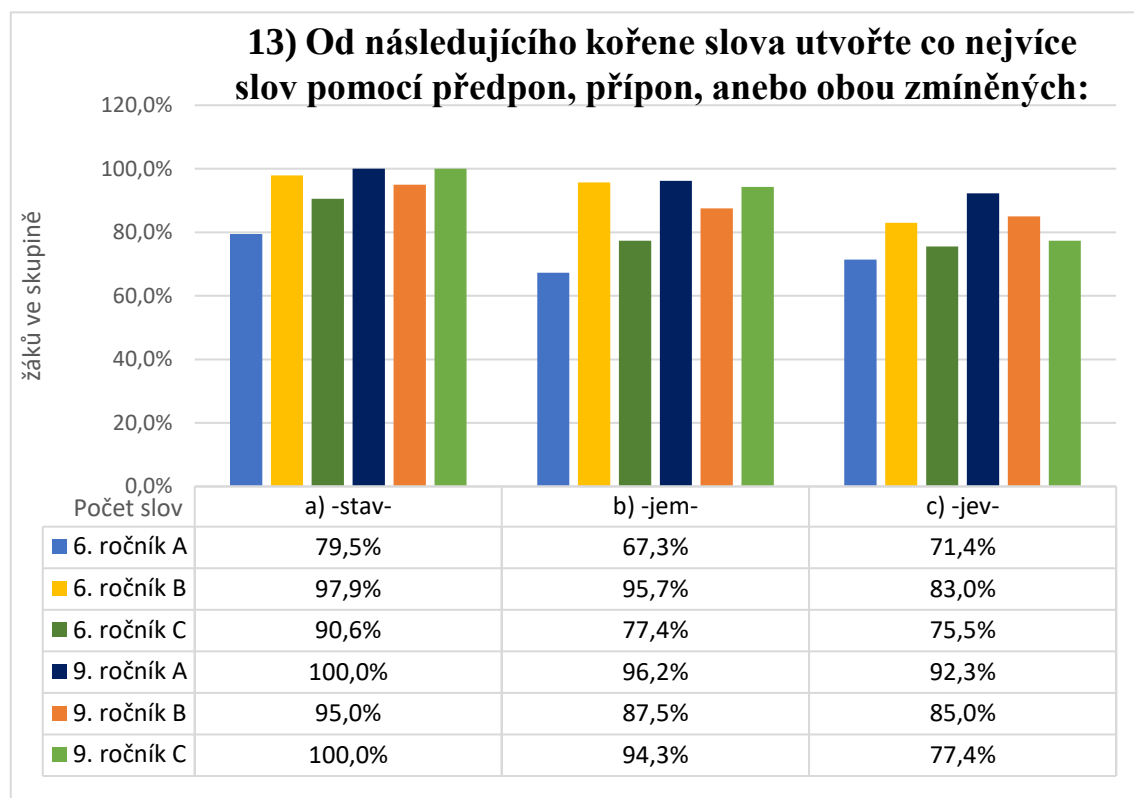
Žáci z výše uvedených významů uvedli jako odpověď pouze slova *dlouhý (čas)* a *značný (čas)*. Toto heslo bylo pro žáky očividně velmi těžké, jelikož správnou odpověď jsme našli v pouhých 3 dotaznících z celkového počtu 294 žáků.

Ač i zde největší část odpovědí hodnocených jako chybné tvořily dotazníky bez odpovědi, žáci velmi kreativně vymysleli také spoustu chybných významových variant slova *drahný*. Mezi nimi jsme nejčastěji našli slova *drahý*, *malý*, *zbytečný* či *marný*.

Nejlépe v tomto cvičení odpovídali žáci 9. ročníku školy A, kteří zanechali 2 správné odpovědi (3,8 %), následováni žáky 6. ročníku školy B, již odpověděli správně 1x čili ve 2,1 %. Ostatní skupiny žáků v tomto cvičení neodpověděly správně ani v jediném případě.

11.14 Od následujícího kořene slova utvořte co nejvíce slov pomocí předpon, přípon, anebo obou zmíněných

Graf 13

(zdroj: vlastní)

V tomto cvičení měli žáci za úkol vytvořit co nejvíce slov od uvedených kořenů - *stav-*, *-jem-*, *-jev-* pomocí předpon, přípon či kombinace obou zmíněných.

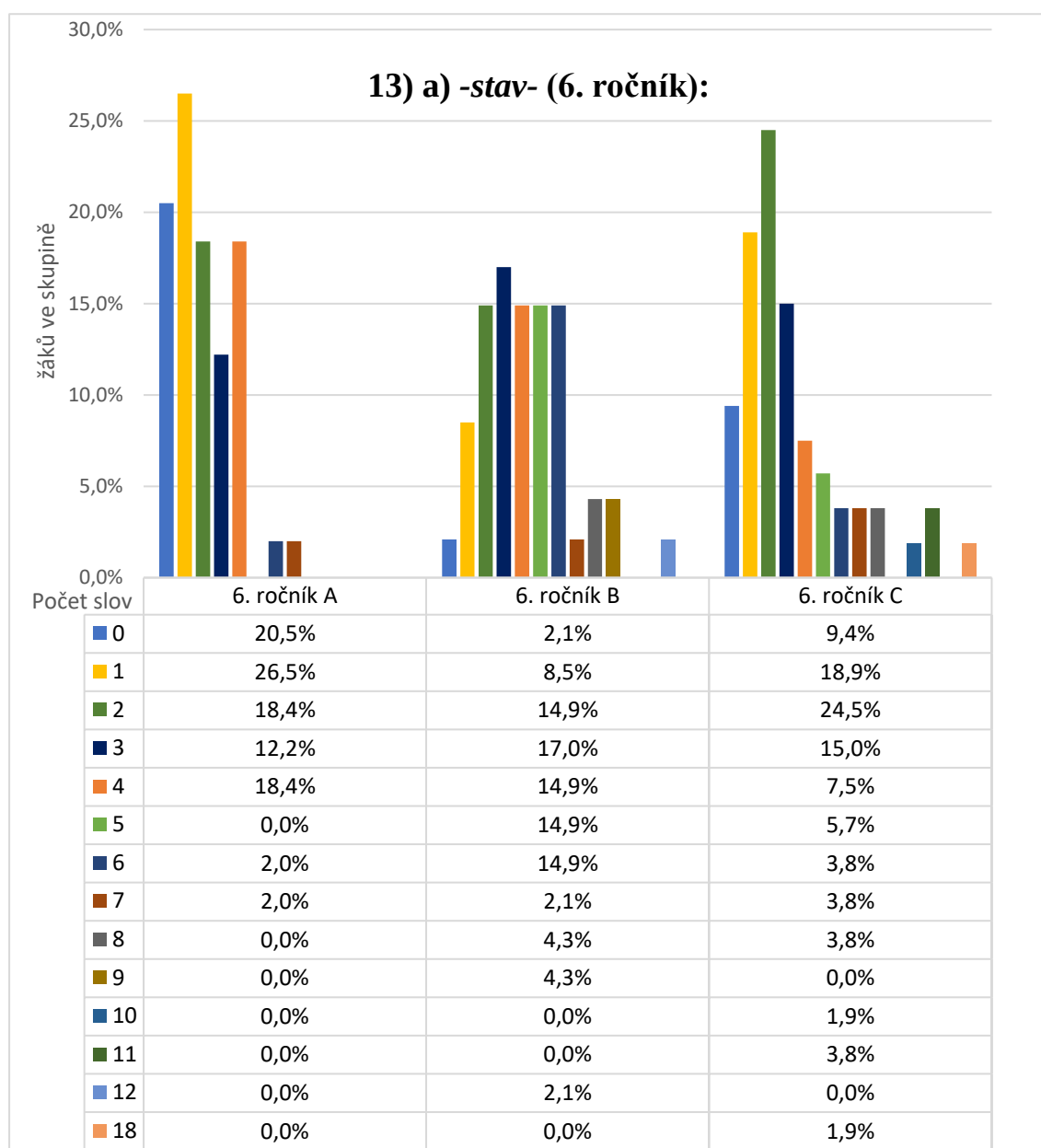
Správnost všech slov, která žáci vymysleli k výše zmíněným kořenům, byla ověřena ve slovníkové části IJP (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

11.14.1 -stav-

Od kořene *-stav-* byli schopni žáci všech dotazovaných skupin vymyslet pomocí předponového, příponového, anebo předponově příponového odvozování v 79,5 % alespoň 1 existující slovo.

Úplně všichni žáci byli schopni vymyslet alespoň 1 správnou odpověď ze skupiny 9. ročník školy A a 9. ročník školy C. Naopak nejméně správných odpovědí (79,5 %) zaznamenali žáci 6. ročníku ze školy A.

Graf 14

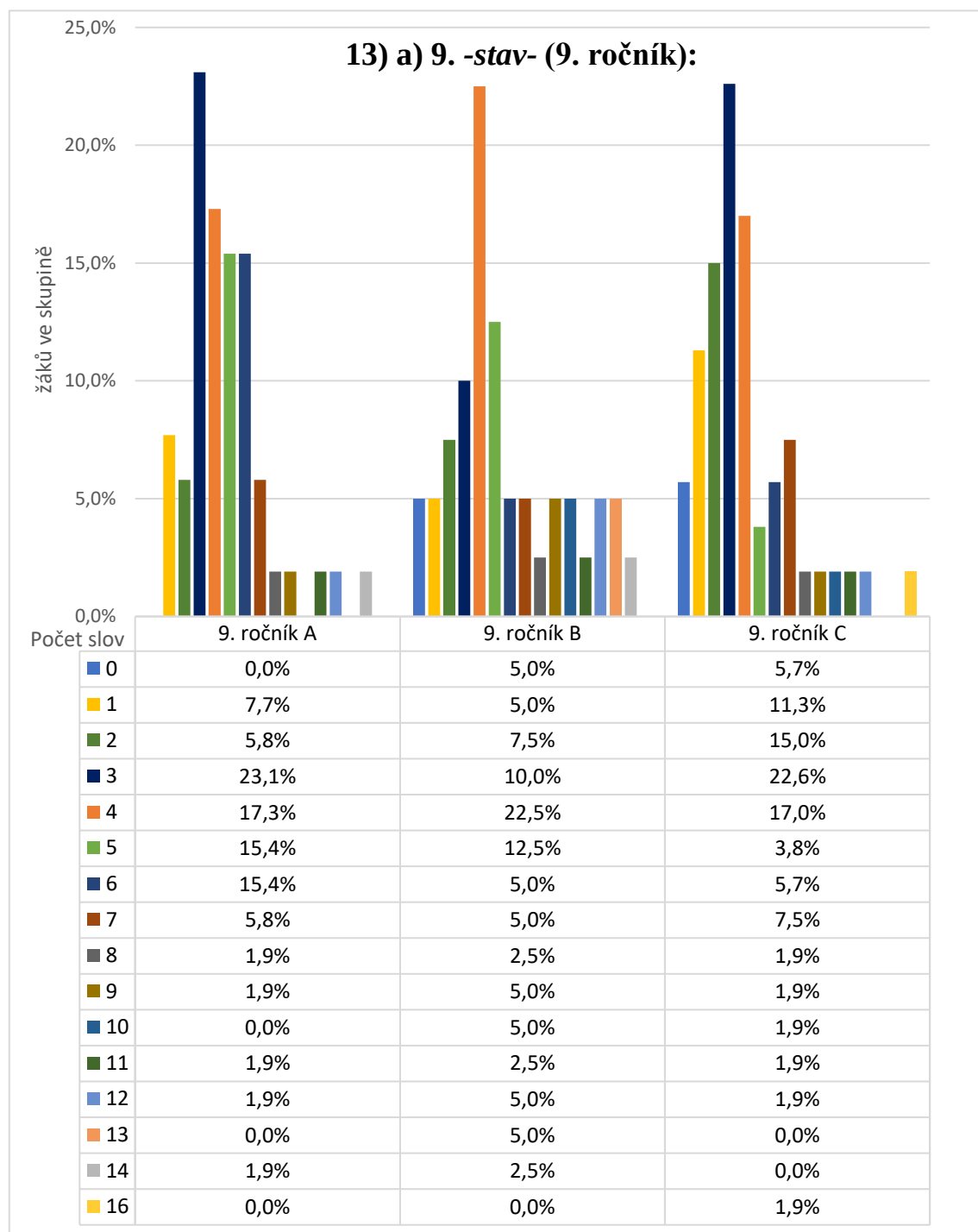

(zdroj: vlastní)

Žáci 6. ročníků nejčastěji od kořene *-stav-* uvedli 2 odvozená slova (průměrně 19,3 % z každé školy). Nejvíce odvozených slov pak vymyslel 1 žák (1,9 %) 6. ročníku ze školy C, a to 18 slov. V rámci 6. ročníků bylo nejvíce dotazovaných, kteří nevymysleli ani jedno příbuzné slovo, ze školy A. Těchto žáků bylo 20,5 % v ročníku.

Nejčastěji uváděnými odvozenými slovy v tomto ročníku byly *představa*, *výstava*, *stavení*, *ústav*, *sestava*, *stavitel*, *představit*, *stavět*, *stavba* či *nastavit*.

Graf 15

(zdroj: vlastní)

Dotazování 9. ročníků nejčastěji uváděli ke kořenu *-stav-* 4 příbuzná existující slova. V průměru bylo těchto žáků 18,9 % z celého ročníku napříč školami. Nejvíce správných slov vymyslel jeden ze žáků školy C, konkrétně to bylo 16 slov. Zmíněný žák v rámci 9. ročníku dané školy zaujímal 1,9 %. Ani jedno příbuzné slovo od kořene *-stav-* zde nevymyslelo 5 % žáků 9. ročníku školy B a 5,7 % žáků stejného ročníku ze školy C, naopak ze školy A žádný takový žák nebyl.

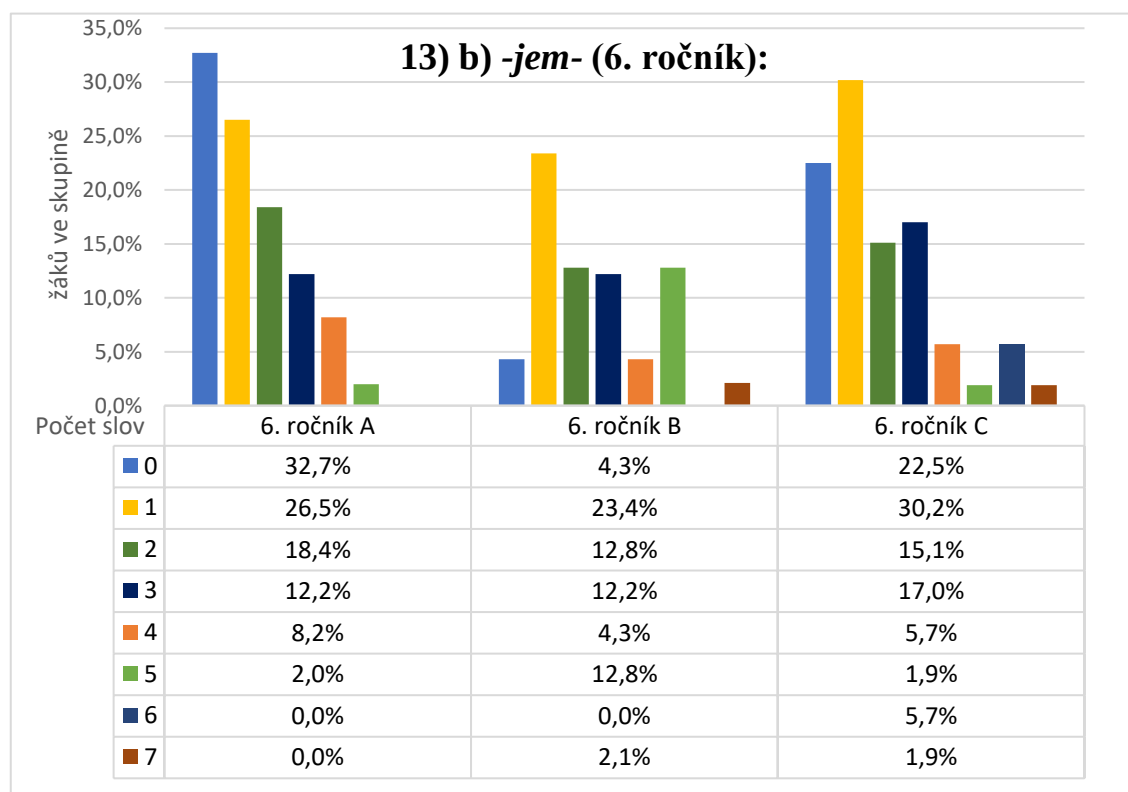
Nejčastějšími správně uvedenými příbuznými slovy v 9. ročníku byla hesla *stavba, nástavba, představa, výstava, ústav, stavení, postavit, ústava, sestavit, zástava* nebo *zastavit* či *představit*.

11.14.2 -jem-

Podle dat uvedených v grafu 13 je zřejmé, že tvoření slov od kořene *-jem-* bylo pro žáky obtížnější, žáci všech skupin zde vykazovali nižší úspěšnost oproti kořenu *-stav-* o 2,2 % (6. ročník B) až 13,2 % (6. ročník C).

Alespoň 1 existující příbuzné slovo bylo schopno uvést napříč školami 67,3 % či více žáků. Nejvíce žáků vymyslelo alespoň 1 příbuzné slovo v 9. ročníku školy A, celkově jich bylo 96,2 %. Naproti tomu nejméně žáků zvládlo úkol splnit v 6. ročníku rovněž na škole A, konkrétně 67,3 %.

Graf 16

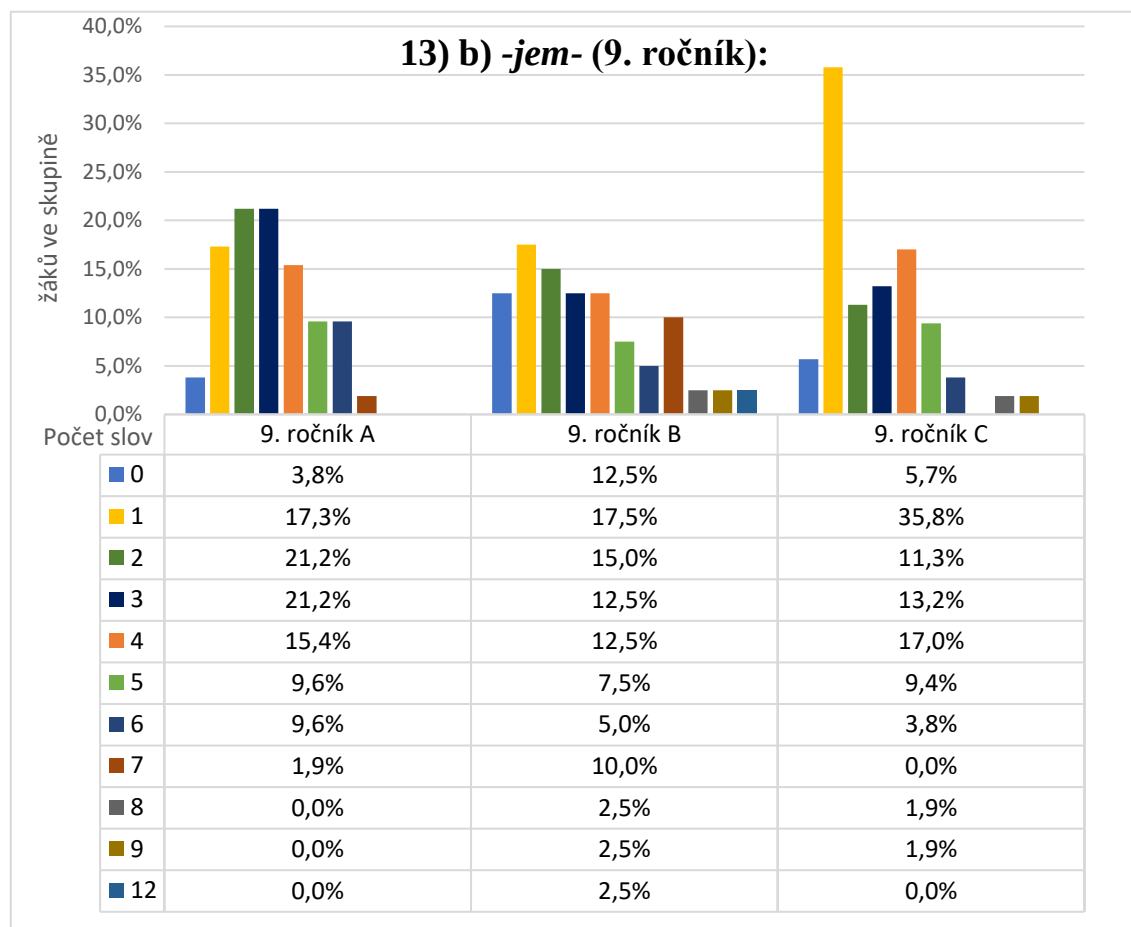

(zdroj: vlastní)

Žáci 6. ročníků ke kořenu *-jem-* v největší míře uváděli 1 správné odvozené slovo. Napříč školami to bylo průměrně 26,7 %. Nejvíce dotazovaných, již neuvedli žádné příbuzné slovo, bylo ze školy A, a to 32,7 %, naopak nejméně dotazníků bez odpovědi (4,3 %) jsme zaznamenali v 6. ročníku školy B. Nejvíce slov s kořenem *-jem-* vymyslel 1 žák školy B a stejně tak 1 žák školy C. Tito žáci uvedli vždy 7 správných odpovědí.

Nejčastěji žáci uváděli slova *objem*, *jemný*, *pojem*, *nájem*, *zájem*, *příjem*, *dojem*, *objemný* nebo také *dojemný*.

Graf 17

(zdroj: vlastní)

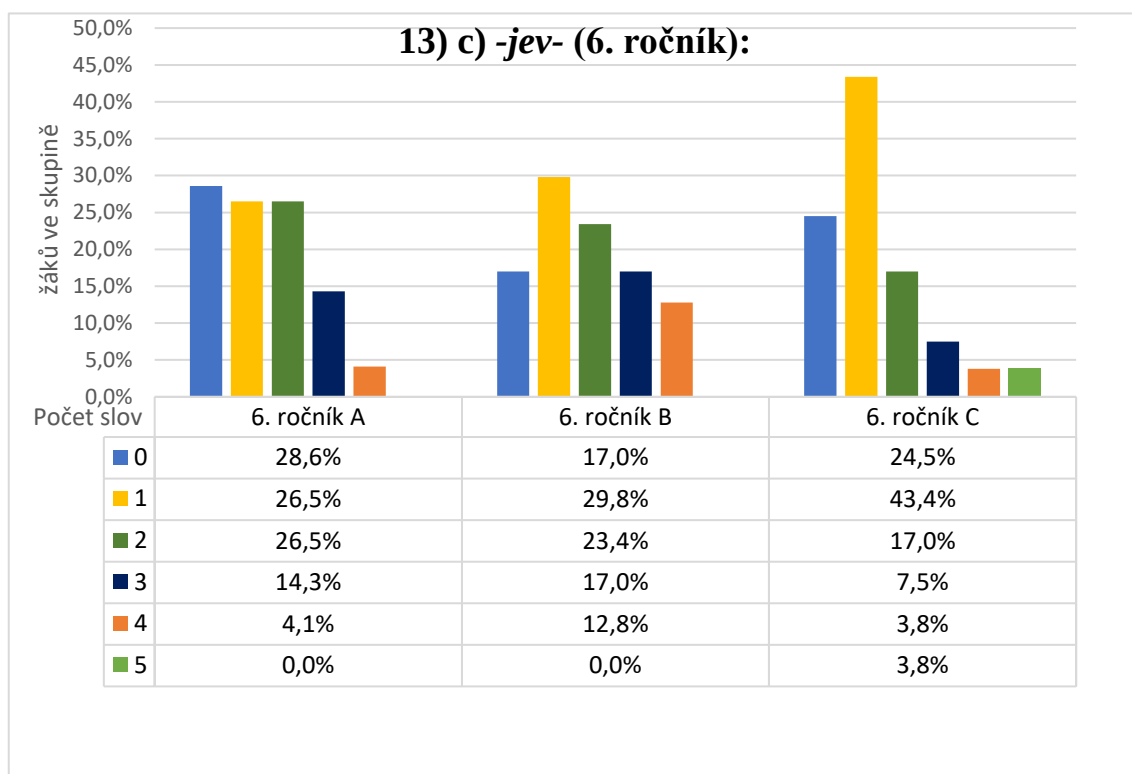
V 9. ročnících žáci nejčastěji uváděli 1 příbuzné slovo ke kořeni *-jem-*. Jedno slovo průměrně žáci 9. ročníků uváděli ve 23,5 %. Nejvíce žáků, kteří neuvedli žádnou správnou odpověď, bylo ze školy B, konkrétně 12,5 %. Proti tomu nejméně dotazníků bez odpovědi pocházelo ze školy A (3,8 %). Nejvíce slov ke kořeni *-jem-* uvedl jeden ze žáků 9. ročníku školy B. Tento žák vymyslel 17 správných odpovědí a v grafu je vyjádřen 2,5 %.

Žáci 9. ročníků nejčastěji uváděli slova jako *příjem*, *zájem*, *jemný*, *příjemný*, *vjem*, *nájem*, *dojem*, *objem*, ale také *objemný* či *průjem*.

11.14.3 -jev-

Z grafu 13 vyplývá, že oproti předchozímu kořenu *-jem-* je tentokrát nejhorší výsledek (opět 6.ročník A) vyšší hodnoty o 4,1 %, ale jedná se naopak o horší výsledek než u kořene *-stav-*, a to o 8,1 %. Nejvíce správných odpovědí uvedli žáci 9. ročníku školy A rovněž stejně jako u předchozích dvou kořenů slov (u kořeně *-stav-* spolu s 9. ročníkem C). Zde ale uvedla skupina s nejvíce správnými odpověďmi méně správných příbuzných slov než u 2 předchozích kořenů (o 3,9 % méně než u kořene *-jem-* a o 7,7 % méně než u kořene *-stav-*).

Graf 18

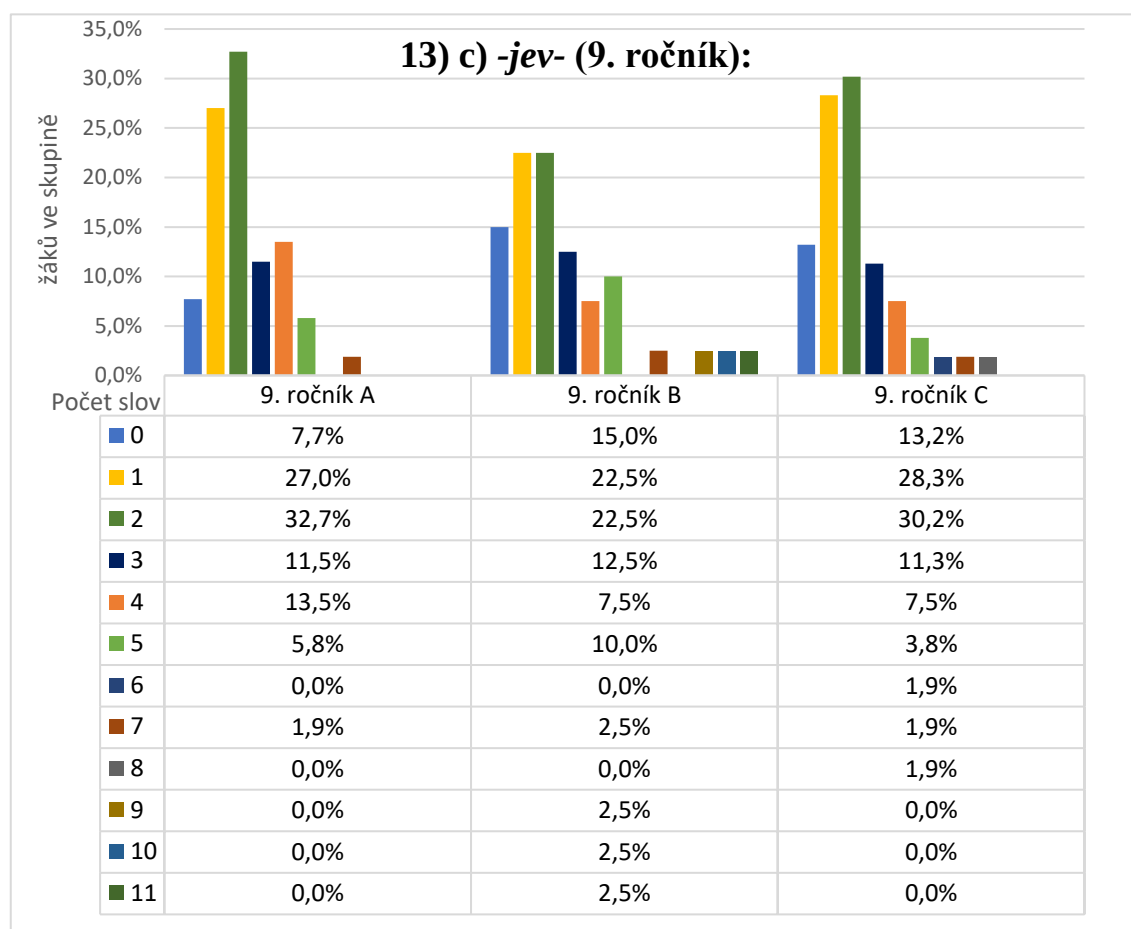

(zdroj: vlastní)

Žáci 6. ročníků v největším množství uváděli 1 správné odvozené slovo. Napříč školami 1 správnou odpověď uvedlo průměrně 33,2 % žáků. Nejvíce žáků 6. ročníků, kteří nevymysleli žádné odvozené slovo, navštěvovalo školu A a z celého ročníku jich bylo 28,6 %. Nejvíce slov od kořene *-jev-* pak uvedli 2 žáci školy C, což znamenalo 3,8 % 6. ročníku školy C.

Dotazovaní nejčastěji uváděli slova jako *objev*, *výjev*, *zjevit se*, *objevit*, *projev* a *zjev*.

Graf 19

(zdroj: vlastní)

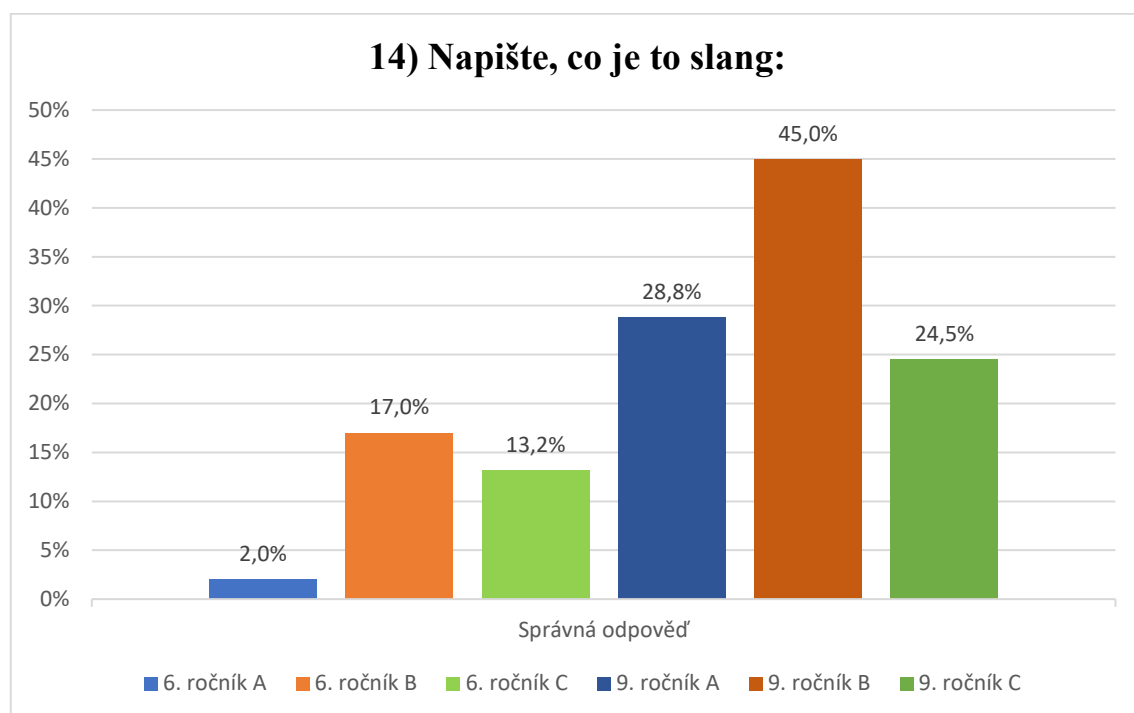
Ke kořeni *-jev-* dokázali žáci navštěvující 9. ročníky všech tří škol uvést nejčastěji 2 správně odvozená slova. Průměrně tak učinilo 28,5 % všech devátáků. Nejvíce krát neuvedli žádné příbuzné slovo žáci 9. ročníku školy B, bylo tomu tak v 15 % dotazníků. Naopak nejvíce správných odpovědí uvedlo 2,5 % (1 žák) 9. ročníku rovněž školy A a jednalo se o 11 správných slov. Zajímavostí je, že ani v jedné testované skupině nevymyslelo 6 a více příbuzných slov více než 10 % dotazovaných žáků.

Žáci v tomto cvičení nejčastěji správně uváděli příbuzná slova *objev*, *zjevit se*, *zjev*, *zjevení*, *projev*, *objevit se*, *jeviště*, *výjev*, *zjevení* či *zjevný*.

11.15 Napište, co je to slang

Graf 20

(zdroj: vlastní)

Slang je podle ASCS mluva lidí určité pracovní nebo zájmové skupiny s charakteristickými (často expresivními) výrazy (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

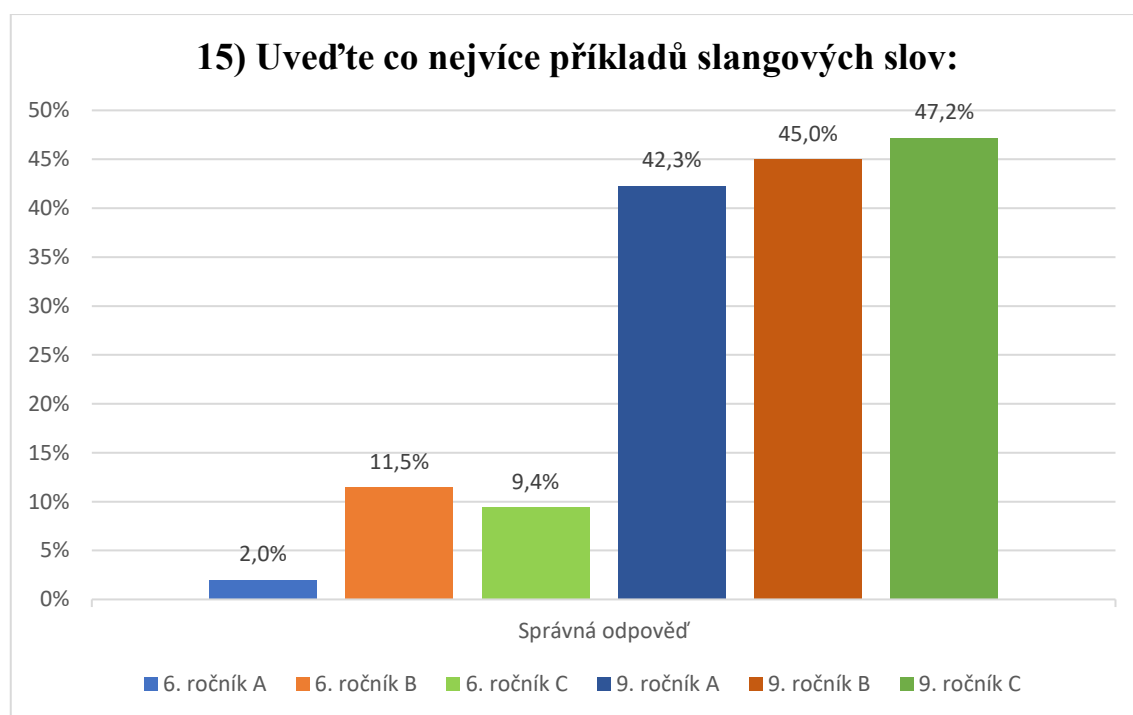
Jako správná jsme vyhodnotili vysvětlení, že se jedná o nespisovný úvar jazyka používaný v zájmových a pracovních skupinách; mluva určité skupiny lidí, která je odlišná od běžné mluvy, často se používá v práci nebo v zájmových oblastech; mluva členů zájmových vrstev a skupin; nespisovný útvar českého jazyka užívaný mimo jiné v zaměstnání, ale také mluva určitých zájmových či zaměstnaneckých skupin.

*Zatímco v 9. ročnících odpověď nezanechalo víc než 30 % žáků z těch, kteří nezapsali správnou odpověď, v 6. ročnících žádnou odpověď neuvedlo více než dvě třetiny z těch, jejichž odpověď nebyla uznána jako správná. V dotaznících těch, kteří sice neuvedli správnou odpověď, avšak pokusili se něco do dotazníku napsat, se objevila například vysvětlení *nespisovná slova, nářečí, používané zkratky, lidový název, lidový jazyk, profesní mluva, nespisovné slovo, upravené slovo*, ale dokonce také *čínský salám*.*

Nejméně žáků zanechalo správnou odpověď v 6. ročníku školy A, a to 2 %. Nejvíce správných odpovědí jsme naopak obdrželi od žáků 9. ročníku školy B, z něž odpovédělo správně 45 % respondentů. Jak již bylo výše zmíněno, výrazně více správných odpovědí se zrodilo v hlavách žáků 9. ročníků než mezi žáky 6. ročníků. Dokladem zmíněného je rozdíl 7,5 % mezi výsledky nejúspěšnější skupiny z 6. ročníků ze školy A (17 %) a mezi výsledkově nejhůře hodnocenou skupinou 9. ročníku školy C (24,5 %). Ještě markantněji ve prospěch 9. ročníků hovoří rozdíl 43 % mezi 6. ročníkem školy A (nejhorší) a 9. ročníkem školy B (nejlepší).

11.16 Uved'te o nejvíce příkladů slangových slov:

Graf 21

(zdroj: vlastní)

V rámci tohoto úkolu žáci měli za úkol uvést co nejvíce slov příslušících slangu. Nejčastěji zde žáci neuvedli žádnou odpověď. Pokud ovšem byla odpověď uvedena, byla v naprosté většině správná.

Všechny odpovědi byly ověřeny v Hugově Slovníku nespisovné češtiny (2009). Uznána jako správná byla pouze ta slova, která se v publikaci objevila. U všech uvedených slov proto také uvádíme v závorce stranu, na které se v knize nachází.

Pokud žáci obou ročníků všech tří škol nějakou odpověď uvedli, nejčastěji dvě *slangová slova* povětšinou ze školního prostředí, například označení předmětů *děják* (s. 103), *zemák* (s. 484), *přírod'ák* (s. 339), *ájina* (s. 45), *hudebka* (s. 168), *čédina* (s. 91),

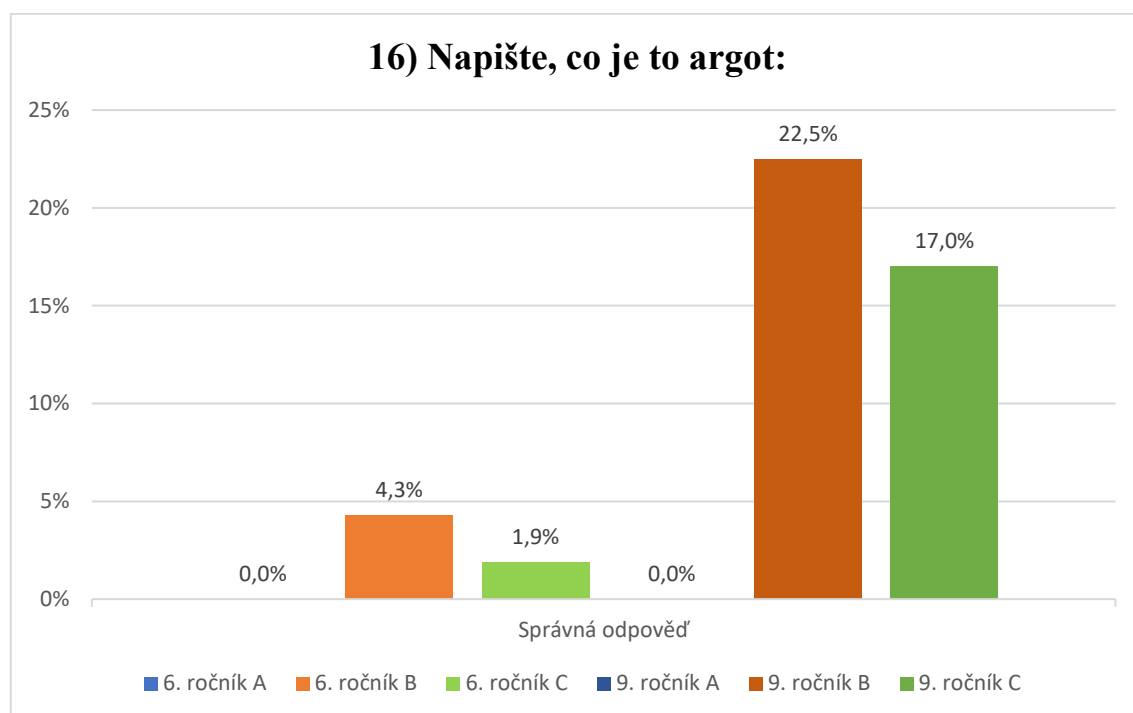
ňémína (s. 276) nebo *matika* (s. 245). Objevily se i jiné názvy ze školního prostředí jako *úča* (s. 438), *tříd'as* (s. 434), *říd'a* (s. 360) čili pojmenování pedagogů, vyskytly se též hesla *koule* (s. 208), *vízo* (s. 451), *cvíčka* (s. 89), *žákajda* (s. 493), *háknout* (s. 154), *baňa* (s. 56), *bajle* (s. 54), *búr* (. 78), *průmka* (s. 334), *fotr* (s. 138), *pracák* (s. 325), *kilo* (s. 194), *třídnice* (s. 434) či *áčko* (s. 44). Zaznamenali jsme i několik slov z pracovních prostředí jako jsou *vercájk* (s. 448), *francouzák* (s.139), *zárožák* (s. 479) nebo *ponk* (s. 321). Jen výjimečně se pak objevilo slovo týkající se zájmových oblastí jako například z mysliveckého slangu *světila* (s. 383), ze sportovního slangu *nohec* (s. 277) a *fichtl* (s. 129), ale také z počítačové oblasti *komp* či *comp* (obě s. 204) (Hugo a kol., 2009).

Ze špatných odpovědí žáci uváděli například slova *rožnout*, *traktor*, *lajkovat*, *šalina*, *fake*, *hate*, *železničářský*, *kadeřnický*, *žrout*, *mouka*, *wtf* nebo třeba *vypal* a *táhni*.

Nejméně správných odpovědí, konkrétně jen jedinou (2 %), v této otázce zaznamenal žák 6. ročníku školy A, naopak nejvíce správných odpovědí se objevilo v dotaznících 9. ročníku školy C, bylo jich 47,2 %. Z grafu 21 je patrný rozdíl mezi znalostí žáků 6. a 9. ročníků napříč zapojenými školami. Dokladem toho je rozdíl mezi nejlépe odpovídajícím 6. ročníkem ze školy B, který odpovídal správně v 11,5 % případů, a nejhůře správně odpovídajícím 9. ročníkem ze školy A, z něž odpovídalo správně 42,3 % žáků, který činil 30,8 %.

11.17 Napište, co je to argot

Graf 22

(zdroj: vlastní)

Správnou odpovědí na otázku, co je to *argot*, bylo podle ASCS vysvětlení, že se jedná o *mluvu příslušníků společensky izolovaných, deklasovaných vrstev, založenou na souboru výlučných, jiným nesrozumitelných slov a obrátů (s gramatickou stavbou a základním slovním fondem přejatým z běžně mluvené podoby národního jazyka), hantýrku*. SSJČ zase uvádí, že *argot* je *soubor výrazů vyřazených společenských vrstev (zlodějů ap.), jejich mluva jiným nesrozumitelná; hantýrka* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

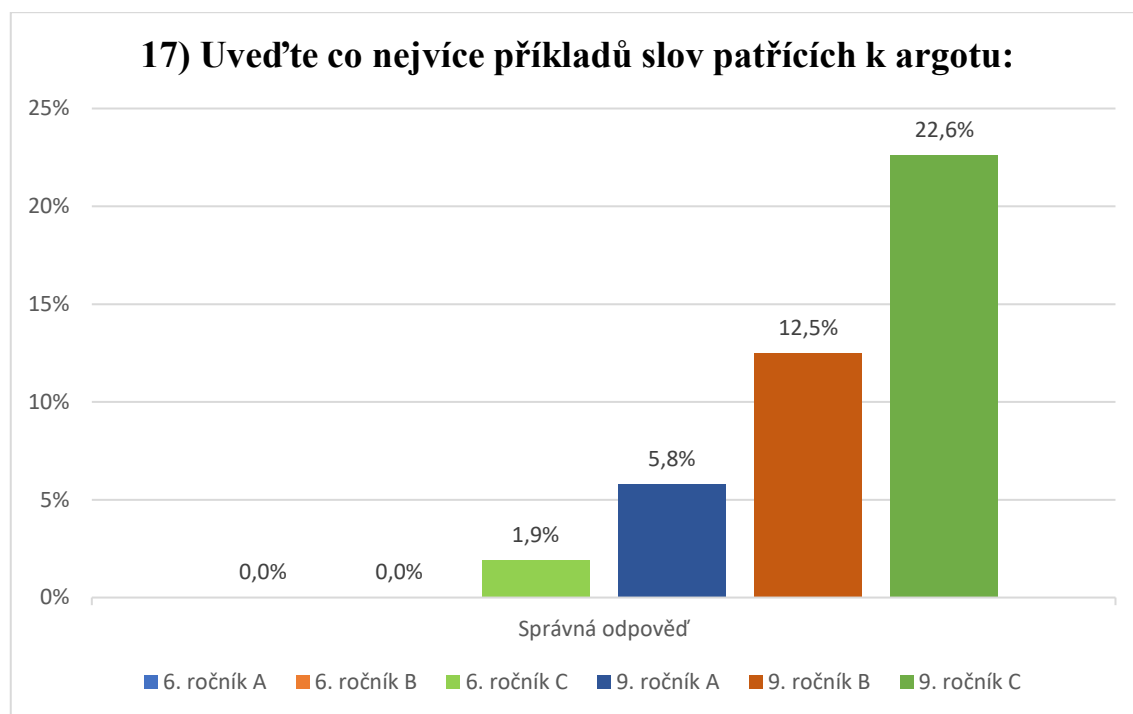
Jako správné byly žákům uznávány odpovědi *mluva společenské spodiny (zlodějů prostitutek); tajná mluva (rozumí jen někdo zasvěcený); řeč skupiny lidí na okraji společnosti, které ostatní nerozumí; nespisovná vrstva slovní zásoby užívaná soc. spodinou a také mluva sociálně vyčleněných ze společnosti*.

Kromě 9. ročníku školy C, v níž byl podíl nevyplněných odpovědí na otázku ze všech chybných odpovědí menší než 50 %, dosahoval ve všech ostatních testovaných skupinách podíl nevyplněných odpovědí alespoň 80 % ze všech chybných odpovědí. Z odpovědí, které nebyly vyhodnocené jako správné, uvádíme například *hanlivá slova; sprostá slova; hrubá slova; vulgarismy; hloupé řeči prostitutek; stříbro; jinak řečená slova; vězení*; ale také *argument v hádce*.

Nejméně správných odpovědí si v této úloze připsali žáci 6. a 9. ročníku školy A, v níž ani jeden žák neuvedl správnou odpověď a obě skupiny tak zaznamenaly 0 % správných odpovědí. Nejvíce správných odpovědí jsme vyhodnotili v 9. ročníku školy B, kde správně pojem *argot* vysvětlilo 22,5 % žáků.

11.18 Uved'te co nejvíce příkladů slov patřících k argotu

Graf 23

(zdroj: vlastní)

Ve cvičení 17 žáci uváděli co nejvíce slov patřících k *argotu*. Ze 6 testovaných skupin jich hned 5 ve více než 60 % neuvedly ani 1 požadované slovo.

Všechna uvedená slova jsme opět ověřili v Hugově Slovníku nespisovné češtiny (2009). Uznány jako správné byly pouze ty pojmy, které se v publikaci podařilo nalézt. U všech uvedených slov uvádíme stranu, na které se pojem v publikaci nachází.

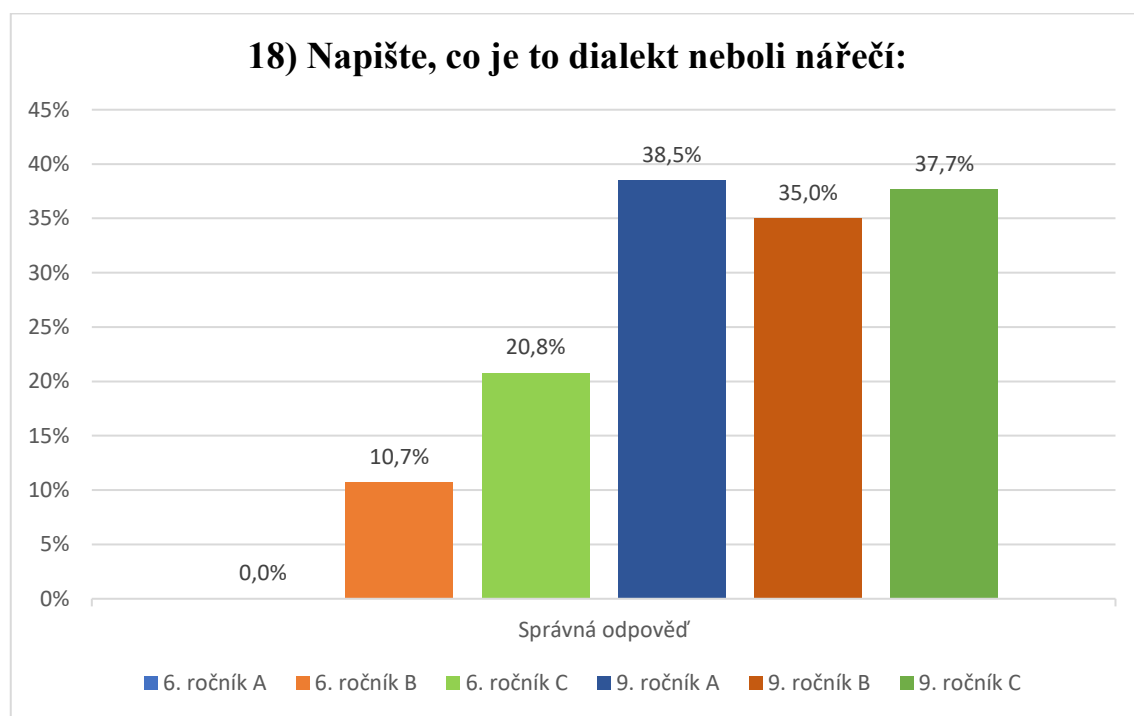
Žáci nejčastěji uvedli správné odpovědi *benga* (s. 61), *prkenice* (s. 329), *loch* (s. 235), *káča* (s. 182), *stříkačka* (s. 381), *stříknout* (s. 381), *fízl* (s. 131), *basa* (s. 57), *čórka* (s. 95), *kapr* (s. 188) či *čmuchat* (s. 95).

Ačkoliv v tomto případě žáci ve většině neuvedli žádnou odpověď, zapsali přece jen do dotazníků i několik chybných odpovědí, kupříkladu *prostitutka*, *říd'a*, *zloděj*, *fotr*, *narkoman*, *zloděj*, *překupník*, ale také vulgarismy *debil*, *kretén*, *kokot*, *hajzl*, *zmrđ*, *píćus*, *ćurák*, *kurva* a další.

Ze všech 6. ročníků v tomto případě slovo z oblasti *argotu* uvedl pouze 1 žák školy C, který zaujímal 2 % své testované skupiny. Nejnižší hodnoty správných odpovědí tak celkově měli žáci 6. ročníků školy A a školy B. Naopak nejvíce, 22,6 % správných odpovědí zaznamenali žáci 9. ročníku školy C. Potvrdilo se zde, že 9. ročník odpovídal napříč školami znatelně lépe než 6. ročník.

11.19 Napište, co je to dialekt neboli nářečí

Graf 24

(zdroj: vlastní)

Správným vysvětlením slova *dialekt* je podle ASCS *nespisovný útvar národního jazyka odlišující se některými strukturními rysy a užívaný na určitém území, dialekt*. SSČ zase uvádí, že *nářečí* je *nespisovný jazykový útvar, kterým se mluví na určité části území národního jazyka* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023). Ze zmíněného je patrné, že oba názvy jsou v podstatě zaměnitelné.

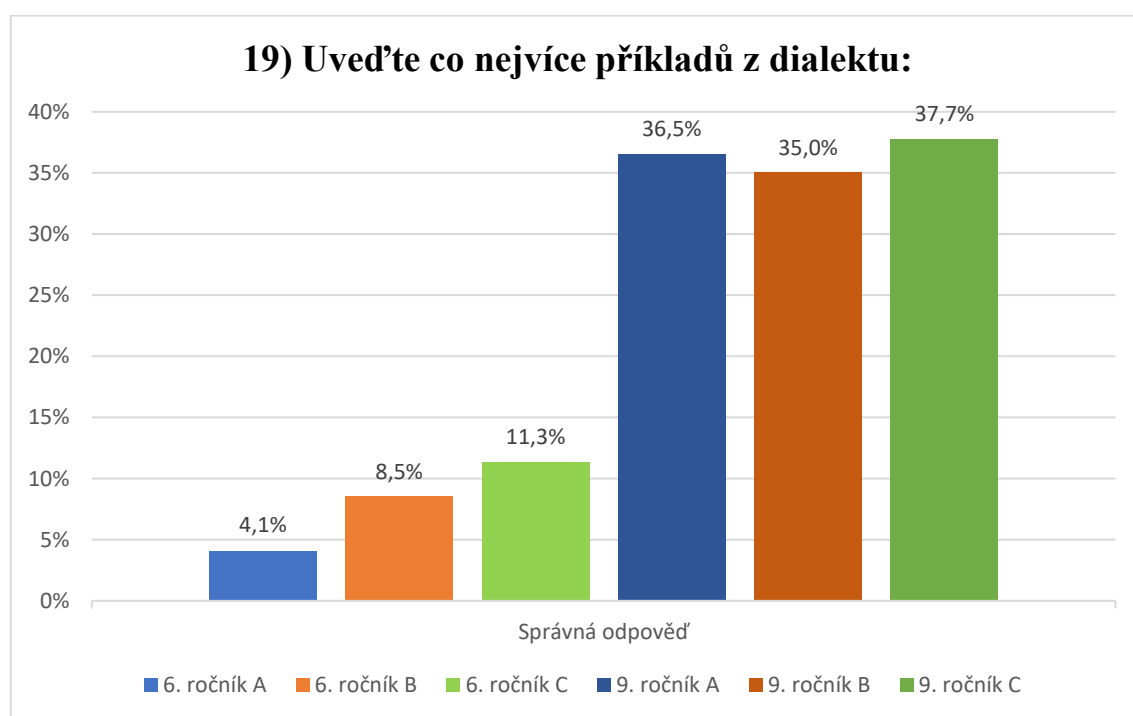
Z odpovědí, které žáci uvedli, jsme jako dostačující tedy správné vysvětlení shledali tato: *mluva na různých územích, kde se mluví česky, ale přesto odlišně (slova, přízvuk); část jazyka, která se liší zvukově či významem podle oblasti/kraje užívání; nespisovná mluva různých oblastí státu; různá mluva v rámci jazyka, krajově různorodá, např. Morava; nespisovná územně rozlišená řeč (útvary), jakože na jiných místech se mluví trochu jinak, ale pořád česky*.

Naproti tomu více než 60 % všech žáků všech dotazovaných skupin žádnou odpověď neuvedlo. Ti, kteří odpověď uvedli, avšak nebyla vyhodnocena jako správná, uvedli například *rodná řeč, odlišnost slov, jiná slova, dialog, slang, jiné slovo znějící jako to samé, mluva lidí odvozená od jazyka, odlišnost jazyka, mluva v krajině, regionální lokalizace či nějaká mluva, anebo jak se mluví v cizích zemích (jiné jazyky)*.

Nejméně i nejvíce správných odpovědí bylo v tomto případě zaznamenáno na škole A, kde 6. ročník nedokázal vymyslet žádnou vyhovující definici slov *dialekt* či *nářečí*, a tedy měl 0 % úspěšnosti odpovědí. Ve stejné škole pak 9. ročník odpovídal s úspěšností 38,5 %. V 9. ročnících byly odpovědi vzácně vyrovnané, když zmíněný 9. ročník školy A (nejúspěšnější) a nejméně úspěšný mezi 9. ročníky, ten ze školy B, dělilo pouze 3,5 %.

11.20 Uved'te co nejvíce příkladů z dialektu

Graf 25

(zdroj: vlastní)

V 19. cvičení měli žáci zapsat co nejvíce příkladů slov patřících do různých nářečí češtiny.

Veškeré odpovědi byly ověřeny v Českém jazykovém atlasu (Balhar, 1993-2011) a IJP (Internetová jazyková příručka, 2008-2023). Jako správné byly vyhodnoceny pouze ty odpovědi, které byly v alespoň jednom zdroji nalezeny a ověřeny. Příklady správných odpovědí doplňujeme popisem svazku a stranou publikace, na níž se nachází.

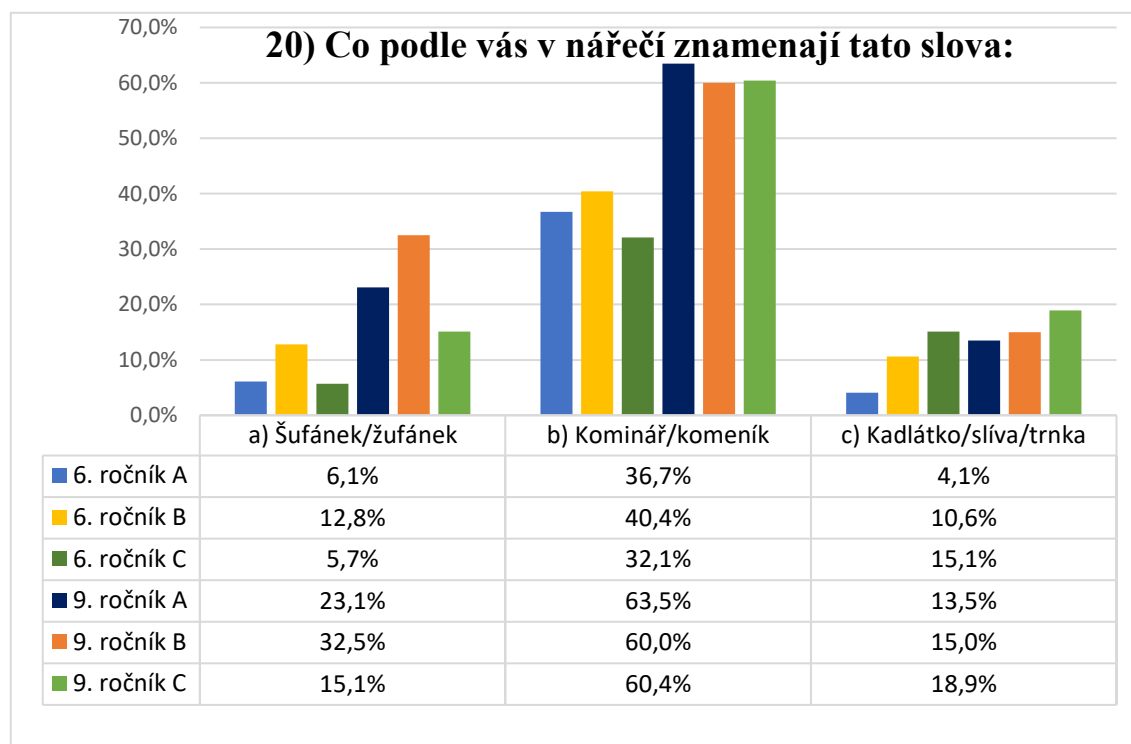
Žáci v této úloze zapsali slova *cmunda* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023), *rožnout* (ČJA 1, s. 345), *šufánek* (ČJA 1, s. 289), *tvargle* (ČJA 1, s. 227), *duchna* (ČJA 1, s. 313), *šalina* (ČJA, s. 579), *erteple* a *kobzol* (obě ČJA 3, s. 269), *gatě* (ČJA 1, s. 187), *okurek* (ČJA 1, s. 215), *tož* (ČJA 5, s. 484), *aj* (ČJA 5, s. 405), *nejsu* (ČJA 4, s. 605), *hentam* (ČJA 5, s. 371), *šopa* (ČJA 1, s. 387), *slíva* (ČJA 2, s. 53), *prigl* (ČJA 3, s. 97), *chcou* (ČJA 4, s. 459), *děvčica* (ČJA 1, s. 69) a *lokáč* (ČJA 2, s. 317) (Balhar, 1993-2011).

Jako nesprávné jsme vyhodnotili například odpovědi *moravština*, *místní*, *slovenské*, *české*, *hádká*, *rozhovor*, *trhni si*, *tě bůh*, *čučorietka*, *pikador*, *kupice*, *párek v rohlíku*, *vulgární*, *přímý* a další.

Více než 40 % všech dotazníků zůstalo v rámci tohoto úkolu bez odpovědi. Nejméně správných odpovědí, 4,1 % správných odpovědí jsme vyhodnotili v 6. ročníku školy A. Nejvíce správných odpovědí pak obsahovaly dotazníky žáků 9. ročníku školy C, kde jsme zaznamenali 37,7 % správných odpovědí. Dotazování 9. ročníků všech 3 škol odpovídali s podobnou úspěšností, když neúspěšnější a nejméně úspěšnou skupinu dělilo 2,5 %.

11.21 Co podle Vás v nářečí znamenají tato slova

Graf 26

(zdroj: vlastní)

Cvičení 20 našeho dotazníku nezkoumalo, jaká dialektologická slova žáci aktivně užívají, ale naopak jsme žákům uvedli varianty slov *šufánek/žufánek*, *kominář/komeník* a *kadlátko/slíva/trnka*. Na základě toho jsme zjišťovali, zda vůbec či jak dobře dokáží žáci tato slova interpretovat, popsat jejich význam, anebo uvést jejich spisovné synonymum.

11.21.1 Šufánek/žufánek

Slovní varianty *šufánek* a *žufánek* byly vybrány náhodně z Českého jazykového atlasu (1993-2012) podle map tak, aby se uvedené varianty nevyskytovaly v řeči na území Jihočeského kraje a nebyly tak pro žáky automaticky známé z místa jejich bydliště (Balhar, 1993, s. 147).

Správnou odpovědí na naši otázku bylo dle SSJČ vysvětlení, že se jedná o *naběračku* nebo o *kuchyňské nářadí k nabírání tekutin nebo sypkých hmot* nebo také *sběračku* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

I přes možnost zapsat vícero správných odpovědí, jsme zaznamenali pouze jedinou variantu správných odpovědí, a to slovo *naběračka*.

Více než 40 % z chybných odpovědí tvořily dotazníky, které neobsahovaly žádnou odpověď. Z chybně uvedených odpovědí jsme pak vícekrát zaznamenali odpovědi *šuplík*, *knedlík*, *ručník*, *župan* či *župánek*, *hrníček*, *žumpa*, *polštář*, *kapesník* a *šuplík*.

Žádná z testovaných skupin nevykazovala vyšší úspěšnost odpovědí než 35 %. V tomto směru nejúspěšnější se stal 9. ročník školy B s 32, 5 % správných odpovědí. Na opačném konci byl 6. ročník školy C, jehož žáci odpověděli správně v 5,7 % všech odpovědí a byli tak nejméně úspěšnými řešiteli tohoto úkolu. Zároveň se ukázalo, že nejméně úspěšný 9. ročník (škola C) měl lepší úspěšnost řešení než nejlépe odpovídající 6. ročník (škola B), a to o 2,3 %.

11.21.2 Kominář/komeník

I slovo *kominář* respektive *komeník* jsme vybrali z Českého jazykového atlasu dle stejného klíče jako u předchozího cvičení 11.21.1 (Balhar, 1993, s.178). Správným vysvětlením zde bylo dle SSČ ten, *kdo čistí komíny* nebo pomocí synonyma *kominík*. Podle SSJČ pak je možno slova *kominář* či *komeník* vysvětlit také jako *čistič*, *vymetač komínů* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

Slovo *kominář/komeník* dokázali žáci správně vysvětlit ve valné většině pomocí spisovné varianty *kominík*. Pouze 3 žáci 9. ročníku školy C zvolili definici *ten, kdo čistí komíny*, i tato možnost byla uznána jako správná.

Více než dvě třetiny všech chybných odpovědí byly způsobeny tím, že dotazovaní žáci nechali místo pro odpověď nevyplněné. Zbylé špatné odpovědi tvořila slova *černý, policajt, komín, komisař, kameník, špinavý, povolání, profese, komínák*, ale také *ten, kdo něco komentuje* a další.

Ve 20. cvičení byla podotázka b) evidentně pro žáky ta nejjednodušší, jelikož v něm každá testovaná skupina zaznamenala svou nejvyšší úspěšnost správných odpovědí. Zároveň je zřejmé, že žáci 9. ročníků odpovídali v tomto případě lépe než žáci 6. ročníků. V tomto cvičení se také objevila velká vyrovnanost v počtu správných odpovědí napříč školami v 6. i v 9. ročníku. Nejméně úspěšný 6. ročník (ze školy C) s 32,1 % zaostal za nejlepším 6. ročníkem (ze školy B) jen o 8,3 %. V 9. ročnících byla vyrovnanost ještě evidentnější, když nejméně úspěšnou skupinu (ze školy B) a nejvíce úspěšnou skupinu (ze školy A) s 63,5 % dělilo 3,5 % úspěšnosti.

11.21.3 Kadlátko/slíva/trnka

I v případě hesla *kadlátko/slíva/trnka* jsme čerpali z Českého jazykového atlasu (Balhar, 1997, s. 4).

SSJČ vysvětluje tato tři hesla jako nářeční variantu slova *švestka*. SSČ pohlíží na zmíněné slovo jako na *tmavě modrý vejčitý plod (ovoce)*. SSJČ nabízí dále také definici *plod slivoně, kulatá peckovice s dužninou přirostlou k pecce* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

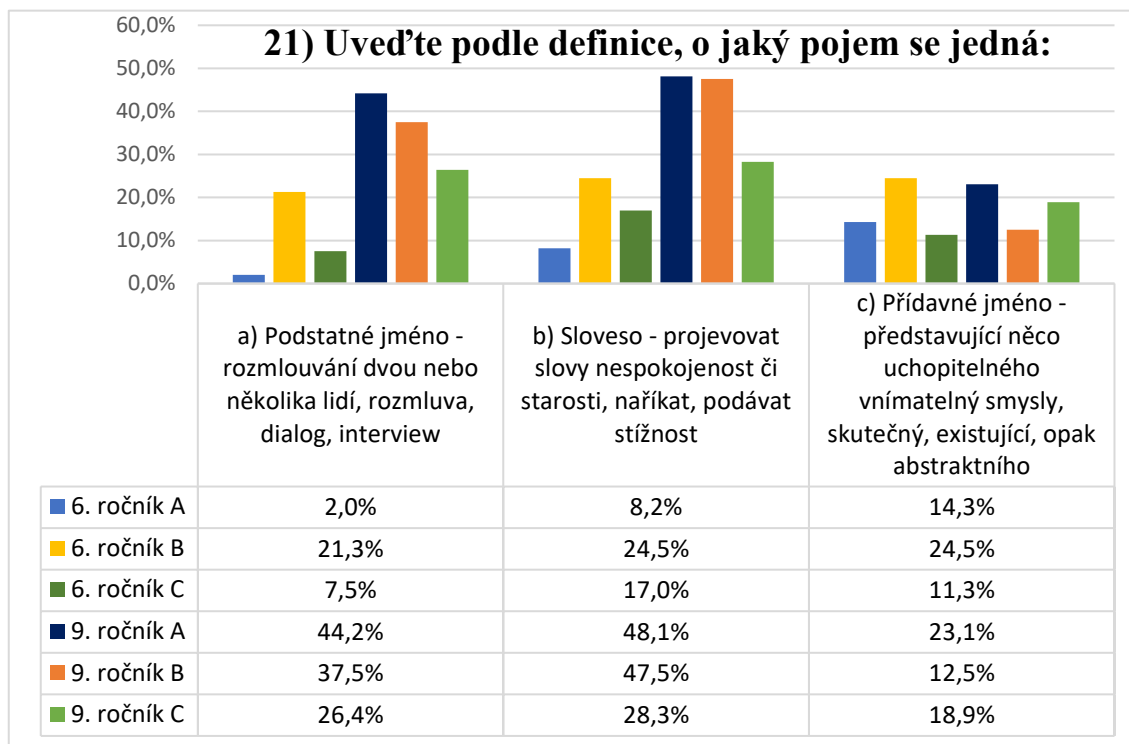
Jako jediná varianta správné odpovědi byla v rámci všech dotazníků zaznamenána odpověď *švestka*. Někteří žáci uvedli také odpověď *ovoce*, ta byla ovšem vyhodnocena jako chybná z důvodu přílišné obecnosti pojmu.

Více než dvě třetiny všech chybných odpovědí byly zastoupeny nevyplněnými odpověďmi této úlohy. Ve zbylých chybných odpovědích byly nalezeny odpovědi *kladivo, slivovice, trn, záchod, jídlo, knedlík, zrcadlo, nůž, alkohol, kadidlo, rostlina, kytky, vařečka, houba, dláto, hřebík, trh, půllitr* či *sklenice*.

Nejméně správných odpovědí zde uvedli žáci 6. ročníku školy A, kterých odpovědělo správně jen 4,1 %. Nejvíce správných odpovědí jsme zaznamenali mezi žáky 9. ročníku školy C. Těch uvedlo správnou odpověď 18,9 %. Zajímavostí v tomto cvičení je, že druhý nejvyšší počet správných odpovědí uvedli žáci 6. ročníku školy C, a to 15,1 %.

11.22 Uved'te podle definice, o jaký pojem se jedná

Graf 27

(zdroj: vlastní)

V tomto úkolu žáci dle popisu a významu, definice, museli odvodit, o jaké heslo se jedná, a to poté zapsat jako odpověď. Měli tak učinit se 3 slovy (1 substantivem, 1 verbem a 1 adjektivem).

11.22.1 Podstatné jméno – rozmlouvání dvou nebo několika lidí, rozmluva, dialog, interview

Definice *Podstatné jméno – rozmlouvání dvou nebo několika lidí, rozmluva, dialog, interview* byla vybrána ze SSČ jako význam, vysvětlení, hesla *rozhovor*, což je také jediná možná správná odpověď v tomto cvičení (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

Žáci 9. ročníků všech škol a též žáci 6. ročníku školy B ponechali bez odpovědi méně než 50 % dotazníků, naopak žáci 6. ročníků školy A a školy C ponechali bez odpovědi v tomto cvičení 70 až 80 % všech dotazníků. Pokud dotazovaní nějakou odpověď zapsali, byly to odpovědi *řeč, pohovor, rozmluva, komunikace, soudce, dialog, diskuze, přemlouvání, pomlouvání, konverzace, představení, povídání, podcast, mluvení, projev, meeting, beseda, mluva, informace, smlouvání* a mnoho dalších.

Nejméně správných odpovědí ze všech testovaných skupin, 2 % (1 žák), se nacházelo v 6. ročníku školy A. V rámci 6. ročníků nejlepšího skóre dosáhl

ten ze školy B, když v něm odpovědělo správně 21,3 % respondentů. Celkově i v 9. ročnících nejlepšího výsledku docílili žáci 9. ročníku školy A se 44,2 % správných odpovědí. Zároveň platilo, že každý 9. ročník odpovídal s vyšší úspěšností než všechny 6. ročníky, i když např. 9. ročník školy C předčil žáky 6. ročníku ze školy B jen o 5,1 %.

11.22.2 Sloveso – projevovat slovy nespokojenost či starosti, naříkat, podávat stížnost

Jedinou správnou a žákům uznávanou odpovědí k významu *sloveso – projevovat slovy nespokojenost či starosti, naříkat, podávat stížnost* bylo podle SSČ, z něhož jsme definici vybrali, slovo *stěžovat si* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

Zatímco v 9. ročnících alespoň nějakou odpověď uvedlo vždy 70 % dotazovaných a více, žáků 6. ročníků vůbec neodpovědělo více než 50 %. Ti žáci, kteří odpověděli, ale jejich odpověď nebyla správná, uváděli nejčastěji pojmy *nadávat, obávat se, vyjadřovat se, projevovat, znepokojovat se, trest, rozpor, mluvit, naštvat se, křičet, žalovat, plakat, vyrobit, rozčilovat se, protestovat a hádat se*.

Nejnižší počet správných odpovědí v tomto případě uvedli žáci 6. ročníku ze školy A, kde se objevilo 8,2 % správných odpovědí. Druhý nejmenší počet správných odpovědí pak uvedli žáci 6. ročníku školy C, avšak o 8,8 % více než 6. ročník A. Mezi nejlépešími 6. ročníkem (škola B) a nejméně úspěšným 9. ročníkem (škola C) byl ve prospěch starších žáků rozdíl 3,8 %. Nejvíce správných odpovědí na tuto otázku zaznamenali žáci 9. ročníku školy A s 48,1 % správných odpovědí. Jen o 0,6 % horšího výsledku dosáhl 9. ročník školy B.

11.22.3 Přídavné jméno – představující něco uchopitelného, vnímatelný smysly, skutečný, existující, opak abstraktního

Správně odpověděli v případě této otázky žáci, kteří uvedli, že *přídavné jméno – představující něco uchopitelného, vnímatelný smysly, skutečný, existující, opak abstraktního* znamená *konkrétní*, tak, jak je uvedeno v ASCS (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

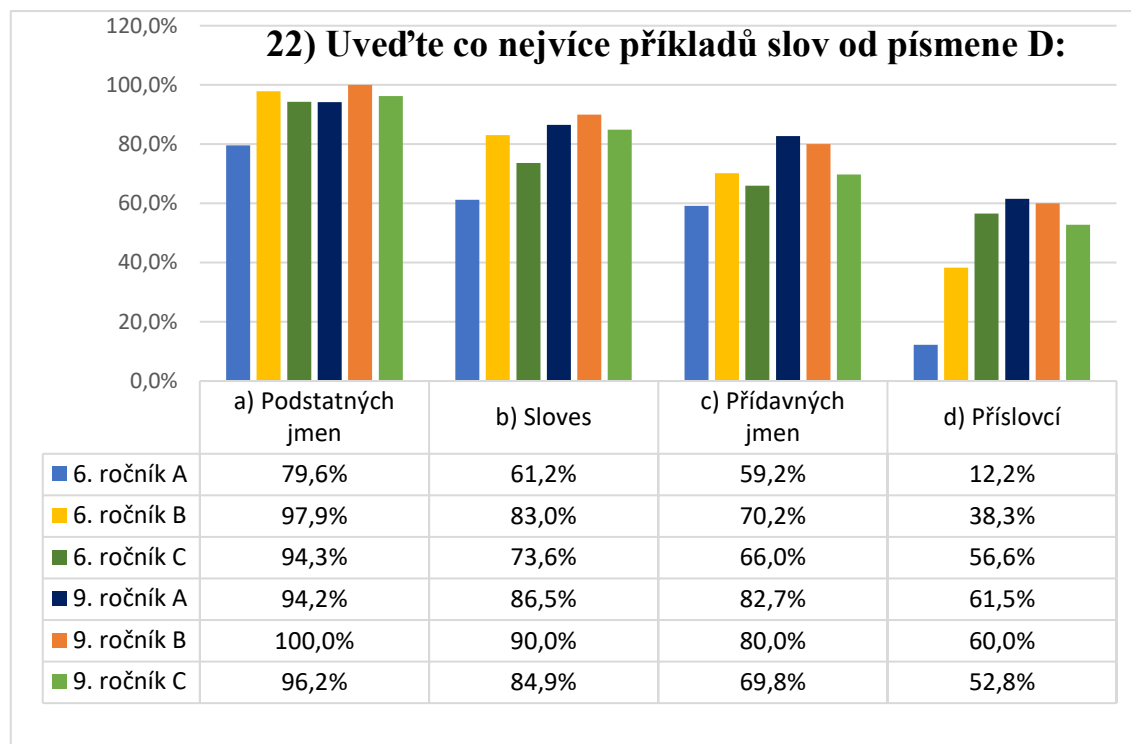
Nejméně 50 % chybných odpovědí všech testovaných skupin tvořily dotazníky, v nichž žáci nezanechali žádnou odpověď. Ve zbytku špatných odpovědí se objevovala vysvětlení, že se jedná o *slova, opravdový, reálný, opravdový, fyzický, hmatatelný, hmotný, vnímatelný, určitý, neabstraktní, významný, smyšlený*, ale také *významný, krásný* a další.

Nejméně správných odpovědí 11,3 % zanechali v tomto cvičení žáci 6. ročníku školy C. Méně než 15 % správných odpovědí se objevilo rovněž v 9. ročníku školy B

(12,5 %) a v 6. ročníku školy A (14,3 %). Naopak větší než 20% úspěšnost odpovědí si udržel pouze 9. ročník školy A s 23,1 % a 6. ročník školy B s 24,5 %, který se tak stal zároveň nejúspěšnější skupinou v rámci tohoto úkolu. Zajímavostí je, že zde měl výrazně vyšší úspěšnost odpovědí 6. ročník školy B než ostatní skupiny z 6. ročníků, ale zároveň měl i výrazně vyšší úspěšnost odpovědí než žáci 9. ročníku v téže škole.

11.23 Uved'te co nejvíce příkladů slov od písmene D

Graf 28

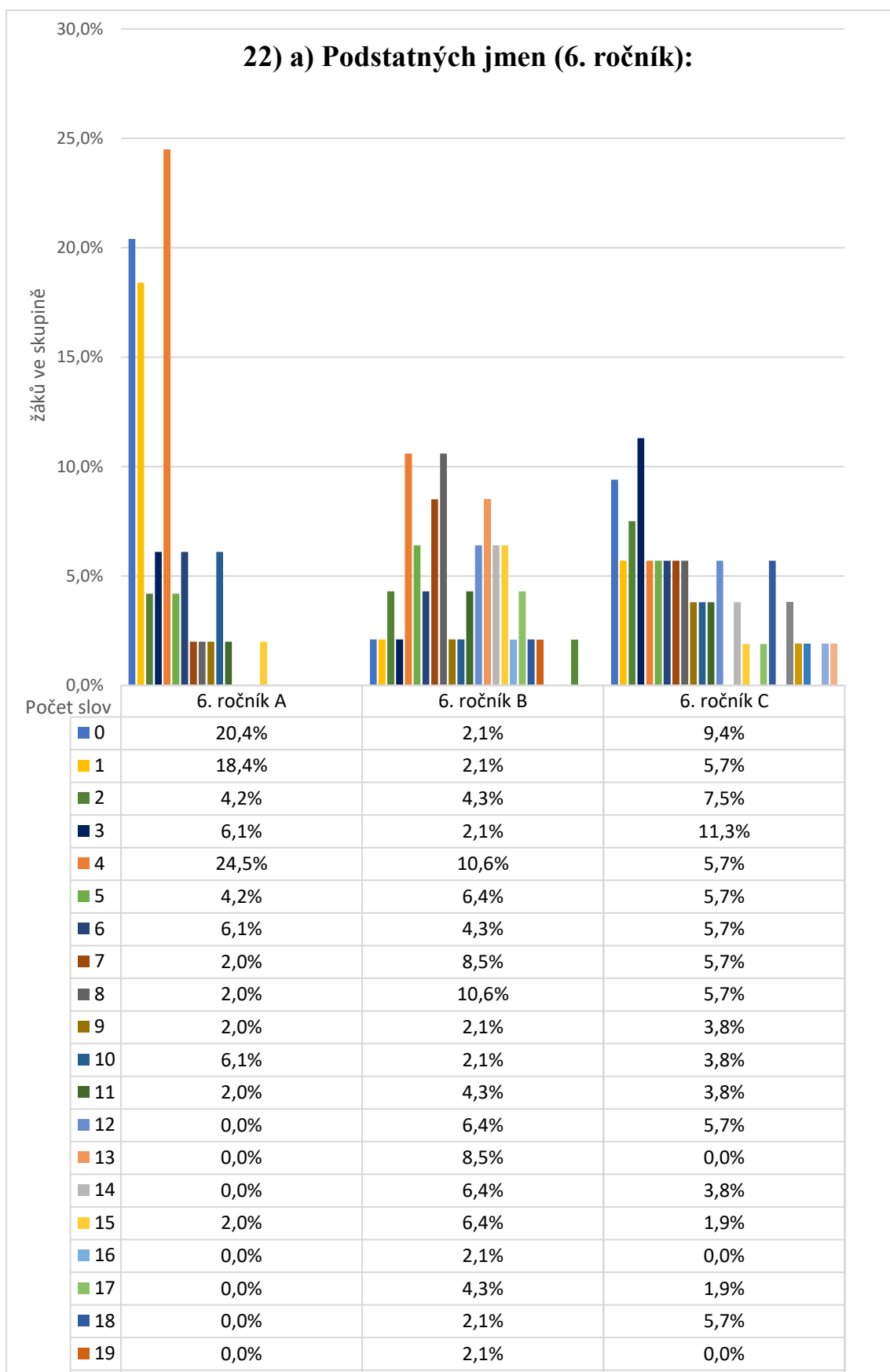
(zdroj: vlastní)

Cvičení 22 prověřovalo aktivní slovní zásobu žáků, když zde měli za úkol uvést co nejvíce substantiv, verb, adjektiv a adverbů od písmene *D*, v češtině nadprůměrně frekventovaného (Králík, 1983). Správnost a spisovnost všech žáky uvedených slov byla ověřena ve slovníkové části IJP (pomocí ASCS, SSČ a SSJČ) (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

11.23.1 Podstatných jmen

Od písmene *D* byli žáci všech testovaných skupin schopni v 79,6 % vymyslet alespoň 1 podstatné jméno. V 9. ročníku školy B dokázali uvést alespoň 1 spisovné substantivum všichni žáci, tedy 100 % ročníku. Oproti tomu skupinou, kde alespoň 1 podstatné jméno uvedlo nejméně žáků (79,6 %), se stal 6. ročník školy A.

Graf 29

(zdroj: vlastní)

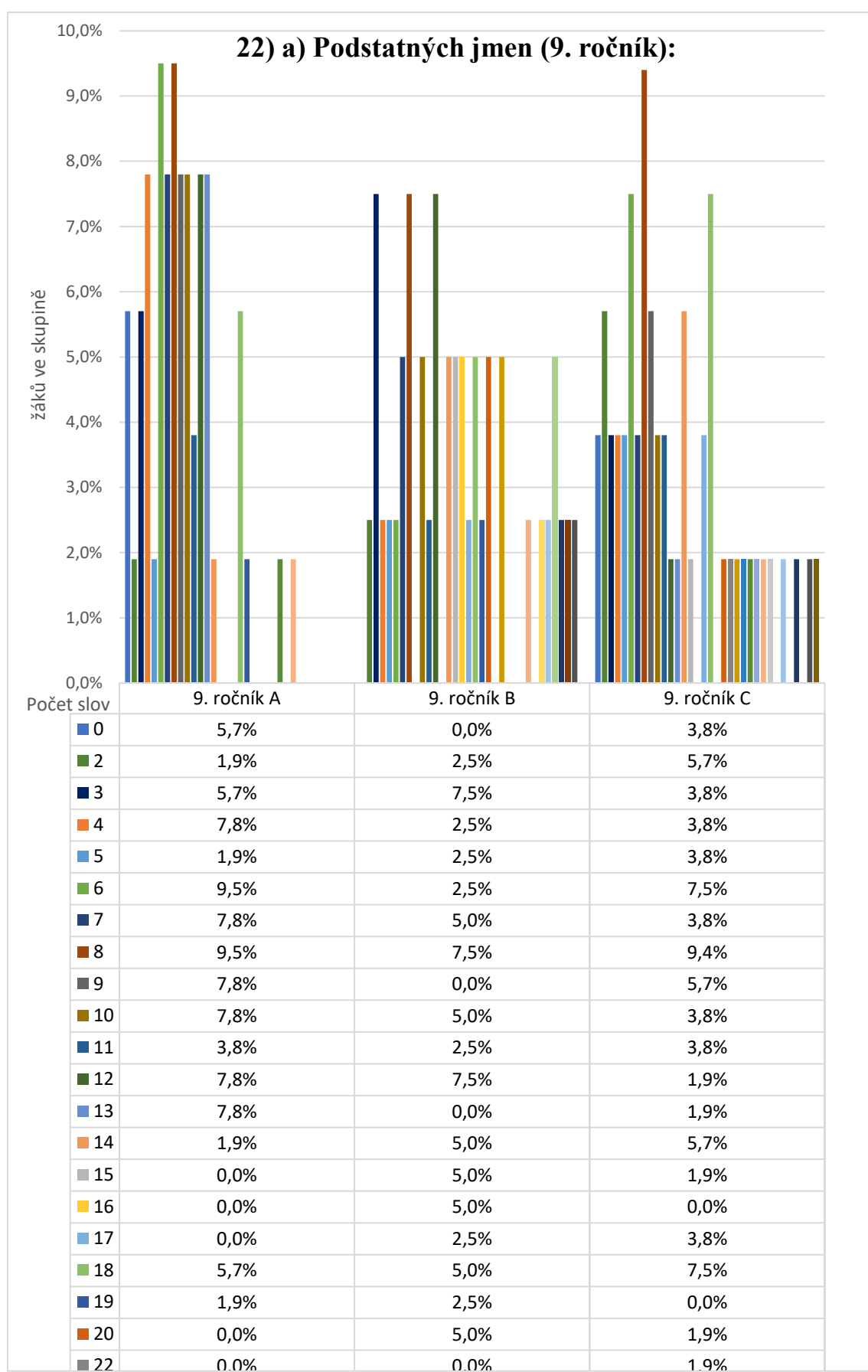
Mezi žáky 6. ročníků byla v tomto případě nejčastěji vymyšlena 4 existující slova začínající písmenem *D*. Tuto odpověď v průměru uvedlo 13,6 % žáků 6. ročníků.

Nejvíce dotazníků bez odpovědi se vyskytlo v 6. ročníku školy A, a to 20,4 %. Nejméně těch, kteří nevymysleli ani jedno správné slovo od *D* bylo v rámci 6. ročníků ze školy B (2,1 %).

Nejvyšší počet podstatných jmen začínajících písmenem *D* uvedl 1 žák (1,9 %) 6. ročníku školy C, konkrétně 31 substantiv. Druhý nejvyšší počet slov, tedy 30 pak ve stejné skupině zanechal také 1 žák. Pomyslné 3. místo obsadil žák školy B, který v rámci své skupiny znamenal 2,1 % a uvedl 28 podstatných jmen.

Nejčastěji žáky uváděnými substantivy (správnými odpověďmi) byla slova *dům*, *dřevo*, *dveře*, *deska*, *dýka*, *dráha*, *doktor*, *David*, *Daniel*, *dialog*, *dům*, *dráp*, *deka*, *domov*, *den*, *debil*, *diamant*, *dinosaur* či *datel*.

Graf 30

(zdroj: vlastní)

Dotazování z 9. ročníků nejčastěji vymysleli 8 podstatných jmen začínajících písmenem *D*, v průměru 8 slov napsalo napříč školami 8,8 % žáků 9. tříd.

Ani 1 dotazník bez odpovědi nezanechali žáci 9. ročníku ve škole B, tedy každý z této skupiny vymyslel alespoň 2 správné odpovědi. Nejvíce dotazníků bez odpovědi jsme našli u žáků 9. tříd ve škole A, těch bylo 5,7 %, tedy 3 žáci.

Nejvíce správných slov uvedl žák 9. ročníku školy C. Tento žák uvedl 41* spisovných podstatných jmen. Další žáci, kteří uvedli nadprůměrný počet slov v rámci ročníku, byli rovněž ze školy C a v dotazníku zanechali 37* a 32* slov začínajících hláskou *D*. Zajímavostí je, že v tomto ročníku žádný ze žáků neuvedl právě 1 slovo, ale buď žádné, anebo více slov.

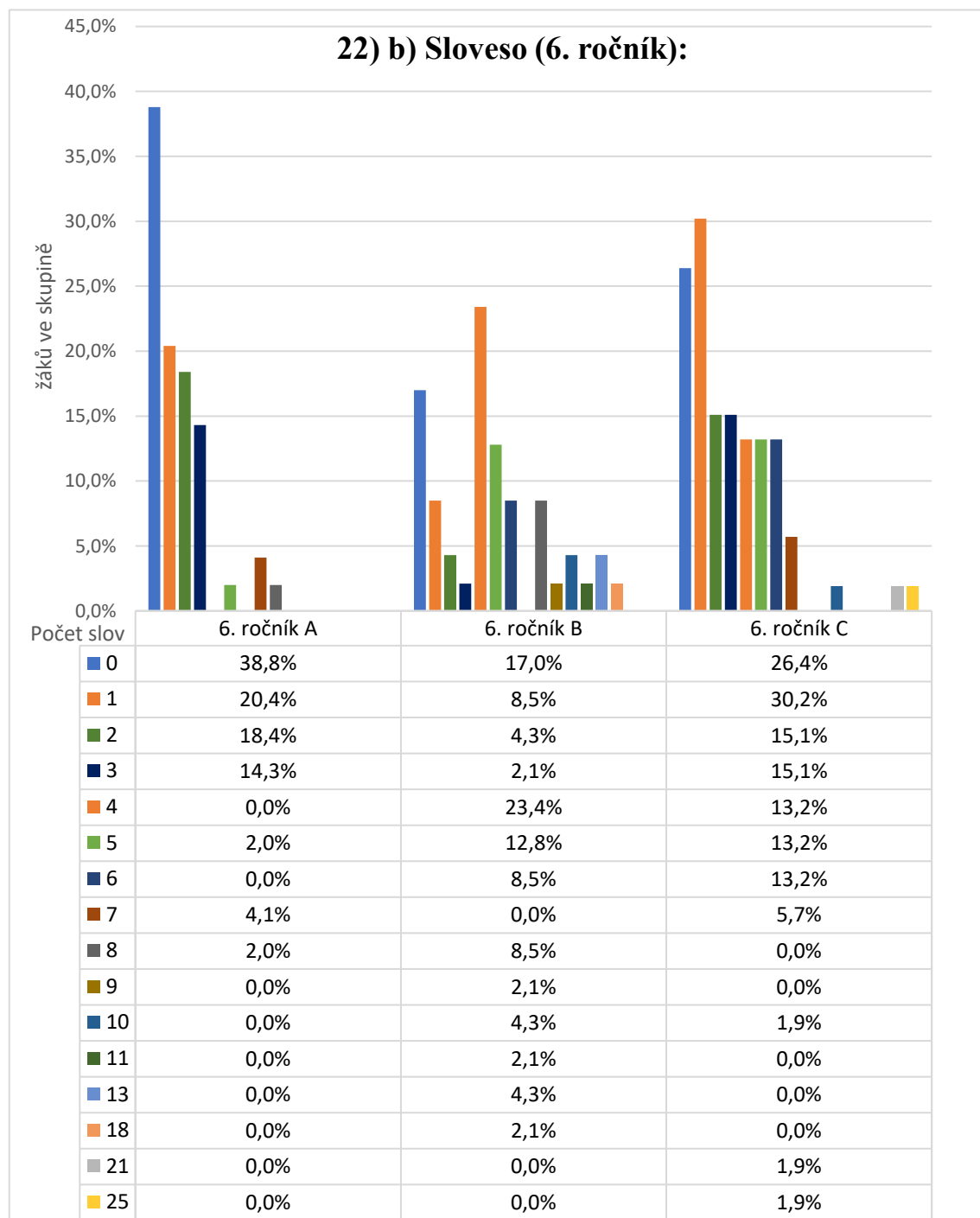
Dotazování z 9. ročníků nejčastěji uváděli slova jako *dveře, dům, domov, drak, dřevo, deska, deka, dikobraz, důl, Daniel, Dan, dub, dar, daň, deník, David* či *doktor*.

* z technických důvodů nebylo možné zaznamenat do grafu

11.23.2 Sloves

Alespoň 1 sloveso od písmene *D* bylo schopno vymyslet v průměru 79,9 % všech dotazovaných žáků napříč školami i ročníky. V 9. ročníku školy B dokázalo 1 či více správných slov napsat hned 90 % žáků, tedy nejvíce ze všech skupin. Naproti tomu v 6. ročníku školy A správně odpovědělo 61,2 % žáků, ze všech skupin nejméně.

Graf 31

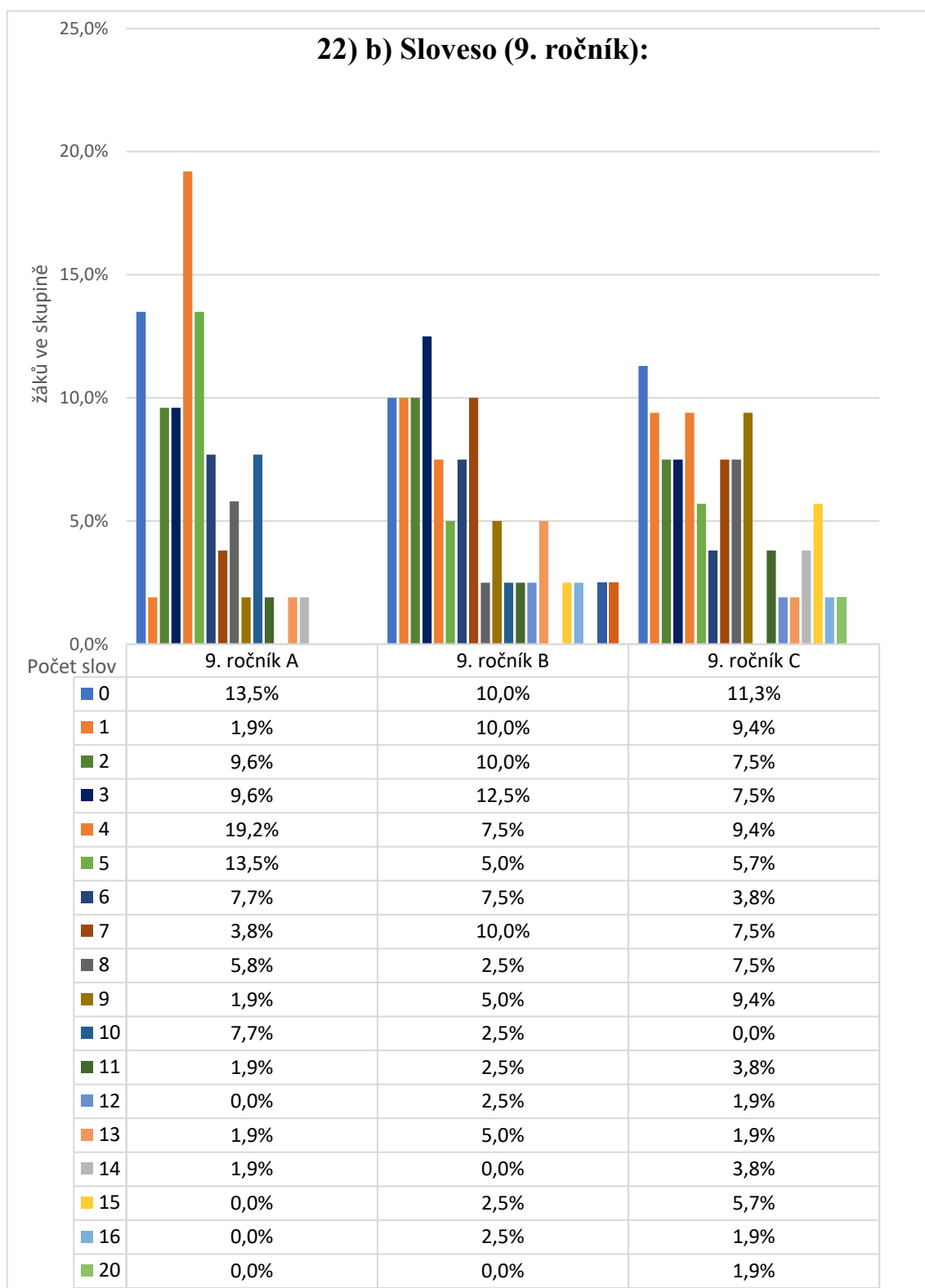
(zdroj: vlastní)

Nejvíce žáků 6. ročníků v tomto cvičení neuvedlo žádnou odpověď, v průměru ročníku jich bylo 27,4 %. Nejvíce žáků, kteří nějakou odpověď uvedli, zapsalo do dotazníku právě jedno správné spisovné sloveso. Takových bylo v 6. ročníku napříč školami 19,7 %. Na tuto otázku neodpovědělo 38,8 % žáků v rámci školy A, což bylo nejvíce z 6. ročníků.

Nejvíce správných odpovědí, tedy spisovných verb v tomto cvičení zaznamenal 1 respondent školy C s 25 správnými odpověďmi. Ten byl následován žákem také ze školy C s 21 správnými slovesy a poté též jedním žákem, nyní ale ze školy B s 18 zapsanými verby.

Nejčastěji žáky uvedená správná spisovná slovesa začínající na písmeno *D* byla *dělat*, *dát*, *dávat*, *darovat*, *děkovat*, *dlabat*, *dusit*, *děkovat*, *dostávat*, *donést*, *dopít*, *dodělat*, *dívat*, ale také *debatovat*, *dloubat* či *drobit*.

Graf 32

(zdroj: vlastní)

Nejčastěji žáci v 9. ročnících napříč školami uvedli 4 správná spisovná slovesa, stalo se tak ve 12 % ze všech odpovědí. Bez odpovědi zůstalo průměrně 11,6 % dotazníků z celého ročníku, což je pouze o 0,4 % méně než u nejfrekventovanější odpovědi.

Nejvíce dotazníků bez příslušné odpovědi se vyskytlo ve škole A (13,5 %). Nejméně dotazníků bez odpovědi jsme naopak zaznamenali ve škole B (10 %), ale skupiny s nejméně a nejvíce dotazníky bez odpovědi dělilo pouze 3,5 %.

Nejvíce správných odpovědí ve cvičení 22) b) zaznamenal 1 žák školy B, který vymyslel 52* správných sloves. Druhý nejvyšší počet správných odpovědí vymyslel také žák školy B s 25 slovesy. Pomyslnou 3. příčku zde obsadil žák školy C, který napsal 20 správných slov.

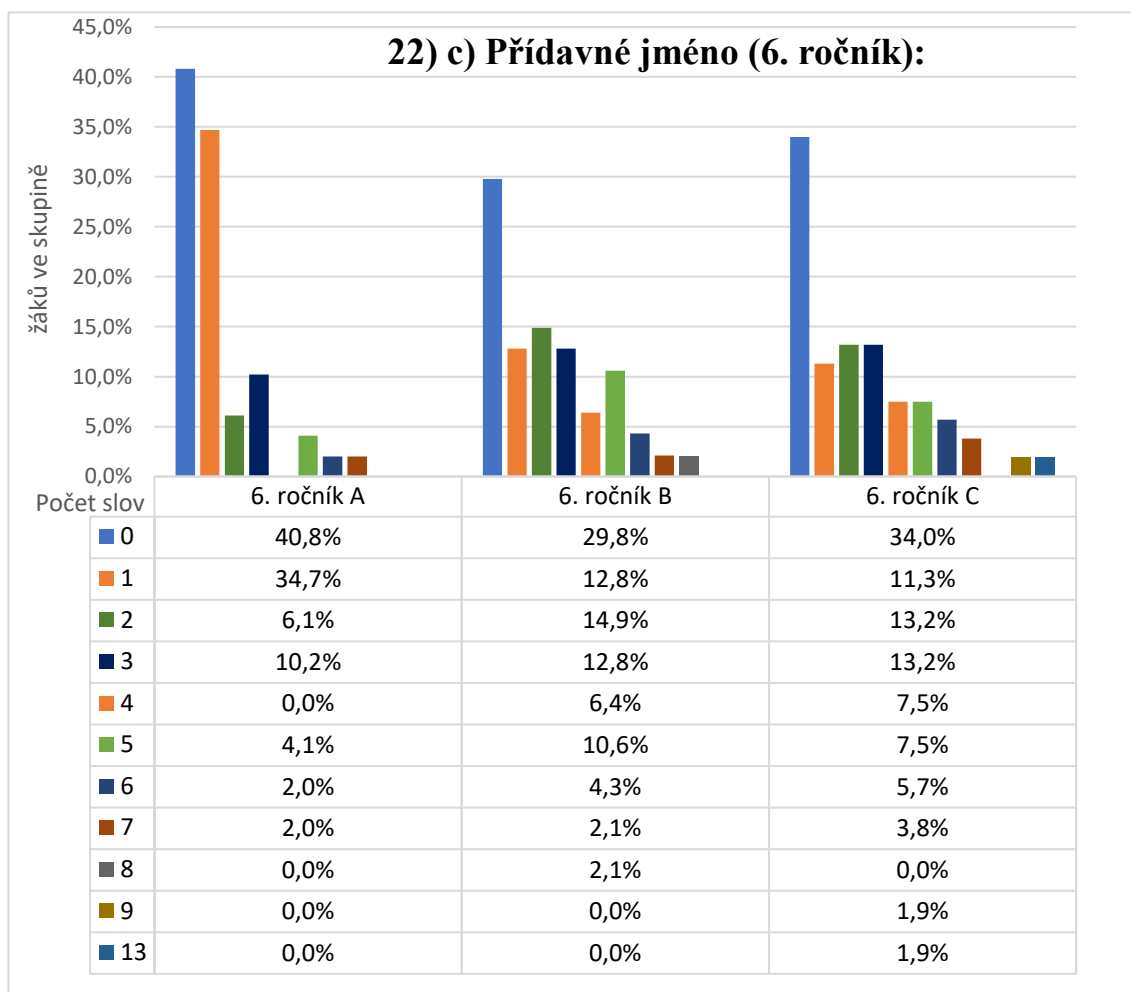
Žáci nejčastěji napsali jako odpověď slovesa *dělat*, *donést*, *dát*, *dávat*, *děkovat*, *donést*, *dojít*, *dopít*, *dupat*, *dodělat*, ale i *dýchat* či *dojet*.

* z technických důvodů nebylo možné zaznamenat do grafu

11.23.3 Přídavných jmen

Alespoň jedno či více adjektiv od písmene *D* bylo schopno uvést v každém ročníku 59,2 % či více dotazovaných. Nejvíce dotazníků bez odpovědi jsme zaznamenali v 6. ročníku školy A, bylo jich 40,8 %. Naopak nejvíce správných přídavných jmen byli schopni napsat žáci 9. ročníku školy A, konkrétně 82,7 % z nich.

Graf 33

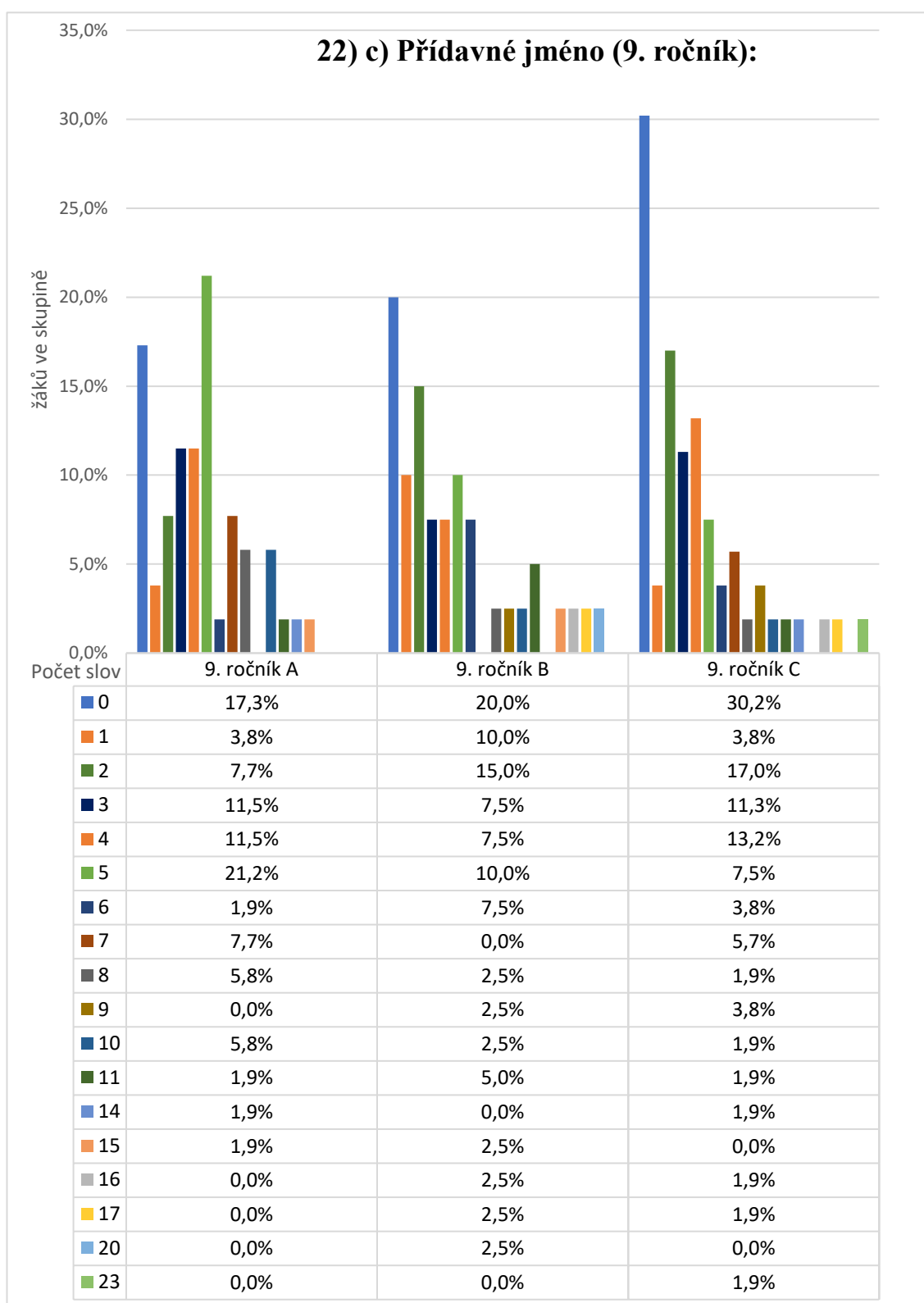
(zdroj: vlastní)

Žáci 6. ročníků v nejvíce případech neuvedli žádné přídavné jméno, které začíná písmenem *D*. Stalo se tak průměrně v 34,9 % celého ročníku. Ti, kteří zapsali správnou odpověď, nejčastěji zaznamenali jen jedno správné adjektivum, průměrně pak v 19,6 %.

Nejvíce přídavných jmen vymyslel jeden žák ze školy C (13 správných odpovědí), který znamenal 1,9 % celé skupiny. Druhý nejvyšší počet adjektiv (9) zapsal rovněž žák školy C. Dalším v pořadí nejúspěšnějším byl žák školy B, který uvedl 8 správných přídavných jmen.

Nejčastějšími odpověďmi v tomto úkolu se stala slova *dobrý, dlouhý, drahý, drsný, domácí, debilní, denní, dnešní, drobný, daleký, dolní* a *dojemný*.

Graf 34

(zdroj: vlastní)

Žáci 9. ročníků nejčastěji v tomto cvičení neodpověděli, prázdných tedy průměrně zůstalo 22,5 % dotazníků v každé skupině. Pokud však žáci odpověděli, nejčastěji uvedli 2 správná přídavná jména, k čemuž došlo průměrně v 13,2 % ze všech skupin.

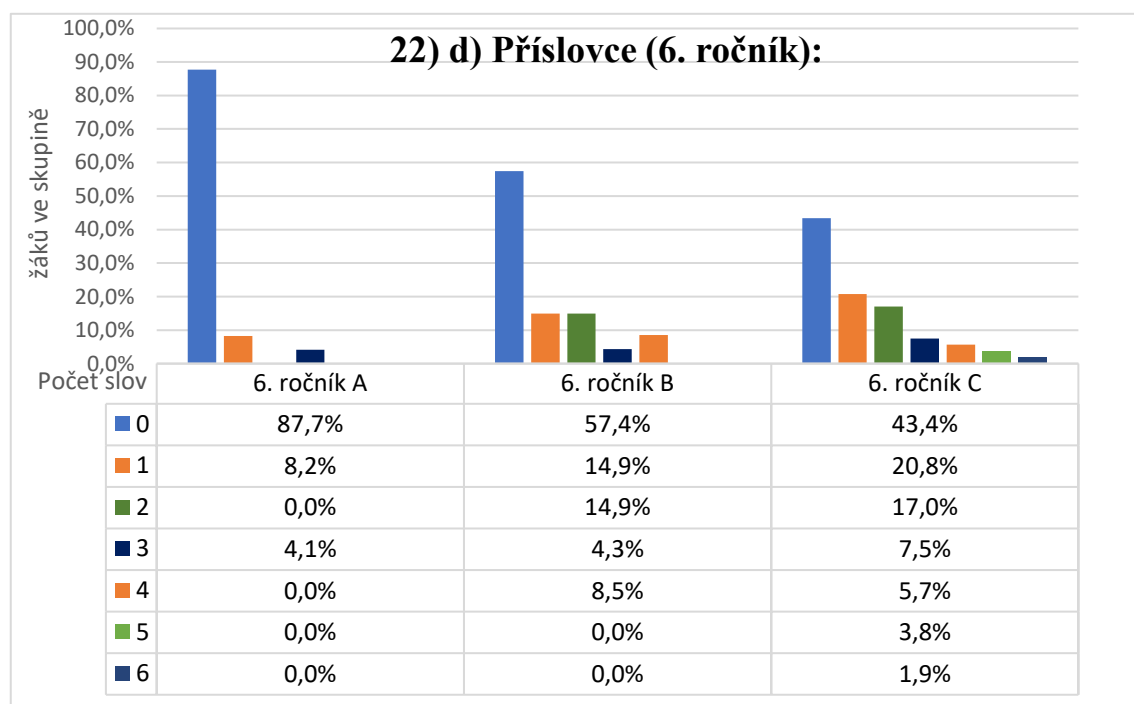
Nejvíce přídavných jmen uvedl žák 9. ročníku školy C, který uvedl 23 adjektiv. Druhý nejvyšší počet přídavných jmen byl 20 a uvedl je jeden žák školy B. Právě 17 správných adjektiv jsme potom zaznamenali u jednoho žáka školy B a jednoho žáka školy C.

Žáci 9. tříd nejčastěji uváděli přídavná jména *denní, dlouhý, drzý, dobrý, debilní, důležitý, dravý, dementní, diskrétní, drobný, dřevěný, darovaný, domýšlivý* či *dominantní*.

11.23.4 Příslovčí

Alespoň jedno příslovce začínající na písmeno *D* uvedlo v průměru 46,9 % všech žáků ze všech testovaných skupin. Nejvyšší úspěšnost svých odpovědí zaznamenal 9. ročník školy A, jehož žáci vymysleli 1 či více správných adverbii v 61,5 % dotazníků. Naopak nejméně správných odpovědí bylo zaznamenáno v 6. ročníku školy A, a to pouze 12,2 % ze všech odpovědí.

Graf 35

(zdroj: vlastní)

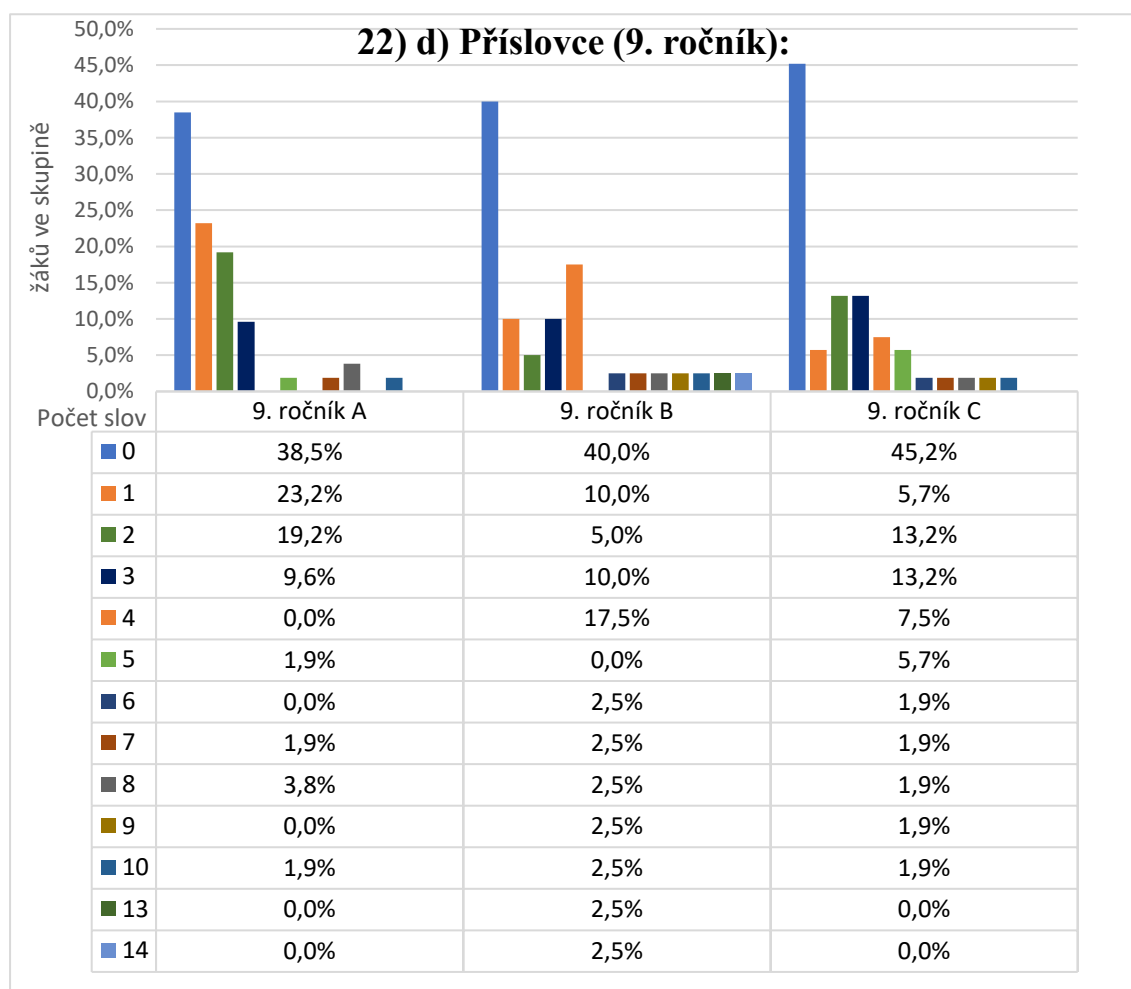

Nejčastěji žáci 6. ročníků neuvedli žádné příslovce. V případě školy A (87,7 %) a školy B (57,4 %) dokonce žáci odpověděli méněkrát správně, než kolikrát nenapsali vůbec žádnou odpověď. Pokud žáci přece jen adverbium začínající písmenem *D* vymysleli, jednalo se nejčastěji pouze o 1 slovo. Průměrně napříč školami 1 příslovce uvedlo 14,6 % všech žáků.

Nejvíce správných odpovědí napsal žák školy C, celkově uvedl 6 správných příslovcí. Druhý nejvyšší počet adverbii vymysleli dva žáci rovněž školy C, jednalo se o 5 správných spisovných příslovcí.

Žáci uvedli v dotaznících příslovce *doma, dlouze, dobře, dychtivě, dlouho, dnes, draze, dokonale, dostatečně denně, dole, doleva, doprava, děsivě* a další.

Graf 36

(zdroj: vlastní)

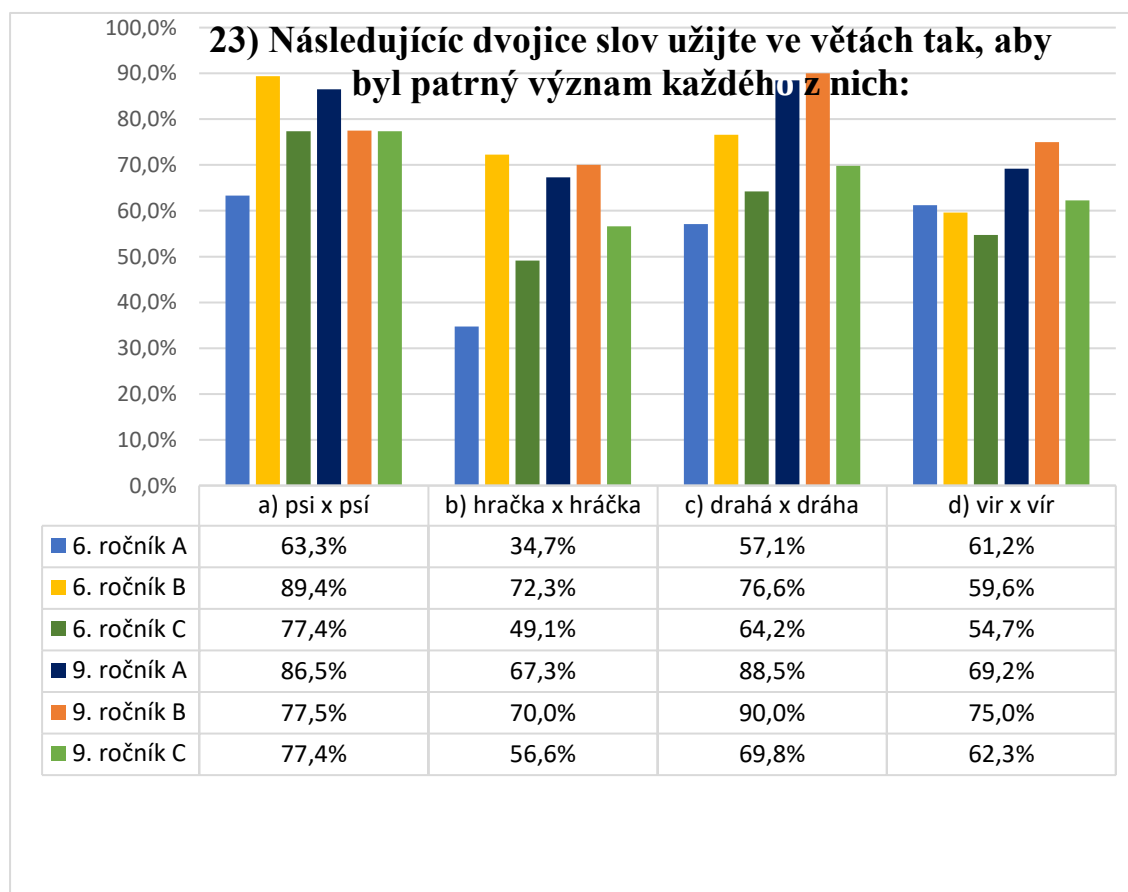
Nejčastěji žáci 9. ročníků všech škol neuvedli žádné příslovce, v průměru odpověď nezanechalo 41,2 % všech žáků. Nejvíce dotazníků se správnou odpovědí obsahovalo právě jedno adverbium. Takových dotazníků jsme našli v průměru v každé skupině 13 %.

Nejvíce správných odpovědí vymyslel jeden žák školy B, konkrétně uvedl 14 odpovědí a v rámci svého ročníku zaujímal 2,5 % skupiny. Pouze o jedno příslovce méně uvedl rovněž žák školy B. Třetí nejvyšší počet příslovcí (10) uvedli hned tři žáci, po jednom z každé školy.

V největší míře jsme zaznamenali příslovce *dobře, dole, dlouho, daleko, denně, doma, dál, drze, debilně, drsně, draze, dnes, dlouze, dolů, dychtivě, divně*, ale také *domýšlivě, doleva, doprava, domů* či *dravě*.

11.24 Následující dvojice slov užitě ve větách tak, aby byl patrný význam každého z nich

Graf 37

(zdroj: vlastní)

Ve cvičení 23 žáci rozeznávali významy slov podobně znějících i vypadajících. Jejich úkolem bylo pochopení významu každého slova a jeho doložení na příkladu libovolné srozumitelné věty. Konkrétně žáci rozlišovali významy slov *psi* a *psí*, *hračka* a *hráčka*, *drahá* a *dráha* či *vir* a *vír*. Všechny uvedené dvojice byly převzaty z učebnice českého jazyka pro 6. ročník (Hošnová, 2018, s.17). Všechny žáky uvedené odpovědi jsme zkontrolovali rovněž s IJP (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

V tomto cvičení se u všech podotázek objevovaly odpovědi, kde žáci přesně vystihli pouze jedno z obou uvedených hesel. Takové odpovědi byly hodnoceny jako chybné, jelikož přesně neodpovídaly zadání. Ačkoliv zde měli žáci dokládat význam pojmů ve větách, jako správné jsme hodnotili i pouhá slovní spojení s danými hesly či definice pojmů z nichž zřetelně vyplýval jejich význam.

11.24.1 psi x psí

V případě tohoto cvičení žáci rozlišovali význam množného čísla substantiva *psi* a měkkého adjektiva *psí*. Správná definice pojmu *psi* jakožto množného čísla substantiva *pes* je dle SSJČ *šelma chovaná odpradávná jako pomocník člověka při lovu či k hlídání*. Přídavné jméno *psí* pak objasňuje SSJČ jako *psům vlastní, ze psa pocházející, psů se nějak týkající* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

Slova *psi* a *psí* napříč skupinami byli schopni žáci vysvětlit v 78,6 %. Nejméně žáků bylo schopno zdůvodnit oba pojmy v 6. ročníku školy A, kde byla úspěšnost splnění tohoto úkolu 63,3 %. Zároveň v této skupině 1 žák popsal pouze slovo *psí* a 3 žáci vysvětlili pojem *psi*. Nejvyšší úspěšnost odpovědí 89,4 % pak byla nalezena v dotaznících žáků 6. ročníku školy B. Zajímavostí je, že žáci 6. a 9. ročníku školy C zde vykazovali totožnou úspěšnost svých odpovědí, a to 77,4 %.

11.24.2 hračka x hráčka

V případě pojmů *hračka* i *hráčka* se jednalo o substantiva rodu ženského. Rozdíl v jejich významu však spočívá v tom, že *hračka* dle SSJČ jakýsi *předmět, věc ke hraní*, zatímco *hráčka* je dle stejného zdroje ženskou přechýlenou variantou slova *hráč*, které má význam: *kdo hraje nějakou hru, kdo hraje na hudební nástroj, sázkař, spekulant* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

Obě uvedená slova správně vysvětlilo průměrně 58,3 % všech dotazovaných žáků. Z uvedeného průměru vyplývá, že v rámci 22. cvičení byly pojmy *hračka* a *hráčka* pro žáky nejobtížněji vysvětlitelné. Nejnižší úspěšnost odpovědí v této úloze zaznamenali žáci 6. ročníku školy A (34,7 %), nejvyšší znalost dvou výše uvedených pojmů (72,3 %) naopak prokázali žáci 6. ročníku ze školy B. Pro dvojice pojmů *psi x psí* a *hračka x hráčka* platí, že nejvyšší úspěšnosti uvádění jejich významu dosáhli žáci 6. ročníku školy B, kteří tak nejen překonali výkon všech 6., ale také 9. ročníků všech tří zapojených škol. V 6. ročníku školy B dva žáci uvedli správný význam pouze ke slovu *hračka* a jeden žák zaznamenal pouze správný význam slova *hráčka*.

11.24.3 drahá x dráha

Třetí dvojice slov je opět složena z adjektiva, tentokráte tvrdého *drahá*, a substantiva rodu ženského *dráha*. *Drahá* znamená podle SSJČ *stojící mnoho peněz, nákladný, opak slova laciný*, ale také *mající velkou cenu, hodnotu (též vnitřní), cenný, vzácný, drahocenný* či *milovaný, milý*. Slovo *dráha* pak SSJČ charakterizuje jako *prostor, zpravidla pruh země, upravený pro chůzi nebo jízdu*. Zmíněné heslo vystihuje ale také význam *železnice a zařízení s ní související* či *zařízení pro dopravu vázanou na kolejnice* (Internetová jazyková příručka (2008-2023)).

Nejnižší hodnotu správných odpovědí opět uvedl 6. ročník školy A, když správně odpovídal v 57,1 % ze všech odpovědí. Nejvíce správných odpovědí jsme objevili v dotaznících žáků 9. ročníku školy B, kteří uvedli 90 % odpovědí správně. Na pomyslné 2. příčce se umístil 9. ročník školy A, když zaostal za 9. ročníkem školy B o 1,5 %. V každé ze všech 6 zkoumaných skupin se v tomto cvičení objevilo alespoň 5 odpovědí, které vysvětlovaly pouze slovo *drahá*, anebo slovo *dráha*.

11.24.4 vir x vír

V této dvojici *vir* a *vír* žáci odlišovali dvě podstatná jména rodu mužského, skloňované podle vzoru *hrad*, zvukově rozlišená pouze kvantitou hlásky *i*, ale velmi výrazně odlišná svým významem. Pojem *vir* je SSJČ popsán jako varianta slova *virus*, která znamená *infekční činitel submikroskopických rozměrů, schopný se rozmnožovat v živých biochemicky aktivních buňkách*. Substantivum *vír* je v SSJČ naopak popsáno jako *prudký krouživý pohyb (kolem svislé osy) vody, vzduchu a podobně*, nebo *prudký točivý pohyb, sled něčeho, rychle na místě se pohybující množství něčeho* či *hluk, vřava, ruch* (Internetová jazyková příručka, 2008-2023).

Na rozdíl od všech tří předchozích úloh 23. cvičení zaujal pozici nejhůře odpovídající skupiny 6. ročník školy C s 54,7 %. Nejlépe pak odpovídali v této úloze žáci 9. ročníku školy B s 75 % a náskokem 5,8 % před druhou nejúspěšnější skupinou žáků (9. ročník školy A). Napříč všemi skupinami se objevovalo chybné vysvětlení pojmu *vir*, které si žáci hojně pletli s pojmem *vír*, když uváděli, že *vír* je *velká sova* a podobně.

Diskuze

Pro tuto práci jsme si stanovili 2 výzkumné otázky. Na **Otázku 1** (*Bude zkoumaná část slovní zásoby u žáků 6. ročníků celkově na výrazně nižší úrovni než u žáků 9. ročníků?*) jsme našli jasnou odpověď. Náš předpoklad vycházel z předpokladu, že žáci 9. ročníků měli v době výzkumu probrané téměř kompletní učivo českého jazyka pro základní školy a byli tedy, na rozdíl od žáků 6. ročníků se všemi termíny v dotazníku seznámeni prostřednictvím svých učitelů. Dále jsme žákům 9. ročníků věřili více také proto, že z mentálního hlediska jsou 3-4 roky vývoje mezi 11. a 15. rokem dítěte velice znát, a tudíž mohli žáci 9. ročníků v některých cvičeních odpověď odhadnout na základě kontextu věty či svých dosavadních zkušeností.

Tento náš odhad se **potvrdil**, ze 47 možných odpovědí v dotazníku (obsahoval 23 cvičení, ale některá měla podotázky a), b), c) či d)) žáci 6. ročníků odpověděli správně průměrně ve 34,2 %, zatímco žáků 9. ročníků znalo odpověď na otázky v průměru 52,4 %. **Žáci 9. ročníků v průměru odpovídali o 18,2 % lépe než žáci 6. ročníků**, můžeme tedy říci, že dotazník zvládli vyplnit výrazně lépe.

Na **Otázku 2** (*Budou mít žáci škol z větších měst znatelně více znalostí ve zkoumané oblasti slovní zásoby než žáci škol z menších měst?*), kterou jsme si položili, protože jsme předpokládali, že školy ve větších městech budou mít vyšší kvalitu vzdělání než venkovské školy či školy na malých městech, které jsou zároveň spádové pro děti, které do 5. ročníku navštěvovaly malotřídku. K tomuto mínění nás rovněž vedla zkušenost z praxe, v níž se na víceletá gymnázia, čtyřletá gymnázia a prestižní střední školy častěji dostávají žáci z větších měst (v rámci Jihočeského kraje jsou to České Budějovice, Tábor, Písek, Strakonice či Jindřichův Hradec). Dle téže logiky se také častěji na předních pozicích v olympiádách z českého jazyka umísťují žáci z větších měst než ze škol sídlících v městech do 5 000 obyvatel.

Tato naše domněnka se však v našem výzkumu **nepotvrdila**, protože žáci školy z většího města (v našem výzkumu škola A) v průměru odpověděli správně v 38,2 %, avšak žáci škol z menších měst (školy B a C) odpovídali průměrně s úspěšností 57,5 %. **Žáci škol z větších měst tedy nejen neměli výrazně více znalostí, nýbrž měli v průměru o 19,3 % méně znalostí než žáci škol z menších měst.**

V našem výzkumu bylo také evidentní, že děti 6. ročníku konající základní školní docházku ve škole A (z většího města) dosáhly v naprosté většině úkolů nejhorších výsledků ze všech testovaných skupin. Žáci 9. ročníku na téže škole se však se svým vrstevníkům z ostatních škol nejen vyrovnali, nýbrž je v některých cvičeních předčili.

Rozhodli jsme se proto pokusit najít příčinu tohoto jevu v ŠVP (Školních vzdělávacích programech pro základní vzdělávání) jednotlivých škol. ŠVP vychází z obecnějšího RVP ZV (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání), což je v České republice jeden ze základních kurikulárních dokumentů. ŠVP si škola tvoří sama a tento dokument musí být volně přístupný buď na webu konkrétní školy, anebo v tištěné formě přímo ve škole, což všechny zapojené školy dodržely.

Zjistili jsme však, že ŠVP školy A (jmenující se *Škola základ života* stejně jako ŠVP školy B) je zpracováno dokonce nejpodrobněji ze všech a na rozdíl od ostatních dvou ŠVP zmiňuje učivo týkající se slovní zásoby, jako jsou synonyma, homonyma a antonyma už ve 3. ročníku ZŠ. Na 2. stupni se však už ŠVP školy A zmiňuje v 6. a 7. ročníku pouze obecně o obohacování slovní zásoby a o práci s jazykovými příručkami. V 7. a 8. ročníku pak připouští jako učivo frazeologii a v 9. ročníku pak spisovnou a nespisovnou češtinu, její vrstvy a také dialektologii. Po bližším prohlédnutí ŠVP ostatních dvou škol ale nespatřujeme hlavní důvod nekonkurenceschopnosti 6. ročníku školy A ve zmíněném dokumentu.

Důvod výše zmíněného jevu tak podle nás může pramenit v tom, že:

- 1) Daný ročník neužívá (na rozdíl od ostatních dvou škol používajících učebnice *Český jazyk 6* od SPN) k vyučování mluvnice žádnou učebnici nýbrž jen pracovní sešit *Hravá čeština* nakladatelství Taktik. Tento důvod však ve své práci vyvrací Přidalová (2016), která shledává např. v oblasti historismů a archaismů jako důležitější prvek poznání než školní výuku či množství přečtených knih vlastní dohledávání si významů slov, kterým jedinec v textu nerozumí.
- 2) Učitel vyučující tuto třídu může nechávat učivo týkající se slovní zásoby až do vyšších ročníků, jelikož 9. ročník školy A měl s ostatními školami porovnatelný výsledek. Této možnosti nasvědčuje v případě historismů, archaismů a neologismů také výzkum Večeři (2013), který ve své práci uvádí, že od 6. do 9. ročníku je u žáků úspěšnost v těchto oblastech přirozeně s každým ročníkem vyšší a vyšší (mezi 7. a 8. ročníkem dokonce o 11 %).
- 3) Zmíněný ročník neobsahuje velké množství studijně zaměřených žáků s velkou motivací k učení se, proto jsou jeho výsledky přirozeně na nižší úrovni.

Výše zmíněný Večeřa (2013) také přichází s rozhovorem s několika učiteli, ze kterého vyplývá, že větší část učitelů tématům týkajícím se historismů, archaismů, neologismů či jiných součástí výuky o slovní zásobě věnuje v průměru 1-2 vyučovací hodiny za jeden školní rok, někteří se o tomto učivu zmíní pouze tehdy, narazí-li na něj v učebních textech v hodinách literatury. Z téhož zdroje stejně jako z práce Peterky (2019) plyne, že úspěšnost žáků 2. stupně ZŠ bývá ve cvičeních obsahujících neologismy sice často nižší než 50 %, ale přesto ve valné většině případů řádově vyšší než u podobných cvičení obsahujících historismy a archaismy, a to proto, že neologismy jsou žákům bližší pro svou aktuálnost a vyšší frekventovanost mezi mladší generací lidí. Z našeho výzkumu však plyne, že Večeřou (2019) uvedená spojitost platí v našem výzkumu pouze v otázce týkající se na pojmy *historismus*, *archaismus* a *neologismus*, ale při vysvětlování konkrétních slov z dané oblasti se výsledky výzkumu drží v podobných hodnotách jako u neologismů.

Divišová (2022) píše, že většina jí testovaných žáků uvedla, že pojmy *historismus* a *archaismus* už ve výuce ve škole slyšela, ale přesnou definici těchto pojmů uvést žáci v řadě případů nedokázali. Při vysvětlování konkrétních historismů či archaismů byla situace ještě horší. S tímto tvrzením souhlasíme, jelikož podobné plyne i z našeho výzkumu, a to jak v 9., tak logicky i v nižším 6. ročníku.

Kubečková (2022) ve své práci zjistila, že pasivní slovní zásoba jedenáctiletého či dvanáctiletého dítěte v dnešní době činí necelých 9 000 slov, a tedy je výrazně podprůměrná. Náš výzkum se sice nezaměřuje na kvantitu slov ze slovní zásoby dítěte, nicméně vyplývá z něj také, že dnešní žáci 6. ročníků ovládají menší než průměrné množství slov, zejména těch z periferie slovní zásoby. Proto Kubečková (2022) předkládá výukové materiály pro rozšíření slovní zásoby u dětí již na 1. stupni ZŠ.

Závěr

Diplomová práce se zabývala lexikologií, tedy slovní zásobou a její úrovní a rozvojem u žáků 2. stupně základních škol (konkrétně u žáků 6. a 9. ročníku). Práce sestávala ze dvou částí – teoretické a výzkumné.

Teoretická část vymezila obecně lexikologii jako lingvistickou disciplínu, ale také slovní zásobu a její konkrétní jednotlivé segmenty za pomoci odborné literatury. Účelem této části bylo podat základní přehled v oblasti slovní zásoby a jejích částí.

Výzkumná část práce nejprve předkládá, jakými metodami a za jakých podmínek výzkum probíhal. Dále tato část popisuje velikost a povahu výzkumných skupin a věnuje se také složení použitého dotazníku. Dále lze ve výzkumné části práce nalézt popsané výsledky výzkumu jednotlivých úkolů, konkrétní správné odpovědi a pro lepší orientaci jsou zde také uvedeny grafy shrnující výsledky jednotlivých cvičení. V neposlední řadě zde uvádíme také diskuzi zasazující náš výzkum do kontextu ostatních prací v oblasti slovní zásoby u žáků a také do kontextu s kurikulárními dokumenty.

Výsledky našeho výzkumu ukazují, že úroveň rozvoje slovní zásoby u žáků 2. stupně základních škol nejsou v zapojených školách na valné úrovni, protože žádný z ročníků nezvládl náš dotazník na více než 60 % úspěšnosti, 6. ročník zaznamenal dle očekávání horší výsledek, nicméně menší než 40% úspěšnost v našem dotazníku je pro nás i tak zklamáním. Celkově jsme přesvědčeni o tom, že úroveň znalostí v oblasti slovní zásoby je přímo závislá na prostoru, který této problematice vyučující věnují, stejně jako je závislá na efektivitě a atraktivitě metod a materiálů, se kterými je pracováno.

Doporučujeme proto, aby se čas věnovaný v hodinách českého jazyka na základních školách rozvoji slovní zásoby dále nesnižoval, naopak by mu dle nás mělo být věnováno víc času než doposud.

Seznam použitých zkratek

- apod. → a podobně
- ASCS → Akademický slovník cizích slov
- atd. → a tak dále
- IJP → Internetová jazyková příručka
- např. → například
- RVP ZV → Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání
- SSČ → Slovník spisovné češtiny
- SSJČ → Slovník spisovného jazyka českého
- ŠVP → Školní vzdělávací program

Bibliografie

ADÁMKOVÁ, Petra, 2013. *Komunikace v českém jazyce pro střední školy*. Brno: Didaktis. ISBN 978-80-7358-228-9.

ADÁMKOVÁ, Petra, MARTINKOVÁ, Michaela a Oldřich ULÍČNÝ, ed., 2013. *Studie k moderní mluvnici češtiny: 4/ Dynamika českého lexika a lexikologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-3622-7.

BACHMANNOVÁ, Jarmila, KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ, ed., 2002. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-484-X.

BALHAR, Jan a Pavel JANČÁK, 1993. *Český jazykový atlas 1*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0014-3.

BALHAR, Jan a Pavel JANČÁK, 1997. *Český jazykový atlas 2*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0574-9.

BALHAR, Jan, 1999. *Český jazykový atlas 3*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0654-0.

BALHAR, Jan, 2002. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0921-3.

BALHAR, Jan, 2005. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia. ISBN 80-200-1339-3.

BALHAR, Jan, 2011. *Český jazykový atlas: dodatky*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1967-7.

BĚLIČ, Jaromír, 1972. *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

BOGOCZOVÁ, Irena, 2012. *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. Vyd. 2., upr. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7464-033-9.

CUŘÍN, František, 1971. *Vývoj českého jazyka a dialektologie: učebnice pro pedagogické fakulty*. 2. vyd. Praha: SPN. Učebnice pro pedagogické fakulty.

CVRČEK, Václav, 2010. *Mluvnice současné češtiny*. V Praze: Karolinum. ISBN 978-80-246-1743-5.

ČECHOVÁ, Marie, 2011. *Čeština – řeč a jazyk*. 3., rozšířené. a upravené vydání Praha: SPN – pedagogické nakladatelství. ISBN 978-80-7235-413-9.

ČEJKA, Mirek, 1992. *Česká lexikologie a lexikografie*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-0393-6.

ČERMÁK, František, 2010. *Lexikon a sémantika*. Praha: Lidové noviny. ISBN 978-80-7422-020-3.

DIVIŠOVÁ, Kristina, 2022. *Problematika archaismů a historismů ve výuce českého jazyka na 2. stupni ZŠ*. České Budějovice. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Milena Nosková, Ph.D.

FILIPEC, Josef a František ČERMÁK, 1985. *Česká lexikologie*. Praha: Academia. Studie a práce lingvistické.

FILIPEC, Josef, DANEŠ, František, ed., 1978. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.

FILIPEC, Josef, František DANEŠ, Jaroslav MCHAČ a Vladimír MEJSTŘÍK, ed., 1994. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 2. vyd., opr. a dopl. Praha: Academia. ISBN 80-200-0493-9.

GRATZOVÁ, Valérie, 2021. *Vhled do slovní zásoby žáků se zaměřením na synonyma*. Ostrava. Bakalářská práce. Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce doc. PhDr. Diana Svobodová, Ph.D.

GREPL, Miroslav, 1995. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-134-4.

GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Zdenka RUSÍNOVÁ, ed., 2008. *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd 2., opr. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 978-80-7106-980-5.

HAUSER, Přemysl, 1980. *Nauka o slovní zásobě: učebnice pro vysoké školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. Učebnice pro vysoké školy (Státní pedagogické nakladatelství).

HAVRÁNEK, Bohuslav, ed., 1989. *Slovník spisovného jazyka českého*. 2., nezměněné vyd. Praha: Academia.

HOŠNOVÁ, Eva, Ivana BOZDĚCHOVÁ, Petr MAREŠ, Vlastimil STYBLÍK a Ivana SVOBODOVÁ, 2018. *Český jazyk 6: pro základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství. ISBN 978-80-7235-615-7.

HUBÁČEK, Jaroslav, Jana SVOBODOVÁ a Eva JANDOVÁ, 1998. *Čeština pro učitele*. Vyd. 2. Opava: Vade Mecum. ISBN 80-86041-30-1.

HUGO, Jan, ed., c2009. *Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov*. 3., rozš. vyd. Praha: Maxdorf. ISBN 978-80-7345-198-1.

CHRÁSKA, Miroslav, 2016. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. 2., aktualizované vydání. Praha: Grada. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-5326-3.

IREINOVÁ, Martina a Hana KONEČNÁ, 2023. *Nářečí dříve a nyní: český jazykový atlas*. Vydání 2. [Praha]: Středisko společných činností AV ČR, v.v.i., nakladatelství Academia. Věda kolem nás.

JÍLEK, Viktor, 2005. *Lexikologie a stylistika nejen pro žurnalisty: studijní text pro distanční studium*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-1246-2.

JÍLEK-OBERPFALCER, František, 1934. *Argot a slangy*. Praha: Sfinx.

KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ, 2016. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN. ISBN 978-80-7422-480-5.

KAVKA, Martin a Michal ŠKRABAL, 2018. *Hacknutá čeština: neortodoxní slovník dnešní mateřštiny*. Ilustroval Lukáš FIBRICH. V Brně: Jan Melvil Publishing. Briquet. ISBN 978-80-7555-058-3.

KLIMEŠ, Lumír, 1997. *Komentovaný přehled výzkumu slangu v Československu, v České republice a ve Slovenské republice v letech 1920-1996*. Plzeň: Západočeská univerzita. ISBN 80-7043-217-9.

KRÁLÍK, Jan, 1983. Statistika českých grafémů s využitím moderní výpočetní techniky. *Slovo a slovesnost*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, **44**(4), 295-304. ISSN 0037-7031.

KRČMOVÁ, Marie, 1981. *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně.

KUBEČKOVÁ, Barbora, 2022. *Rozsah a rozšiřování pasivní slovní zásoby současného absolventa prvního stupně základní školy*. Olomouc. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Michal Kříž, Ph.D.

LOTKO, Edvard, 2000. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. 2., přepracované a doplněné vydání. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-0123-1.

MARTINCOVÁ, Olga, 1983. *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha: Univerzita Karlova.

MATHESIUS, Vilém (1972). Funkční lingvistika. In: VACHEK, Josef, ed., 1972. *Z klasického období pražské školy 1925-1945*. Praha: Academia, s. 27-41. Prameny české a slovenské lingvistiky.

MOKIENKO, Valerij a H. WALTER, 2004. *Славянские социолекты в прошлом и настоящем*. Beograd: Српски језик.

PALA, Karel a Jan VŠIANSKÝ, 2000. *Slovník českých synonym*. 3. dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-450-5.

PETERKA, Ondřej, 2019. *Znalost neologismů u žáků 2. stupně ZŠ a víceletých gymnázií*. České Budějovice. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Milena Nosková, Ph.D.

POKORNÝ, Ludvík, 1991. *Úvod do české lexikologie*. 2. vydání. České Budějovice: Pedagogická fakulta. ISBN 80-7040-050-1.

PROCHÁZKOVÁ, Martina, 2018. *Neologismy v dnešní češtině a jejich porozumění u žáků 2. st. ZŠ*. Ostrava. Bakalářská práce. Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce doc. PhDr. Diana Svobodová, Ph.D.

PŘIDALOVÁ, Lenka, 2016. *Slovní zásoba středoškoláků se zaměřením na archaismy a historismy*. Olomouc. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Kamil Kopecký, Ph.D.

Slovník českých synonym a antonym: správně česky, 2007. Brno: Lingea. ISBN 978-80-87062-09-8.

STANĚK, Vladimír, 2002. Okazionalismy v současné české publicistice. *Naše řeč*. Ústav pro jazyk český AV ČR, **85**(2), 57-67. ISSN 0027-8203.

STAVYTSKA, Lesya, 2005. *Арто, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови*. Київ: Критика. ISBN 966-7679-68-3.

STYBLÍK, Vlastimil, 2004. *Základní mluvnice českého jazyka*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství. ISBN 80-7235-018-8.

ŠARMÍROVÁ, Adriana, 2019. *K problematice výuky sémantiky na 2. stupni ZŠ*. České Budějovice. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Milena Nosková, Ph.D.

VEČEŘA, Jakub, 2013. *Archaismy, historismy a neologismy ve znalostech žáků 2. stupně ZŠ*. Brno. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Archaismy, historismy a neologismy ve znalostech žáků 2. stupně ZŠ.

Internetové zdroje

ABZ slovník českých synonym [online], 2008-2023. Praha: ABZ knihy [cit. 2023-06-17].
Dostupné z: <https://www.slovník-synonym.cz/>

Akademický slovník současné češtiny [online], 2023. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR [cit. 2023-06-24]. Dostupné z: <https://slovníkcestiny.cz>

Antonyma (slova protikladná), 2010. In: *Umíme česky* [online]. Brno: Umíme to [cit. 2023-06-18]. Dostupné z: <https://www.umimecesky.cz/cviceni-slova-protikladna-antonyma>

Databáze excerpčního materiálu Neomat: verze 3.0 [online], 2013. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 2023-06-18]. Dostupné z: <https://www.neologismy.cz/>

Homonyma, (1997-2023). In: *Radio Prague International* [online]. Praha: Český rozhlas, 12. 2. 2006 [cit. 2023-06-18]. Dostupné z: <https://cesky.radio.cz/homonyma-8622895>

Internetová jazyková příručka [online], 2008-2023. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 2023-06-17]. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>

Moje čeština: Čeština nemusí být nuda [online], 2008. [cit. 2023-06-24]. Dostupné z: <https://www.mojecestina.cz/article/2011012504-archaismy>

Nový encyklopedický slovník češtiny [online], 2020. Brno: Masarykova univerzita [cit. 2023-06-25]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/>

PROKŠOVÁ, Hana. Jazykové zákampí: Hejtovat, 15. 11. 2014. In: *Literární noviny* [online]. Praha: Litmedia, 2019, [cit. 2019-06-27]. Dostupné z: <http://literarky.cz/component/content/article/200-jazykove-zakampi/18705-jazykovezakampi-hejtovat>

Příruční slovník a databáze lexikálního archivu [online], 2008. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 2023-06-25]. Dostupné z: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php>

Slovník nářečí českého jazyka [online], 2016-2023. Brno: dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR [cit. 2023-06-25]. Dostupné z: <http://sncj.ujc.cas.cz>

Slovník spisovného jazyka českého [online], 2011. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 2023-06-25]. Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc>

SOTONA, Jiří, (2003-2023). Čeština už není cool. In: *Novinky.cz* [online]. Praha: Borgis, 15. 9. 2017 [cit. 2023-06-18]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/veda-skoly-cestina-uz-neni-cool-40045392>

Přílohy

Dotazník k DP – Ondřej Peterka

Milí žáci, tímto bych Vás chtěl poprosit o vypracování následujících úkolů. Úkoly vypracujte, prosím, samostatně ze své vlastní hlavy a nepoužívejte žádné další zdroje. Tento dotazník je anonymní, vaše odpovědi budou sloužit pouze jako data pro vypracování mé diplomové práce a nebudou poskytnuty žádné třetí straně. Mnohokrát Vám děkuji za spolupráci,

Bc. Ondřej Peterka

Ročník:

Třída:

Pohlaví:

- 1) Vysvětlete pojem ***synonymum***:

- 2) Uveďte všechna synonyma, která vás napadnou k následujícím slovům:
  - a) obchod -
  - b) ukázat -
  - c) důležitý -

- 3) Vysvětlete pojem ***homonymum***:

- 4) Uveďte všechny možné významy homonym, které vás napadnou k následujícím slovům:
  - a) raketa -
  - b) koruna -
  - c) travička -

- 5) Vysvětlete pojem ***antonymum***:

- 6) Uveďte všechna antonyma, která vás napadnou k následujícím slovům:
  - a) vítězství -
  - b) sestavit -
  - c) hezký -

7) Vysvětlete pojem **neologismus**:

8) U následujících neologismů uveďte jejich význam:

- a) kazítko -
- b) hejtovat -
- c) vysmažený -

9) Vysvětlete pojem **historismus**:

10) U následujících historismů uveďte jejich význam:

- a) Halapartna -
- b) grešle -
- c) píd' -

11) Vysvětlete pojem **archaismus**:

12) U následujících archaismů uveďte jejich význam:

- a) apatyka -
- b) pékti (já peku) -
- c) drahný -

13) Od následujícího kořene slova utvořte co nejvíce slov pomocí předpon, přípon, anebo obou zmíněných:

a) **-stav-**

b) **-jem-**

c) **-jev-**

14) Napište, co je to **slang**:

15) Uveďte co nejvíce příkladů slangových slov:

16) Napište, co je to **argot**:

17) Uveďte co nejvíce příkladů slov patřících k argotu:

18) Napište, co je to **dialekt** neboli **nářečí**:

19) Uveďte co nejvíce příkladů dialektu:

20) Co podle vás v nářečí znamenají tato slova:

- a) Šufánek/žufánek –
- b) Kominář/komeník –
- c) Kadlátko/slíva/trnka –

21) Uveďte podle definice, o jaký pojem se jedná: (př. *pečivo vyrobené z mouky vody a kvasu, může být pšeničný, žitný, světlý, tmavý* → chléb)

- a) Podstatné jméno – rozmlouvání dvou nebo několika lidí, rozmluva, dialog, interview
→ _____
- b) Sloveso – projevovat slovy nespokojenost či starosti, naříkat, podávat stížnost
→ _____
- c) Přídavné jméno – představující něco uchopitelného, vnímatelný smysly, skutečný, existující, opak abstraktního → _____

22) Uveďte o nejvíce příkladů slov od písmene **D:**

a) Podstatných jmen

b) Sloves

c) Přídavných jmen

d) Příslovcí

23) Následující dvojice slov užíjte ve větách tak, aby byl patrný význam každého z nich.

a) psi x psí

b) hračka x hráčka

c) drahá x dráha

d) vir x vír